

О. О. АФОНІНА

РЕГІОНИ І КРАЇНИ СВІТУ

Навчальний посібник

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

О. О. Афоніна

РЕГІОНИ І КРАЇНИ СВІТУ

Навчальний посібник

Ніжин – 2024

УДК 913(100)(075.8)
А94

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 14 від 30.05.2024 р.

Рецензенти:

Філоненко І. М. – доцент кафедри географії, туризму і спорту НДУ ім. М. Гоголя, кандидат географічних наук;

Харченко О. М. – доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу Національного університету харчових технологій, кандидат географічних наук.

Афоніна О. О.

А94 Регіони і країни світу: навч. посібн. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2024. – 229 с.

Навчальний посібник завершує опис суспільно-географічної картини сучасного світу на рівні регіонів та ключових країн. Подано їх комплексну характеристику, яка демонструє своєрідність політико-географічних, економіко-географічних, соціально-географічних процесів та явищ. Зміст тринадцяти тем, контрольні питання, список літератури та електронних джерел інформації допоможуть читачеві зрозуміти різноманітність світу.

УДК 913(100)(075.8)

© О. О. Афоніна, 2024
© НДУ ім. М. Гоголя, 2024

ПЕРЕДМОВА

Останнім часом у зв'язку з посиленням процесів глобалізації і регіоналізації дослідження регіонів і країн світу є актуальними, а їх результати – затребуваними. Вивчення регіонів та країн світу дозволяє їх порівнювати та класифікувати, виявляти загальні закономірності та відмінності між ними. Вивчення регіонів та країн світу є важливою складовою географічної освіти, яка допомагає зрозуміти та оцінити усю різноманітність земної кулі, приймати усвідомлені рішення щодо використання ресурсів та охорони навколишнього середовища. Внаслідок бурхливого розвитку сфери рекреації та туризму істотно розширилися потреби суспільства в комплексній інформації про країни та регіони.

Мета посібника «Регіони і країни світу» – запропонувати читачеві характеристику регіонів та країн, з їх найважливішими специфічними політико-географічними, економіко-географічними та соціально-географічними рисами та відмінностями, необхідними для розуміння місця та ролі країн і регіонів у сучасних глобальних та регіональних процесах.

Зміст тринадцяти розділів посібника включає докладну актуальну довідкову та статистичну інформацію про регіони, країни та міжнародні організації. Матеріал посібника має констатуючий та аналізуючий характер. Для його засвоєння наприкінці кожного розділу наведено перелік контрольних питань.

На думку автора, подібний принцип побудови посібника підвищить зацікавленість студентів до теоретичних проблем регіональної географії та сприятиме формуванню географічного мислення.

Розділ 1. ЄВРОПА

1.1. Географічне положення. Формування політичної карти регіону. Типологія країн

Європа – частина світу, центр розвитку світової цивілізації. Площа регіону 10 млн км². Успішний розвиток Європи, яка відіграла вирішальну роль у становленні сучасної світової цивілізації, був зумовлений як історичними, так і природними факторами. До найбільш важливих природних факторів належать:

1. компактність, «мініатюрність» (у масштабі земної кулі) території, що полегшувало обмін досвідом між осередками розвитку та транскордонне поширення інновацій територією Європи на різних етапах її розвитку;

2. приморське положення більшої частини території (максимальна віддаленість від моря внутрішніх районів – 800 км). Розчленованість узбережжя, наявність численних зручних бухт сприяли розвитку мореплавства і перетворилися на один із факторів світової експансії європейців у період Великих географічних відкриттів та колоніального поділу світу;

3. сприятливе поєднання різноманітних форм рельєфу, зокрема рівнинних і гірських територій;

4. помірний океанічний і середземноморський типи клімату, які створили умови для розвитку різноманітної господарської діяльності;

5. обмежені за площею ґрунтові ресурси, разом із м'яким кліматом створили сприятливі умови для розвитку сільського господарства. Вичерпання територіальних можливостей для екстенсивного розвитку сільськогосподарського виробництва стимулювало пошук шляхів його інтенсифікації;

6. різноманітність мінеральних ресурсів та їх вдале поєднання. Зосереджені на невеликих територіях, вони задовольняли потреби людини на різних етапах розвитку.

Головними історичними передумовами розвитку Європи як найважливішого цивілізаційного центру є:

1. культурно-історична спадщина давніх цивілізацій Середземномор'я, насамперед античної;

2. християнство, яке відіграло ключову роль у становленні європейської цивілізації;

3. зовнішня експансія провідних європейських країн, залучення до сфери впливу колоніальних володінь Азії та Африки.

Геополітичне положення Європи на карті світу змінювалося. З епохи Великих географічних відкриттів Європа була світовою метрополією, а решта світу – її периферією.

Початок формування сучасної політичної карти Європи було покладено у пізньому Середньовіччі, саме тоді з феодалських володінь почали формуватися держави-нації, які дали початок багатьом сучасним країнам. З того часу головні держави Західної Європи пройшли довгий шлях «збирання земель», який супроводжувався династичними шлюбами, війнами та перекроюванням кордонів.

Прагнення до об'єднання навколишніх територій переросло в претензії країн на лідерство у регіоні, відтоді і виникали імперії. Так із частини володінь династії Габсбургів була утворена Австро-Угорська імперія, яка наприкінці XIX ст. була найбільшою за площею державою Європи і розпалася у 1918 р. Імперські устремління Наполеона на початку XIX ст. на короткий термін перетворили майже всю Європу на частину Французької імперії. У 30–40-х рр. XX ст. більшість європейських країн були окуповані Німеччиною, яка претендувала на створення нової світової імперії. Сучасна політична карта регіону складається з десятків самостійних держав, які зберігають власну мову і самобутню культуру. Сучасна політична карта Європи сформувалася у XX ст. внаслідок територіальних змін після Першої та Другої світових воєн.

У 1912-1913 рр. відбулися Перша та Друга Балканські війни. У першій Туреччина виступила проти союзу балканських держав – Болгарії, Сербії, Греції та Чорногорії, у другій – Болгарія проти Греції, Сербії та Чорногорії. Було проголошено незалежність Албанії, яка знаходилась під владою Туреччини. В результаті Туреччина втратила володіння на Балканах, територія Сербії збільшилася на 45%, Чорногорії – 36%, Румунії – 5%, Болгарії – 15%, Греції – 44%.

У 1917 р. проголошено незалежність Фінляндії. У 1918 р. після розпаду Австро-Угорської монархії утворилися: Чехословаччина (їй передані австрійські «коронні землі» – Богемія, Моравія, Сілезія), Австрія та Угорщина; Італії передано Південний Тироль, Румунії – Буковину. Утворено Королівство сербів, хорватів та словенців (об'єднані Сербія, Чорногорія та колишні південнослов'янські території Австро-Угорщини – Хорватія, Словенія, Далмація та частина Боснії і Герцеговини); здобула незалежність Польща.

Згідно з Версальським договором Німеччина передала: Ельзас та Лотарингію – Франції; управління Сааром – комісії Ліги Націй, а згодом Франції. Міста Ейпен та Мальмеді відійшли Бельгії, Північний Шлезвіг – Данії; Познань, частина Східної та Західної Пруссії, частина Сілезії – Польщі;

Гульчинський район та решта території Сілезії – Чехословаччині. Німеччина відмовилася від прав на місто Мемель (Клайпеда), яке у 1923 р. передано Литві; Данциг (Гданськ) перетворено на вільне місто під керівництвом Ліги Націй.

Німеччина втратила заморські володіння в Африці та Океанії площею 3 млн км². За Юр'євським договором Фінляндія повернула Репольську та Поросозерську волості Карелії в обмін на район міста Печенги та частину півострова Рибачий. Румунія захопила Бессарабію. Ісландія, яка до 1918 р. була колонією Данії, проголошена незалежною державою.

Відповідно до Нейського договору 1919 р. – Греції передано Західну Фракію, а Королівству сербів, хорватів і словенців – міста Кула, Цариброд, Босілеград, Струміця. Здобули незалежність Литва та Естонія.

У 1920 р. архіпелаг Шпіцберген перейшов під суверенітет Норвегії, а Латвія здобула незалежність. За Тріанонським договором Румунії передані Трансільванія та південна частина області Банат; Чехословаччині – Словаччина та Закарпатська Україна; Австрії – Бургенланд, Словенська Каринтія.

В результаті розпаду Османської імперії: до Італії відійшли острови Додеканес (Південні Споради), Греції – Східна Фракія з Адріанополем (нині місто Едірне в Туреччині), Галіпольський півострів та Смірна (нині місто Ізмір у Туреччині).

Відповідно до Рапалльського договору Італії передано Юлійську Країну (область Фріулі-Венеція – Джулія), півострів Істрія з містами Трієст і Пула, острови Лошинь, Црес, Ластово в центрі Адриатичного моря; Югославії – Словенію, Далмацію, Боснію та Герцеговину.

За Ризьким договором 1921 р. Польщі передані Західна Україна та Західна Білорусь. Південну Ірландію проголошено Ірландською вільною державою; Північна Ірландія – опинилася у складі Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії.

У 1922 р. утворено СРСР. Укладання Лозанського договору 1923 р. означало встановлення кордонів Туреччини в Європі та Малій Азії та визнання її незалежності. За Туреччиною закріплені: Східна Фракія (кордон проведений річкою Маріца) та Смірна (Ізмір). У 1924 р. Греція проголошена республікою. У 1929 р. створено суверенну Папську державу Ватикан; до Норвегії приєднані острови Ян-Майєн; перейменовано Королівство сербів, хорватів та словенців на Королівство Югославія.

Ірландія – колишній домініон Британської імперії, проголосила незалежність і почала називатися державою Ейре у 1937 р.

За Мюнхенською угодою 1938 р. відбувся поділ Чехословаччини (до Німеччини відійшли Судетська область та інші прикордонні райони,

Польщі – Тешинська область, Угорщини – частина Словаччини та Закарпатська Україна).

Внаслідок радянсько-фінської війни 1939-1940 гг. до СРСР приєднані Карельський перешийок (з Выборгом та Выборзькою затокою); західне та північне узбережжя Ладозького озера з містами Кекгольм (Приозерськ), Сортавала, Муоярві; острови у Фінській затоці; території на схід від Меркярві з містом Куоляярві; частина півострівів Рибачий та Середній. Фінляндія надала в оренду СРСР острів Ханко. Після поділу Польщі до Німеччини відійшли Познань, Помор'я, Верхня Сілезія. Німеччина окупувала Данію, Норвегію, Бельгію та Нідерланди. Угорщина отримала Північну Трансільванію (раніше – територія Румунії), Болгарія – Південну Добруджу.

У 1941 р. відбувся поділ Югославії: до Німеччини приєднано Словенію; Італія захопила Далмацію та Чорногорію; до Угорщини перейшла частина Словенії, Хорватії та Воєводини; Хорватія перетворилася на формально незалежну державу. Грецію поділено на три зони окупації: Болгарії (Західна Фракія, Східна Македонія з островами Тасос, Самотракі), Німеччини (Центральна Македонія з містом Салоніки, островами Лемнос, Лесбос, Хіос), Італії (решта Греції включно з Афінами). Ісландія проголошена республікою у 1944 р.

У 1945 р. Німеччину поділено на чотири зони окупації: східна – СРСР, північно-західна – Великої Британії, південно-західна – США, західна – Франції. Скасовано монархію у Югославії, і проголошено Федеративну Народну Республіку Югославії (з 1963 р. – Соціалістична Федеративна Республіка Югославія) у складі Сербії, Хорватії, Словенії, Македонії, Боснії та Герцеговини, Чорногорії.

Протягом 1944-1945 рр. місто Печенга (колишня територія Фінляндії); Закарпатська Україна; узбережна частина Східної Пруссії з Кенігсбергом (решта Східної Пруссії з містом Данциг (Гданськ) перейшла до Польщі) приєднані до СРСР.

Республіками проголошені Албанія у 1946 р., Італія, Болгарія, Румунія – у 1947 р. За мирними договорами між державами-переможцями у Другій світовій війні, та колишніми союзниками Німеччини в Європі змінено кордони Італії: Югославії передано півострів Істрія, частина Юлійської Країни, Фіуме (Рієка), Зара з прилеглими островами, острови Палавантажу; місто Трієст оголошено Вільною територією Трієст; Греції передані острови Додеканес. Відновлено довоєнні кордони Румунії, Болгарії, Угорщини, Фінляндії; Румунії повернуто Трансільванію. Іспанія проголошена монархією.

У 1948 р. внутрішню автономію надано Фарерським островам (у складі Данії). У 1949 р. утворена ФРН на основі зон окупації Франції, США і Великої

Британії; НДР – зони окупації СРСР. Ірландія та Угорщина проголошені республіками.

Згідно договору між СРСР та Польщею про обмін прикордонними ділянками території 1951 р.: Польщі передано ділянку площею 480 км² біля міста Дрогобич, СРСР – 480 км² у Люблінському воєводстві.

У 1953 р. Гренландія набула статусу заморської губернії як рівноправної частини Королівства Данія. У 1954 р. Вільна територія Трієст була розподілена між Італією та Югославією.

У 1955 р. Австрію як суверенну і незалежну державу відновлено в межах 1938 р. У 1964 р. Мальта здобула незалежність. У 1979 р. Гренландія проголошена «самоврядною територією у складі Королівства Данія».

У 1990 р. відбулося об'єднання ФРН та НДР. У 1991 р. розпалися СРСР та СФРЮ. У 1993 р. Чехословаччину поділено на дві незалежні держави – Чеську Республіку та Словацьку Республіку. У 2002 р. Союзна Республіка Югославія почала іменуватися як Сербія та Чорногорія, а у 2006 р. Сербія та Чорногорія здобули незалежність.

У XXI ст. політична ситуація в Європі значно змінилася. Головна увага у діяльності європейських міждержавних організацій приділяється проблемам забезпечення миру, економічної та політичної стабільності, запобіганню кризам та спільному вирішенню політичних проблем, створенню системи європейської безпеки.

Сучасна політична карта Європи нараховує 52 політико-територіальні утворення, з них 43 – незалежні держави, дві частково визнані території (Косово, Придністровська Молдавська Республіка), сім залежних територій (Аландські о-ви, Гернсі, Гібралтар, Мен, Фарерські о-ви, Шпіцберген, Ян-Маєн).

За формою правління переважна більшість країн Європи – республіки, дванадцять країн – монархії (конституційні – Андорра, Бельгія, Велика Британія, Данія, Іспанія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Норвегія, Швеція, абсолютна – Ватикан).

За адміністративно-територіальним устроєм в Європі переважають унітарні держави, федеративний устрій мають Австрія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, ФРН, Швейцарія.

1.2. Інтеграційні процеси

Сьогодні спостерігається розширення процесів інтеграції у світі. Створення інтеграційних об'єднань пов'язане із глобалізацією та спеціалізацією світової економіки. Інтеграційні об'єднання охоплюють більшість країн

планети та створюються як країнами близькими за рівнем економічного розвитку, так і країнами, рівень розвитку яких помітно відрізняється.

Європейська інтеграція – це процес виробничої, політичної, правової, економічної (у деяких випадках соціальної та культурної) інтеграції держав, які повністю або частково перебувають у Європі. Прикладами Європейської інтеграції є Європейський Союз та Рада Європи.

Європейський Союз – це об'єднання демократичних європейських країн, створене для здійснення спільної діяльності заради миру та розвитку. Держави, які входять до Європейського Союзу, мають спільні органи влади, яким вони делегують частину власного суверенітету для того, щоб спільні рішення приймалися демократичним шляхом на європейському рівні.

Діяльність Європейського Союзу здійснюється за допомогою незалежних інститутів влади: Європейський парламент, Рада міністрів, Європейська комісія, Рахункова палата.

Мета створення Європейського Союзу:

- усунення торговельних обмежень між країнами-учасницями;
- встановлення загального митного тарифу у торгівлі з третіми країнами;
- ліквідація обмежень для вільного пересування людей, капіталів та послуг;
- створення валютної спілки;
- уніфікація податкової системи;
- зближення законодавства.

Протягом півстоліття Європейський Союз забезпечує стабільність, мир та розвиток у Європі. Завдяки йому вдалося підняти рівень життя, побудувати єдиний європейський ринок, випустити в обіг єдину європейську валюту – євро – та посилити позиції Європи у світі.

Етапи інтеграції:

1. Галузевий союз 1951–1957. За час існування європейська інтеграція зазнала низки якісних метаморфоз. У 1951 р. основою майбутнього Союзу було галузеве об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС) – Паризький договір, згідно якого відбулося картелювання двох базових галузей шести економік. До ЄЕС-6 увійшли Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург. Вперше національні уряди країн добровільно делегували частину суверенітету у чітко визначеній галузі наднаціональній організації.

2. Зона вільної торгівлі 1958–1968. У 1957 р. країни уклали історичний Римський договір про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) та Європейського співтовариства з атомної енергії. Римські договори разом із Паризьким створили інституційні основи Європейського співтовариства. Днем заснування ЄЕС вважається 1 січня 1958 р. Його

мета – економічне зростання та підвищення життєвого рівня, який базується на політичному союзі народів Європи. Усі три Співтовариства (ЄЕС, ЄОВС, Євратом) мали спільні Парламентську асамблею та Суд.

3. Митний союз 1968–1986. Відповідно до статті 9 Римського договору про створення Європейського економічного співтовариства, основою Співтовариства є митний союз, який охоплює торгівлю товарами та передбачає заборону імпорتنих та експортних мит та будь-яких, рівнозначних за наслідками зборів у торговельних відносинах держав-членів, а також встановлення єдиного митного тарифу у відносинах з третіми країнами. Таким чином, створення митного союзу передбачало два аспекти – внутрішній та зовнішній. Внутрішній аспект – формування зони вільної торгівлі всередині Співтовариства за умови збереження свободи економічних дій щодо третіх країн. З 1958 по 1968 рр. відбувався процес поступового зниження та скасування мит та кількісних обмежень між країнами Європейського економічного співтовариства, формувався єдиний торговий простір.

Зовнішній аспект – здійснення єдиної зовнішньоторговельної політики з урахуванням заміни національних тарифів єдиним митним тарифом, який захищає територію Співтовариства у торгівлі з третіми країнами. Мита встановлюються на рівні середньоарифметичних мит, застосовуваних з 1 січня 1957 р. Введення єдиного тарифу проводилося поступово шляхом зближення національних імпорتنих мит. Це означало зниження мит для Франції та Італії – країн з високим митним оподаткуванням – та їх підвищення для ФРН та країн Бенілюксу, які застосовували нижчі тарифи. У повному обсязі єдиний тариф застосовується з 1 липня 1968 р. з моменту скасування мит всередині Співтовариства.

4. Загальний ринок 1986–1992. З 1987 р., відповідно до рішень Єдиного європейського акту, країни Європейського Союзу переходять на стадію Спільного ринку. Усередині Співтовариства переміщуються не лише товари, а й інші чинники виробництва: послуги, капітал та ін. Формується загальний ринковий простір. Повноцінне функціонування останнього неможливе без створення єдиного валютно-фінансового простору.

Перші спроби взаємодії у цій сфері зроблені у 1950 р., коли було створено Європейський платіжний союз (ЄПС). Він виник за умов повоєнного періоду, неконвертованості європейських валют, малих золотовалютних резервів. Способом розширення платіжного потенціалу окремих країн була координація використання надлишків, які виникли у торгівлі з одними країнами, для покриття дефіциту у торгівлі з іншими. Європейська платіжна спілка проіснувала 8 років і виконала головне завдання.

З 1979 р. починає діяти Європейська валютна система (ЄВС), заснована на новій колективній розрахунковій одиниці ЕКЮ, яка являла собою «кошик» валют усіх країн-учасниць.

5. Економічний і валютний союз 1993 р. – теперішній час. Маастрихтський договір (1993 р.) або Договір про Європейський Союз надає Європейському економічному союзу та Європейській валютній системі нових обрисів. Наднаціональні інститути (перша опора) доповнюються співробітництвом у галузі зовнішньої політики та безпеки (друга опора) та в галузі юстиції та внутрішніх справ (третя опора). Виникають передумови створення Економічного і валютного союзу (ЕВС). Учасниками Валютного союзу є країни, які відповідають встановленим критеріям конвергенції. Здійснюється поступова заміна національних грошей на єдину європейську валюту – євро (EUR). Створено Європейський центральний банк, який проводить єдину для країн-учасниць грошово-кредитну політику. З 15 країн ЄС до складу ЕВС не увійшли: Греція – через невідповідність критеріям (була включена згодом), Велика Британія, Данія та Швеція – за результатами національних референдумів.

Валютний союз є логічним завершенням будівництва єдиного внутрішнього ринку та, за задумом лідерів ЄС, є передумовою для переходу на новий рівень політичної інтеграції.

До складу Європейського Союзу входять 27 країн – Австрія, Бельгія, Болгарія, Угорщина, Німеччина, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швеція та Естонія.

Теперішній етап інтеграції характеризується наступними особливостями:

- масштабність розширення;
- низький соціально-економічний рівень країн-кандидатів;
- посилення необхідності інституційної реформи в ЄС;
- пріоритет політичних міркувань над економічними.

Рада Європи – найстаріша на континенті міжнародна політична організація. Офіційною датою створення вважається 5 травня 1949 року. Цього дня міністри закордонних справ Бельгії, Данії, Франції, Ірландії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Швеції та Великої Британії на конференції у Лондоні підписали угоду про створення Ради Європи та прийняли Статут. Членами Ради Європи є 47 держав.

Згідно зі Статутом організації, "метою Ради Європи є досягнення єдності між її членами для захисту та здійснення ідеалів та принципів, які є їх спільним надбанням, сприяння економічному та соціальному прогресу.

Мета буде досягатися зусиллями органів Ради Європи шляхом розгляду питань, які становлять загальний інтерес, укладення угод та проведення спільних дій в економічній, соціальній, культурній, науковій, правовій та адміністративній сферах, а також шляхом підтримки та подальшого здійснення прав людини та її свобод".

Теперішні політичні повноваження Ради Європи були визначені на Третій зустрічі голів держав та урядів у травні 2005 р. у Варшаві, де було ухвалено Політичну декларацію, а також План дій, у якому держави намітили головні завдання на найближчі роки. Це: просування спільних цінностей: права людини, верховенство закону та демократія; зміцнення заходів, спрямованих на забезпечення безпеки європейських громадян, зокрема у сфері боротьби з тероризмом, організованою злочинністю та торгівлею людьми; розвиток співробітництва з іншими міжнародними та європейськими організаціями.

До структури головних органів Ради Європи належать Комітет міністрів, Парламентська асамблея, Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи та Європейський Суд з прав людини.

1.3. Природні умови та ресурси

Європа відрізняється різноманітністю рельєфу, великим впливом морів та океанів та мозаїчністю ландшафтів. В регіоні виділяються чотири великі орографічні пояси, які послідовно змінюються з півночі на південь: плоскогір'я і височини Скандинавії (Скандинавське плоскогір'я і Скандинавські гори), Середньоєвропейська рівнина, середньогір'я Західної та Центральної Європи (Центральний Французький масив, Північно-Шотландське нагір'я, Пенінські та Кембрійські гори), альпійське високогір'я (Альпи, Піренеї) та середньогір'я (Іберійські та Апеннінські гори, Пінд, Карпати, Динарське нагір'я). В Ісландії та Середземномор'ї відбуваються активні горотворні процеси, які супроводжуються землетрусами і виверженнями вулканів.

Видовженість території регіону з півночі на південь та із заходу на схід, а також неоднорідність рельєфу позначилися на кліматі. Північ регіону розташована в арктичних широтах, де панують арктичний та субарктичний типи клімату. Взимку тут дуже холодно. На арктичних островах архіпелагу Шпіцберген -16°C . У субарктиці, в межах якої розміщені Ісландія та крайня північ Скандинавії, тепліше. У січні температури коливаються від -1°C (Рейк'явік) до -8°C (Тромсе). Більша частина території Європи знаходиться у помірному кліматі, і лише Середземномор'я – у субтропічному. Завдяки потужним повітряним масам з Атлантики та Середземного моря на більшій

частині території Європи спостерігаються позитивні середні січні температури – від 0°C на заході Скандинавського півострова до +10...+12°C на південних окраїнах регіону. У Центральній, Східній та Північній Європі температури від'ємні -1°C...-12°C. Влітку температурний режим відрізняється контрастністю. На крайній півночі Скандинавії температури липня +10°C, на півдні +17°C (Фінляндія). На рівнинах решти Європи липневі ізотерми змінюються від +17°C на півночі Центральної Європи до +20°C на півдні Франції та +22°C на дунайських рівнинах. У Середземномор'ї – від +23°C до +25-26°C.

Опадів випадає достатньо, але розподіляються вони нерівномірно. Найсухіші території знаходяться на сході Нижньодунайської низовини та сході Піренейського півострова – до 300 мм. Близько 500 мм опадів випадає на Придунайських рівнинах і півночі Скандинавського півострова, 500-750 мм на Середньоєвропейській рівнині, 1000-1500 мм у Центральному середньогір'ї, від 1500 до 2000 мм на північному заході Піреней, у Північних та Південних Апеннінах. Велику кількість опадів отримують західні райони Скандинавського півострова та Шотландських нагір'їв, схили Альп – 2000-2500 мм. Абсолютний максимум опадів (5000 мм) зареєстрований на заході Динарського нагір'я. На півночі опади випадають здебільшого у літній період, на півдні – взимку.

Європа багата прісними водами, які сконцентровані у численних річках та озерах. Головні річки – Дунай, Рейн, Вісла, Одра, Сена, Луара, Рона, Тахо, По. Найбільші озерні улоговини тяжіють до підніжжя гір. Такими є Женевське озеро, Боденське озеро, Лаго-Маджоре, Комо, Балатон, Веттерн та ін.

Природний рослинний покрив дуже змінений людською діяльністю і представлений вторинними рослинними угрупованнями, у т. ч. культурними. Майже 1/3 території регіону займають ліси. Вони складаються хвойних (3/5) та листяних порід (2/5) і розміщені нерівномірно. Наприклад, у Фінляндії та Швеції, лісопокрита площа перевищує 50% площі країни, тоді як у Великій Британії, Нідерландах, Данії – до 10%. Найменша площа лісів в Ірландії – 3%. Ліси майже повністю зведені на Середньоєвропейській рівнині, Середньо- та Нижньодунайській низовині та у Середземномор'ї.

На крайній півночі регіону – острови Шпіцберген та Ісландія, північ Скандинавського півострова та північ Фінляндії – ліси взагалі відсутні. Рослинний світ представлений арктичними пустелями, арктичною та типовою тундрою. На більшій частині Скандинавського півострова та Фінляндії до висоти 900 м поширені хвойні ліси. Вони складаються з ялини європейської та сосни звичайної. На півдні з'являються широколистяні породи,

насамперед дуб. Хвойні ліси змінюються мішаними, де переважають ялиново-широколистяні (південь Скандинавського півострова) або сосново-широколистяні (схід Середньоєвропейської рівнини) породи.

На рівнинних ділянках Західної, Центральної та Східної Європи представлені широколистяні ліси. У Великій Британії та на заході Франції переважають дубові ліси, на півночі Франції, прирейнських районах, півострові Ютландія, південному узбережжю Балтійського моря – букові та дубово-букові ліси. Узбережжя Атлантичного океану та Північного моря зайняті чагарниками з вересу з домішкою ялівцю.

На рівнинах південного сходу Європи, де панувала степова рослинність зі злаків і різнотрав'я, домінують оброблювані землі та штучні лісонасадження з дубу, тополі, білої акації.

Первинні ліси Середземномор'я збереглися у горах. На рівнинах з'явилися вторинні формації низькорослих дерев і твердолистих чагарників. У зволжених місцях переважає так званий «маквіс», який складається з кам'яного дубу, деревоподібного вересу, ялівцю, ладаннику та ін. У посушливих та кам'янистих районах представлена формація «гарігі» з низькорослих чагарників та багаторічних ксерофітних рослин – дрок, шавлія, лаванда, розмарин.

У Східному Середземномор'ї панують ксерофітні чагарники та напівчагарники – «фрігана». Нижня частина гірських схилів вкрита вічнозеленими лісами та чагарниками, вище їх змінюють листопадні та хвойні ліси. Характерними є гаї середземноморської сосни – пінії. Поширені «культурні» дерева: оливи, цитрусові (лимон, апельсин), кісточкові, пальми, бугенвілії, кактуси, опунції, агави.

Європа багата кам'яним та бурим вугіллям, залізними та поліметалевиими рудами, ртуттю, калійними солями, графітом та баритом. У той же час європейські країни відчувають брак таких найважливіших видів мінеральної сировини, як нафта, природний газ, марганцеві і нікелеві руди, хроміти, фосфатна сировина, олово, мідь, уран, боксити та ін.

Паливно-енергетичні ресурси. За сумарними запасами паливних ресурсів поза конкуренцією вугілля (кам'яне та буре). Запаси кам'яного вугілля становлять 467,2 млрд т, бурого – 99,3 млрд т. Поклади вугілля зосереджені у Великій Британії та Німеччині. У цих країнах, а також у Польщі та Україні сформувався ланцюжок вугленосних басейнів, які утворюють вугільну вісь Європи. Головні вугільні басейни: у Великій Британії – Шотландський, Дургам-Нортумберлендський, Камберлендський, Йоркширський, у Німеччині – Рурський, Крефельдський, Саарський, Саксон-Тюрінгенський, Магдебурзький, на кордоні Польщі та Чехії – Верхньо-

Сілезький, в Україні – Донецький, Іспанії – Астурійський. Поклади вугілля наявні на території 26 держав Європи.

Запаси нафти складають 1,6 млрд т, газу – 4,3 трлн м³. Поклади нафти і газу сконцентровані у нафтогазоносних провінціях, найбільшою з яких є провінція Північного моря з прилеглими територіями Середньоевропейської рівнини. Тут відкрито понад 450 нафтових, газонафтових та газових родовищ. За міжнародною угодою акваторія Північного моря поділена на сектори між державами, які розташовані вздовж його берегів (Велика Британія, Норвегія, Данія, Німеччина, Нідерланди та Бельгія). За кількістю родовищ виділяються Норвегія та Велика Британія.

Найбільші запаси нафти зосереджені у норвезькому секторі (понад 860 млн т). Великі нафтові родовища виявлені в центральній частині Північного моря (Екофіск, Статфьорд, Фортіс, Brent та ін.). Запаси газу в акваторії Північного моря становлять 3 трлн м³ і приурочені до норвезького, нідерландського та британського секторів. Найбільшими газовими родовищами є Слохтерн та Тролл (запаси газу 1 трлн м³). У континентальній частині Європи великими ресурсами нафти і газу володіють Україна та Румунія.

До енергетичних ресурсів належить уран. Родовища якого відомі на території Франції, Португалії, Іспанії, Італії, Німеччини. Загальні запаси урановмісних руд оцінюються у 6 млн т. Однак рентабельні запаси уранових руд складають 200 тис т.

Рудна сировина. З-поміж металевої сировини великими є запаси залізних руд. Залізновмісні породи зосереджені на території України та Швеції. Залізні руди Швеції визначаються високим вмістом заліза (понад 50%). Окрім України та Швеції поклади залізних руд наявні у Франції, Бельгії, Люксембурзі, Німеччині, Великій Британії. Великими є поклади марганцевих руд (Швеція та Україна). Невеликі родовища хромітових руд відомі у Фінляндії, Греції та Македонії.

У скандинавських країнах виявлені титано-магнієві, ільменітові та мідні руди. У титано-магнієвих та ільменітових рудах головний компонент – титан. З мідних руд, вилучають мідь, свинець та цинк. Родовища міді знаходяться на Піренейському (Іспанія та Португалія) та Балканському (Сербія) півостровах, о. Ірландія, а також у Німеччині та Польщі. Родовища Німеччини та Польщі, окрім міді, містять свинець, молібден, ванадій, нікель, кобальт та інші елементи. Великі родовища цинку та свинцю сконцентровані в Ірландії, Сербії, Македонії, Іспанії, Болгарії, а також Німеччині, Італії, Австрії. На півострові Корнуелл у Великій Британії зосереджені поклади олова. Родовища олова та вольфраму відомі на території Іспанії, Португалії, Франції, Німеччини, Чехії. На Піренейському півострові, в Новій Кастилії, знаходиться

одне з найбільших у світі родовищ ртуті – Альмаден. Поклади ртуті наявні на території Італії (о. Сицилія, запаси перевищують 100 тис т) та Сербії. На о. Сицилія зосереджені родовища сірки. Її вміст у рудах складає 20-25%, іноді 50%.

Середземноморські країни Європи багаті на боксити. Їх родовища утворюють два пояси – північний і південний. Північний пояс включає Австрію, Угорщину та Румунію, південний – Францію, Італію, республіки колишньої Югославії, Грецію. Найбільшими запасами бокситів володіють Греція та Франція.

На території Середньоєвропейської рівнини знаходиться соленосна провінція з високою концентрацією кам'яних та калійних солей. Площа провінції 150 тис км². Повсюдно поширені родовища будівельних матеріалів, в обмеженій кількості зустрічається дорогоцінне каміння – гранат, олівін (Чехія, Іспанія, Угорщина, Румунія).

Земельні ресурси. Сільськогосподарське землекористування є одним із головних видів землекористування у країнах Європи. Площа земель сільськогосподарського призначення 43,5% загальної площі. Території, які використовуються у лісовому господарстві складають 32,4% території, тоді як 5,7% зайняті під житловою забудовою та рекреаційними об'єктами, а 3,4% – об'єктами промисловості та транспорту. Решта земельного фонду використовується для полювання і рибальства, або знаходиться під захистом, або не має жодного видимого варіанту використання.

Лісові ресурси. У Європі лісом вкрито 33% площі (250 млн га). У структурі лісопокритої площі 112 млн га зайнято хвойними, 90 млн га – широколистяними, 48 млн га – мішаними лісами.

Рекреаційні ресурси. Завдяки сприятливим рекреаційним ресурсам Європа перетворилася на провідний регіон світу в галузі санаторно-курортного лікування, відпочинку та туризму. На розвиток рекреаційного господарства країн Європи позитивно впливають такі чинники: вигідне економіко-географічне положення (близьке розташування однієї європейської країни відносно іншої, а також відносно Азії та Африки); високий рівень розвитку більшості країн Європи та порівняно високий середній рівень життя; густа мережа шляхів сполучення на території Європи та зручні транспортні зв'язки з іншими регіонами світу; наявність великої кількості транспортних засобів та відносно низька вартість подорожі з однієї країни до іншої, відсутність прикордонних та митних обмежень; розвинута рекреаційна інфраструктура, насамперед високий рівень розвитку фонду розміщення рекреантів та значний досвід організації рекреації майже в усіх країнах Європи; висока економічна ефективність рекреаційного господарства.

Європа виділяється комплексом сприятливих різноманітних рекреаційних ресурсів. Тут зосереджені цілющі мінеральні води, мальовничі пляжі, гірські території для організації зимового спорту, туризму, альпінізму. Регіон має сприятливі кліматичні умови для відпочинку та санаторно-курортного лікування. До країн з найсприятливішими рекреаційними ресурсами належать приморські, з найбільшою кількістю сонячних днів (Італія, Франція, Хорватія, Монако та ін.), країни з мальовничими гірськими ландшафтами та чистим повітрям (Швейцарія, Австрія).

1.4. Населення

Від епохи Відродження в Європі фіксується стале зростання чисельності населення. У 1700 р. кількість жителів досягла 100 млн осіб, у 1800 р. – 150-160 млн осіб. У 2023 р. загальна чисельність населення становила 752 млн осіб. Найбільш заселеними країнами Європи є Німеччина (84,3 млн осіб), Велика Британія (67, 6 млн осіб) Франція (66, 2 млн осіб).

Населення Європи старіє: знижується народжуваність, уповільнюється природний приріст, зростає тривалість життя, скорочується питома вага дітей.

Середній коефіцієнт народжуваності становить 10,79‰. Найвищий рівень народжуваності в Ісландії (12,96‰), найнижчий – у Монако (6,66‰). Смертність майже дорівнює показнику народжуваності – 11,0‰. Найнижчий показник смертності в Ісландії (6,56‰), найвищий – у Сербії (16,39‰). Рівень дитячої смертності дуже низький. У більшості країн показник дитячої смертності складає 3,5-5‰. За невисокої народжуваності і підвищеного рівня смертності природний приріст нульовий.

Питома вага дітей до 15 років – 16%, осіб пенсійного віку – 15%. Зниження народжуваності зумовлене низкою чинників, а саме: збільшення питомої ваги міського населення внаслідок високих темпів індустріалізації, широке залучення жінок до громадського виробництва, підвищення рівня освіти населення, зростання кількості розлучень.

Середня тривалість життя перевищує 70 років. При цьому чоловіки живуть на 7 років менше ніж жінки, а в країнах колишнього СРСР на 10 років. Найвища тривалість життя чоловіків і жінок у Монако – 85,8 та 93,7 років відповідно. Питома вага жінок більша за чоловіків на 6,5%.

Європа характеризується невисокою середньою густиною населення – 33,5 осіб/км², яка втричі нижча за середньосвітовий показник. Тут відсутні великі незаселені території. Слабозаселеними є території скандинавських країн (14-20 осіб/км²) та Ісландія (3,3 осіб/км²). У той же час в Європі

сформувався пояс з досить високою густотою населення (понад 300 осіб/км²), який бере початок від південно-східної Англії до Руру та Пріреїнської області в Німеччині, охоплює Нідерланди, Бельгію та північ Франції. При цьому Бельгія, Нідерланди та Мальта – найбільш заселені країни світу. У державах-карликах висока середня густина населення – у Ватикані – 1 852 осіб/км², Монако понад 26 тис осіб/км².

Понад 70% населення Європи мешкає у містах. У Люксембурзі, Нідерландах, Ісландії, Мальті та Бельгії містяни складають понад 90%; у Монако, Ватикані та Гібралтарі -100%. В Албанії, Боснії та Герцеговині, Ліхтенштейні, Молдові та Сан-Марино висока питома вага сільського населення.

Більшість міського населення проживає в агломераціях людністю понад 1 млн осіб. Їх налічується 41, у тому числі 5 – у Великій Британії, по 4 – у Німеччині, Італії та Франції, 3 – в Україні, по 2 – в Іспанії та Португалії, по 1 – в Австрії, Білорусі, Бельгії, Болгарії, Греції, Угорщині, Данії, Ірландії, Нідерландах, Норвегії, Польщі, Румунії, Сербії, Фінляндії, Чехії, Швеції та Швейцарії. Найбільші агломерації регіону – Лондонська (10,4 млн осіб) та Паризька (10,9 млн осіб). Уздовж Рейну сформувався своєрідний міський район, де міста переходять один в одне і між ними неможливо встановити кордон. Район отримав назву Рейнсько-Рурський з населенням понад 40 млн мешканців.

Понад 90% населення Європи розмовляє мовами індосвропейської мовної сім'ї, яка представлена такими групами: німецькою, романською, слов'янською та кельтською; крім того, до неї входять албанська та грецька мови, а також циганська мова – діалект індоарійської групи. Більшість жителів Європи розмовляє мовами німецької групи. До неї належать німці, австрійці, германошвейцарці, голландці, фламандці, фризи, англійці, шотландці, шведи, данці, норвежці, ісландці.

Друга за кількістю користувачів – романська мовна група. До неї належать португальці, іспанці, галісійці, каталонці, французи, італійці, франко-та італошвейцарці, румуни та деякі інші народи.

У східній та південно-східній частині Європи проживають слов'янські народи, а саме поляки, чехи, словаки, словенці, хорвати, серби, болгари, чорногорці, білоруси, українці, росіяни та ін.

До кельтської групи належать: ірландці, уельські та гели, які мешкають на британських островах, і бретонці – у Франції.

Ірландці, уельські та гели у повсякденному житті використовують англійську мову, бретонці двомовні – використовують бретонський діалект кельтської мови та французьку.

Для жителів Греції та островів Егейського моря рідна мова – грецька; Албанії, півдня Сербії, заходу Македонії, півночі Греції – албанська; циганських громад – циганська. Крім того, цигани володіють мовою країни проживання.

Неіндосвропейські народи Європи – євреї, які належать до семіто-хамітської мовної сім'ї, фіни та угорці (уральська), турки-османи, татари (алтайська мовна сім'я). До семітських мов належить мова мальтійців. Відокремленою є мова басків, народу, який проживає на північному сході Іспанії та південному заході Франції. Крім того, у Європі сформувалися великі громади арабського та африканського населення.

В антропологічному відношенні корінне європейське населення належить до європеїдної раси. У низці країн Європи останніми роками утворилася значна група метисів – результат змішування європейського населення та вихідців з Африки.

Панівною релігією Європи є християнство. У більшості країн воно представлене католицькою вірою, на балканському півострові, у Румунії, Білорусі, Україні та Молдові – православ'ям. В Албанії домінує іслам, у Боснії та Герцеговині 1/3 населення – мусульмани. Великі мусульманські громади представлені у багатьох європейських країнах. Євреї дотримуються юдаїзму. Великі групи осіб не належать до жодної релігії.

1.5. Характеристика складників економіки

На початку третього тисячоліття економіка країн Європи розвивається по-різному. Економічну потужність регіону визначають чотири країни – ФРН, Велика Британія, Франція та Італія. Вони мають розгалужений комплекс різних галузей і виробництв. Роль лідера утримує Німеччина, економіка якої розвивається динамічно. З інших країн Європи вагома роль належить Іспанії, Нідерландам, Швейцарії, Бельгії та Швеції. Їх економіка спеціалізується, на галузях, які мають європейське чи світове визнання. Малі та середні країни залучені у світові економічні відносини. Відкритою є економіка Бельгії та Нідерландів. Однак усередині ЄС є «лідери» та «аутсайтери». Найбідніші країни – Болгарія та Румунія. Серед країн, які не входять до ЄС, високий рівень економічного розвитку характерний для Норвегії та Швейцарії, низький – для Боснії та Герцеговини, Македонії.

В економіці Європи співіснують три сектори: національний (приватний), державний та іноземний. Питома вага іноземного капіталу становить 20-25% і завдяки інтеграційним процесам дедалі ширше охоплює європейські країни. У країнах Західної Європи спостерігається дещо інша ситуація.

Держава контролює значну частину національного доходу, на державних підприємствах створюється 15-20% промислової продукції. Позиції держави особливо міцні в енергетиці, сфері транспорту і зв'язку, металургії та деяких галузях машинобудування. Потужний державний сектор економіки у Швейцарії, Франції, Італії, Греції, Австрії, Швеції.

Галузева структура ВВП Європи виглядає наступним чином: 71,4% забезпечує сфера послуг, 23,4% – промисловість, 5,2% – сільське господарство.

За останні 30 років країни Європи досягли значних результатів в економіці та соціальній сфері. Істотно зросли як сумарний ВВП, так і ВВП у розрахунку на душу населення. 3-поміж країн Європи найвищий сумарний ВВП у Німеччини (4269 млрд дол.). ФРН, Велика Британія, Франція, Італія, Іспанія, Нідерланди та Швейцарія входять до двадцятки найбільш розвинених економік світу, посідаючи 4, 6, 7, 8, 14, 17 та 20 місця відповідно. Найменший ВВП у Андорри – 5,2 млрд дол. Найвищий ВВП у розрахунку на душу населення у Люксембурзі – 142,2 тис дол (перше місце у світі), найнижчий – в Україні (12,7 тис дол).

На економічний розвиток багатьох держав, рівень і якість життя населення, істотно впливають зовнішній і внутрішній борг, переважання імпорту над експортом, висока інфляція та інші чинники. Сумарний зовнішній борг країн Європи складає 42 трлн дол. Найбільший – у країнах Західної Європи, найменший – у країнах Балканського півострова і Східної Європи. 3-поміж країн, найбільший зовнішній борг у Великої Британії (8,7 трлн дол), а найменший у Косово – 2,4 млрд дол.

Європа – один із ключових центрів світового господарства за обсягами промислового виробництва та експортом промислових товарів. На неї припадає третина світової торгівлі промисловими товарами. Провідні позиції посідають сучасні наукомісткі виробництва: атомна енергетика, енергетичне господарство, автомобільна, авіаційно-космічна, електротехнічна промисловість, роботобудування, новітні галузі хімії, електроніка, низка галузей легкої та харчової промисловості. Основою розвитку промисловості є сучасна наукова база та інфраструктура, забезпеченість висококваліфікованими трудовими ресурсами, які визначають тяжіння підприємств до великих міст та агломерацій, у т. ч. столичних.

Гірничодобувна промисловість і сільське господарство – галузі первинного сектору економіки, які вирізняються високою інтенсивністю і різноманітністю продукції.

Значення гірничодобувної промисловості знижується внаслідок скорочення обсягів видобутку корисних копалин. Зниження видобутку зумовлене

виснаженням ресурсної бази і як наслідок, переходом на більш дешеву довізну сировину.

За вартістю видобутих корисних копалин, найбільше значення має нафтогазовидобувна промисловість. В Європі склалося два головні центри нафтогазовидобутку – північноморський та південно-східноєвропейський. Незважаючи на те, що північноморська провінція відкрита порівняно недавно – наприкінці 1960-х рр., вона є головним районом з видобутку нафти та газу в Європі. Видобуток яких забезпечують Норвегія (89,0 млн т і 127,0 млрд м²) та Велика Британія (36,2 млн т і 38,4 млрд м²). У південно-східноєвропейській провінції нафту видобувають протягом 150 років. На території Румунії нафту почали видобувати у 1857 р. Нафтогазовидобуток здійснюють 25 держав Європи. Проте видобутих вуглеводнів не вистачає для потреб власного виробництва, тому їх імпортують. Імпортна сировина надходить з РФ, країн Близького та Середнього Сходу, Північної Африки та Латинської Америки. Залежність Європи від довізних нафти та газу зростатиме. Розширити власне виробництво неможливо, оскільки ресурси відсутні, а існуючі запаси виснажуються.

Найбільшими споживачами сирової нафти є Німеччина, Франція та Велика Британія. Країни Європи не лише найбільші споживачі нафтової та газової сировини, а й найбільші її переробники. Сумарна потужність нафтопереробних заводів перевищує 720 млн т. Найважливіші центри нафтопереробки склалися в Німеччині (Карлсруе, Гельзенкірхен, Шпергау), Франції (Землі Луари, район Парижу та Ліону), Великій Британії (Фаулей, Ферт-оф-Фор, Саутгемптон, Глазго), Італії (о. Сицилія та о. Сардинія), Іспанії (Сан-Роке, Більбао). Для прийому скрапленого супутнього газу збудовано термінали: у Великій Британії – Мілфорд-Хейвен (Уельс), Іспанії – Барселона, Сагунто, Картахена, Франції – район Марселю та Нанту, Бельгії – Зебрюгге, Італії – Спеція.

Втрачає значення вугільна промисловість. Хоча вугілля свого часу було одним із тих видів енергетичних ресурсів, використання якого дозволило здійснити промислову революцію в Європі. Вугільна промисловість продовжує відігравати важливу роль в економіці таких країн як Польща (107,0) та Чехія (35,0 млн т). Водночас вуглевидобуток у Європі скорочується: з 1990 по 2022 р. на 688 млн т.

Скорочується не лише видобуток паливних ресурсів, а й деяких інших мінеральних ресурсів, зокрема, залізних та марганцевих руд. Так, у Великій Британії та Франції видобуток залізних руд повністю припинено, хоча у 1970-1980-х рр. залізні руди були однією з головних складових гірничодобувної промисловості. Видобуток залізної руди у промислових масштабах зберігся

у Швеції (37,0 млн т) та Україні (62,0 млн т). Україна є найбільшим в Європі виробником марганцевих руд. Хроміти видобувають у Болгарії, Албанії та Фінляндії. З руд кольорових металів ведеться видобуток бокситів та мідних руд.

Складовою первинного сектору економіки є сільське господарство. З-поміж інших регіонів світу Європа посідає перше місце за рівнем розораності території. При цьому землеробське освоєння території регіону неоднакове. Найвища розораність характерна для Середньоевропейської та Придунайської рівнин; Румунії, Польщі, Угорщини, сходу Німеччини, Данії, де вона перевищує 80%. На заході Середньої Європи розораність нижча: у ФРН та Франції – 50%, Великій Британії – 40%, Ірландії – 17%. У цих районах панують луки та пасовища. На субтропічному півдні рілля займає 1/3 сільськогосподарських земель. Орні землі оточені деревними культурами, плантаціями та виноградниками. Наприклад, в Італії питома вага плантацій досягає 17% площі сільськогосподарських земель, Іспанії – 16%, Португалії – 14%.

Пасовища приурочені до гірських масивів та пагорбів, а луки поширені на рівнинах. Найменша площа кормових угідь у Північній Європі. Наприклад, у Фінляндії вона складає 2%. Луки і пасовища у Європі поширені повсюдно і переважають у структурі сільськогосподарських угідь. У субтропіках рівнинні пасовища відсутні, худоба випасається на схилах пагорбів та гір.

Головні галузі сільського господарства – рослинництво та тваринництво, які мають повсюдне поширення. Під впливом природних та історичних умов у Європі склалися три типи сільського господарства: північноєвропейський, середньоевропейський, південноєвропейський.

Для північноєвропейського типу, який поширений в Скандинавії, Великій Британії, Ірландії, країнах Балтії, Ісландії характерним є переважання інтенсивного молочного тваринництва, а у рослинництві вирощування кормових культур.

Середньоевропейський тип відрізняється тваринницькою спеціалізацією – молочний та молочно-м'ясний напрями, а також свинарство та птахівництво. Тваринництво досягло високого рівня розвитку у Данії і є галуззю міжнародної спеціалізації. Данія – найбільший у світі виробник та експортер олії, молока, сиру, свинини, яєць. Недарма її називають "молочною фермою" Європи. Високотоварне рослинництво не лише «працює» на тваринництво, а й задовольняє головні потреби населення у продовольстві. Переважна частина орних земель зайнята кормовими культурами.

Для південноєвропейського типу (країни Середземномор'я) характерне переважання рослинництва, тоді як тваринництво відіграє другорядну роль.

Хоча і головну роль відіграють зернові культури, міжнародна спеціалізація Південної Європи визначається виробництвом фруктів, цитрусових, винограду, оливки, мигдалю, горіхів, тютюну, ефіроолійних культур. Узбережжя Середземного моря – головний «сад Європи».

Рослинництво. Ґрунти більшості європейських держав середньої та низької якості. Однак високий рівень агротехніки, широке застосування мінеральних добрив, розвиток зрошувального землеробства підвищили їх якість. На початку ХХІ ст. на 1 га ріллі вносилося понад 500 кг мінеральних добрив, а у деяких країнах Західної Європи – до 800 кг/га. Дуже високий рівень механізації. Найбільший тракторний парк в Італії та Польщі, комбайновий – Німеччині та Польщі.

Найбільші площі зайняті зерновими культурами. Головна продовольча культура – пшениця, яка вирощується повсюдно, за винятком Норвегії, Ірландії та Ісландії. Культивують кукурудзу, ячмінь, жито, овес та ін. Головними виробниками ячменю є Франція, Велика Британія, Німеччина, Польща, кукурудзи – країни Балканського та Піренейського півостровів. У всіх країнах вирощуються зернобобові (горох, боби) та олійні (соя, соняшник, гірчиця, ріпак) культури. У виробництві бобових лідирують Велика Британія, Польща та Україна, олійних – Німеччина, Франція та Україна.

Європа – великий виробник картоплі (Польща, Німеччина та Україна), цукрових буряків (Німеччина, Франція), овочів (Італія, Іспанія та Україна), фруктів (Італія та Іспанія), винограду та виноградних вин (Франція, Іспанія, Італія), оливки (Іспанія та Італія).

Тваринництво. Основу кормової бази складають луки та інтенсивно меліоровані пасовища. Найбільш продуктивні луки на Середньоєвропейській рівнині, Паданській низовині та Баварському плато. Високою продуктивністю визначаються перезволожені рівнини Франції, Німеччини та Польщі. Значно нижчу продуктивність мають Середньо- і Нижньодунайська рівнини, долинні луки Піренейського півострова, низькогір'я та середньогір'я Центральної Європи, передгір'я Альп і Карпат, Центральний масив Франції. Тваринництво має молочно-м'ясний напрям, зростає значення м'ясного тваринництва, насамперед, за рахунок поголів'я свиней та птиці.

На півночі розвинене хутряне звірівництво та оленярство. Найбільше поголів'я оленів у Швеції, Фінляндії, Норвегії. Швидкозростаюча галузь – птахівництво. Для вирощування птиці м'ясних порід – бройлерів – у країнах Європи створено великі промислові підприємства. Найбільше поголів'я птиці зосереджене у Франції.

Європейські держави посідають провідні позиції у світі з виробництва багатьох видів продукції тваринництва. Насамперед це стосується молочної

(молоко, сири, олія) та м'ясної продукції (яловичина, свинина, м'ясо птиці). За вартістю виробництва тваринницької та рослинницької продукції лідерами є Франція, Німеччина, Італія та Іспанія.

Завдяки високорозвиненому сільському господарству та переробній промисловості країни Європи задовольняють потреби у продовольстві. Однак у споживанні продукції рослинництва та тваринництва є певна закономірність. Продукція тваринництва, насамперед молоко та молочні продукти, вживають у країнах, які розташовані на Середньоєвропейській рівнині, Британських островах, Скандинавському півострові, менше – у країнах Середземномор'я та Балканського півострова. Водночас у раціоні харчування мешканців південних країн висока питома вага овочів та фруктів, приморських держав – риби та морепродуктів. З продукції рослинництва велика роль зерна та картоплі, овочів та фруктів.

На продовольчому ринку дедалі більшого значення набувають продукти харчування органічного сільського господарства, особливо в Естонії, Австрії та Ліхтенштейні. Головною продукцією органічного сільського господарства є пшениця, фрукти, овочі, виноград, оливки, оливкова олія.

У країнах Європи переважає морське рибальство. Щорічний вилов риби 10-12 млн т, аквакультури – 3 млн т. Близько 125-130 тис т риби виловлюється у внутрішніх водоймах (річки та озера). Найбільшими рибальськими державами є Іспанія, Ісландія та Норвегія, на які припадає понад 50% вилову риби та 1/3 її експорту.

Значну частину європейського (80%) та світового (20%) вилову риби і загального видобутку морепродуктів забезпечує Атлантичний океан (північно-східна частина) з прилеглими Північним та Балтійським морями. Головними об'єктами вилову є тріска та оселедець. Також видобуваються скумбрія, шпроти, пікша, мерланг, сайда, морські окуні, камбала, мойва, балтійська кілька та інші. У відкритому океані розвинений тунцевий промисел.

У Середземному морі обсяги вилову риби складають 600 тис т. Головними об'єктами промислу є скумбрієві, оселедцеві, анчоусові, кефалі, тунці, пеламіди, ставриди та ін. З їстівних молюсків найбільше значення мають устриця, середземноморсько-чорноморська мідія, морський фінік. З безхребетних поширені восьминоги, кальмари, сепії, краби, лангусти.

Досить слабо рибальство розвинене у країнах чорноморського басейну. У Чорному та Азовському морях виловлюють: кефаль, хамсу, барабулю, бичків, камбалу, скумбрію, ставриду, а також мідії та устриці.

Внаслідок виснаження рибних ресурсів у країнах регіону розвинене прісноводне та морське рибництво, особливо у Скандинавії, де розводять сьомгу, форель та лосося.

Вторинний сектор представлений потужною та різноманітною промисловістю.

Електроенергетика – одна з найбільш важливих галузей економіки країн Європи. Головні напрями її розвитку – збільшення фізичних обсягів виробництва електроенергії та розвиток нетрадиційної енергетики. За більш ніж 30-річний період (1990-2022 рр.) виробництво електроенергії становило 2,9-3,8 трлн кВт.

У 2022 р. питома вага країн Європи у світовій енергетиці дорівнювала 13%. Головні виробники електроенергії Німеччина (578 тВт•год) та Франція (473 тВт•год).

Понад 40% електроенергії виробляється на ТЕС, 22% – АЕС, 18% – з використанням відновлюваних джерел енергії, 15% – ГЕС. Більшість ТЕС розміщується у районах видобутку вугілля, портових містах (працює на імпортованому паливі) та великих центрах – споживачах енергії.

Атомні станції функціонують у 16 країнах Європи. Найвища питома вага АЕС у виробництві електроенергії у Франції – 72%.

У деяких країнах (Норвегія, Швейцарія, Швеція) головний вид електроенергетики – гідроелектростанції. Потужності з розвитку гідроенергетики обмежені, оскільки гідроенергетичний потенціал Європи освоєно на 60%, у тому числі у Франції та Швейцарії – на 90%, Італії – 86%, Німеччині – 77%. Великі каскади ГЕС збудовано на Дунаї та його притоках, Роні, Рейні, Дуеро, Дніпрі.

Питома вага відновлюваних джерел енергії постійно зростає. З-поміж країн Євросоюзу лідерами за масштабами використання відновлюваних джерел енергії є Данія та Швеція. З нетрадиційних джерел бум переживають вітроенергетика та сонячна енергетика. Вітроенергетика представлена у 9 країнах. Особливо інтенсивно її розвивають Данія (виробляється понад 40% електроенергії країни), Португалія, Іспанія, Ірландія та Німеччина.

Потужності сонячної енергетики досягли 123,1 тис мВт. Установки з використання енергії сонця споруджені у 26 країнах Європи. Встановлені потужності сонячної енергетики складають у Німеччині – 30%, Італії – 20%, Іспанії – 11%.

Перспективи розвитку енергетики в регіоні пов'язуються з використанням біогазу. До країн-лідерів з виробництва біогазу належить Німеччина. На її території функціонує понад 400 біогазових установок із переробки

сільськогосподарських відходів. Великий біогазовий потенціал має Франція та Велика Британія.

Чорна металургія. За обсягом виплавки сталі та чавуну Європа посідає вагоме місце у світі. На її підприємствах виготовляється 12% сталі та 10% чавуну світу. Головними виробниками металів є Німеччина, Україна та Італія. Головні потужності металургії зосереджені у Рурській області та Нижньому Рейні (Німеччина), у Криворіжжі та Донбасі (Україна), у Верхній Сілезії (Польща), провінції Удіна (Італія). Окрім сталі та чавуну виплавляють феросплави.

Кольорова металургія використовує довізну сировину з Африки та Америки. Найбільш розвинені алюмінієва, мідна та свинцево-цинкова промисловості. За виплавою кольорових металів лідирують Греція, Польща, Фінляндія і Швеція.

Машинобудування. Європа – батьківщина машинобудування. Це найбільш потужна галузь промисловості майже усіх європейських країн і, насамперед, країн Європейського Союзу. Регіон забезпечує 25-30% продукції світового машинобудування. Проте рівень розвитку машинобудування істотно відрізняється у розрізі країн. Виділяється група лідерів, яка має весь комплекс машинобудівних галузей, які задовольняють не лише внутрішні потреби країн, а й експортують продукцію на зовнішній ринок. До них належать Німеччина та Велика Британія, а також Італія та Франція.

Автомобільна промисловість – одна з провідних галузей машинобудування. Після Другої світової війни автомобілебудування перетворилося на галузь із яскраво вираженою експортною орієнтацією. Найбільші виробники автомобілів – Німеччина (3,7 млн), Іспанія (2,2 млн) та Франція (1,4 млн). Автомобілі виробляють на території 20 країн Європи. Найбільші центри автомобільної промисловості сформувалися: у Німеччині – Франкфурт-на-Майні, Штутгарт, Мюнхен, Вольфсбург, Франції – Паризький район та Південний Схід, Італії – Турін та Неаполь, Великій Британії – Західний Мідденд, Південний Схід, Мерсейсайд, Південний Уельс, Середня Шотландія, Іспанії – Мадрид, Толедо, Чехії – Пльзень, Копршивниці, Словаччині – Братислава, Трнава, Жилін, Угорщині – Будапешт, Естергом, Швеції – Гетеборг, Тролльхеттан.

Розвитку набуло сільськогосподарське машинобудування. Великі центри сформувалися у Великій Британії, Франції, Німеччині, Нідерландах, Білорусі.

Електронна та електротехнічна промисловість характеризується великими масштабами, складною галузевою структурою, виробництвом енергетичного обладнання, електронної, радіо- та телефонної апаратури. Лідером

в галузі є Німеччина (Siemens і BASF), менш вагома роль Великої Британії та Франції. Італія (Indesit, Candy) – один із найбільших у світі виробників холодильників та пральних машин, а Нідерланди (Philips) – радіоприймачів, телевізорів, ламп, рентгенівської та іншої складної медичної апаратури.

Хімічна промисловість посідає друге місце після машинобудування за вартістю виробленої продукції. Головна сировина галузі – нафта та природний газ. Орієнтація на вуглеводневу сировину сприяла виникненню центрів нафтохімії в естуаріях Темзи, Сени, Рейну, Ельби, Рони, де галузь поєднується з нафтопереробкою. Найбільший вузол нафтохімічних виробництв сформувався у гирлі Рейну та Шельди в Нідерландах, у районі Роттердама. У східній частині регіону нафтопереробні заводи та нафтохімічні комбінати виникли на трасах нафто- та газопроводів у Чехії, Словаччині, Польщі, Угорщині, Литві. Європейський Союз – лідер з виробництва продукції хімічної промисловості (30% світового виробництва).

У країнах Європи хімічна промисловість розвинена не однаково. Якщо Велика Британія, Німеччина, Італія та Франція задовольняють потреби у всіх видах хімічних продуктів і є їх експортерами, то скандинавські країни, незважаючи на значний розвиток окремих виробництв, наприклад, виробництво азотних добрив, велику кількість продукції довозять з-за кордону. Деякі держави – Бельгія, Нідерланди, Швейцарія – хоча і спеціалізуються на вузькій номенклатурі виробництв (Швейцарія – на фармацевтиці, Бельгія і Нідерланди – на нафтохімікатах), тісно пов'язані із зовнішнім ринком та експортують 2/3 виготовленої продукції.

Лісова промисловість орієнтується на джерела сировини, які розподілені вкрай нерівномірно і концентруються у кількох районах. Головний лісоексплуатаційний район Європи – Скандинавія. Тут зосереджено 1/3 її лісового потенціалу (4 млрд м³ експлуатаційної деревини). Переважають хвойні породи дерев. У Середній, Східній та Південній Європі лісоексплуатаційні території збереглися на схилах гір, у заповідниках та національних парках, тому їх заготівля у промислових масштабах виключена.

Головна галузь лісового господарства – лісозаготівельна промисловість. Швеція та Фінляндія утворюють головний «лісовий цех» європейського регіону. Великі обсяги лісозаготівель сприяли розвитку деревообробної промисловості, головний асортимент якої – виробництво пиломатеріалів, фанери та деревостружкових плит. Високого рівня розвитку досягла целюлозно-паперова промисловість. Німеччина – найбільший у Європі виробник паперу та картону.

Легка промисловість – донедавна, головна галузь економіки Європи. Саме з неї розпочиналася індустріалізація, але нині вона втратила своє

значення. Старі текстильні райони, які сформувалися ще за часів промислової революції (Ланкашир і Йоркшир у Великій Британії, Фландрія в Бельгії, Ліонський у Франції, Міланський в Італії), а також Лодзинський район Польщі, який виник у XIX ст., функціонують і сьогодні. Останнім часом легка промисловість переміщується до країн Південної та Східної Європи, де наявні резерви дешевої робочої сили. У багатьох країнах зберігаються багаті національні традиції з виробництва музичних інструментів, виробів зі скла, металу, прикрас, іграшок тощо.

Третинний сектор – сфера нематеріального виробництва, яка охоплює транспорт, торгівлю, систему житлово-комунального та побутового обслуговування, управлінські та банківські структури, наукові організації, соціальні інститути (системи освіти, охорони здоров'я тощо). Наприкінці XX ст. третинний сектор став провідним в економіці країн ЄС.

Транспортна мережа Європи характеризується високою густотою транспортних комунікацій та щільністю руху. Велика роль регіону у міжнародних та транзитних перевезеннях, але за дальністю перевезень Європа поступається транспортній системі США, а за рівнем технічного розвитку знаходиться на лідируючих позиціях у світі. Особливо це стосується країн Європейського Союзу. Конфігурація транспортної мережі дуже складна. Головний каркас утворюють магістралі як широтного, так і меридіонального напрямів міжнародного значення. Особливу конфігурацію транспортних мереж мають столиці, навколо яких сформувалися радіально-кільцеві транспортні артерії. Типовий приклад – Паризька радіально-кільцева транспортна система.

Провідний вид транспорту у перевезенні вантажів та пасажирів – автомобільний. Цьому сприяли порівняно невеликі відстані між найбільшими економічними центрами та державами. Найдовші автотраси: Лондон – Франкфурт-на-Майні – Відень – Белград – Стамбул і Лісабон – Париж – Стокгольм.

Загальна довжина залізниць перевищує 280 тис км, з них понад 1/3 – електрифіковано. У низці країн показник електрифікації значно вищий. Наприклад, у Швеції він досягає 70%, а у Швейцарії та Люксембурзі – 95%. У будівництві нових залізниць або реконструкції діючих на найважливіших напрямках пріоритетним є розвиток високошвидкісних залізничних магістралей. Швидкість руху потягу на окремих напрямках досягає 350 км/год. Піонерами створення швидкісних залізниць були Франція, Німеччина та Італія. Нині у країнах ЄС створено єдину європейську міжнародну мережу швидкісних магістралей. До головних залізничних магістралей широтного напрямку належать: Брест – Париж – Берлін – Варшава, Лондон – Париж –

Відень – Будапешт – Белград – Софія – Стамбул, Лісабон – Мадрид – Париж – Берлін; меридіонального напрямку: Амстердам – Брюссель – Париж – Мадрид – Лісабон, Лондон – Париж – Марсель, Копенгаген – Гамбург – Франкфурт-на-Майні – Цюрих – Рим.

Важливі ланки залізниць і автомобільних шляхів – тунель під Ла-Маншем, який сполучає Францію та Велику Британію, а також Ересунський міст між Швецією та Данією.

Європа має густу водно-транспортну мережу, загальною довжиною 60 тис км. Найбільша довжина внутрішніх водних шляхів на рівнинах Західної Європи, де існують сприятливі умови для функціонування каналів між річковими системами та річками з вирівняним режимом стоку, які не замерзають протягом року, а також на Скандинавському півострові, де для судноплавства використовуються річки та численні озера. Найдовша мережа внутрішніх водних шляхів у Франції, Фінляндії та Німеччині. Найбільш завантажена річка Європи – Рейн, яка перетинає територію п'яти держав, у т. ч. найбільш індустриальні центри Німеччини, Франції та Швейцарії. Нею транспортується 250-300 млн т вантажів щороку. Друге місце за вантажообігом належить Дунаю, який перетинає територію восьми держав і яким транспортується понад 50 млн т вантажів щороку.

Морський транспорт використовується як для каботажних, так і міжконтинентальних перевезень. Тоннаж морського торговельного флоту перевищує 90 млн бр.-реєстр. т. За вантажопідйомністю морського флоту виділяються Греція, Німеччина та Норвегія. Морські перевезення обслуговують численні порти, десять з яких здатні приймати судна вантажопідйомністю понад 200 тис т. Найбільший морський порт Європи – Роттердам.

У Європі збудовано розгалужену мережу нафто- та газопроводів, яка пронизує не лише країни регіону, а й акваторію Північного моря. Усі нафтогазоносні сектори пов'язані між собою мережею газопроводів, завдяки яким газ з Північного моря надходить до континентальної Європи.

Авіаційний транспорт здійснює більшу частину міжконтинентальних пасажироперевезень. Найбільшими авіаперевізниками Європи є група компаній Air France-КЛМ, Luft Hansa, British Airways, Iberia, Alitalia, Finnair, Swiss Air.

Особливе місце у третинному секторі економіки Європи посідає система освіти. Підготовка висококваліфікованих кадрів, як для традиційних, так і для інноваційних сфер діяльності є однією з головних галузей спеціалізації регіону. Старовинні університети та вищі школи Великої Британії,

Німеччини, Франції, Іспанії готують дипломованих фахівців, які працюють у всіх країнах світу.

Ще одна галузь європейського господарства, яка має світове значення – туризм.

У давні часи в Європі з'явилися перші осередки туризму, у XIX ст. зародився організований туризм, а сьогодні знаходяться найбільш відвідувані туристами держави. Європа – дуже різноманітна за природними особливостями територія – від зон холодного та помірною поясу, до субтропіків Середземномор'я та гірських систем Альп. Тут велика кількість морів, озер, річок. Рельєф регіону різноманітний: великі рівнини чергуються з високогірними районами, де виражена висотна поясність.

Різнорманітною є етноконфесійна структура населення Європи. Більшість жителів належить до народів, які розмовляють мовами німецької, романської та слов'янської мовних груп; сповідують християнство, де особливо велику роль відіграють католицизм, різноманітні форми протестантизму (лютеранство, кальвінізм, англіканство та ін.) та православ'я. У низці країн мешкають прихильники ісламу та юдаїзму. Все це знайшло відображення у побуті, способі життя та архітектурі. У сучасній Європі туристів приваблюють пам'ятки давньоримської та давньогрецької культури, епохи Середньовіччя та Відродження. Велику зацікавленість викликають сучасні споруди. Найбільш відвідуваними країнами є Франція, Іспанія, Італія, Велика Британія та Німеччина.

1.6. Зовнішні зв'язки

У світовій торгівлі роль Європи величезна. На неї припадає 40% світового експорту та імпорту. Головними статтями експорту є транспортні засоби, спецтехніка, вироби хімічної промисловості, нафтопродукти та паливно-мастильні матеріали, медичне обладнання, медикаменти, авіатехніка, озброєння, вироби електронної та електротехнічної промисловості, продовольство. Довозяться нафта та нафтопродукти, природний газ, інші мінеральні ресурси, продукція чорної та кольорової металургії, текстильні вироби, побутова електроніка, продовольство та ін.

Головні торговельні партнери – країни Північної та Латинської Америки, Африки та Азії.

Контрольні запитання

1. Назвіть позитивні та негативні риси географічного положення Європи.
2. Охарактеризуйте етапи формування політичної карти Європи.
3. Назвіть країни, які входять до складу регіону Європа та вкажіть їх форму правління та адміністративно-територіальний устрій.
4. Розкрийте особливості перебігу інтеграційних процесів. Дайте характеристику інтеграційних об'єднань Європи.
5. Охарактеризуйте своєрідність природних умов Європи: рельєф, клімат, ґрунтово-рослинний покрив.
6. Охарактеризуйте природні ресурси Європи.
7. Розкрийте особливості перебігу демографічних та міграційних процесів у регіоні.
8. Охарактеризуйте національний та мовний склад населення Європи.
9. Розкрийте головні особливості розвитку економіки країн Європи.
10. Назвіть головні типи сільського господарства Європи та охарактеризуйте їх спеціалізацію.
11. Охарактеризуйте сучасний стан розвитку тваринництва у країнах Європи. Які продукти галузі експортуються на світовий ринок?
12. Назвіть найважливіші сільськогосподарські культури та райони їх вирощування.
13. Назвіть головні складові вторинного сектору економіки країн Європи та дайте їх коротку характеристику.
14. Розкрийте роль третинного сектору економіки Європи.
15. Назвіть головні види транспорту країн Європи та дайте їх коротку характеристику.

Розділ 2. ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА НІМЕЧЧИНИ

2.1. Географічне положення, адміністративно-територіальний устрій

ФРН – восьма за площею території країна Європи. Площа території – 357,4 тис км². Протяжність території Німеччини з півночі на південь – 876 км, із заходу на схід – 640 км. Омивається водами Балтійського та Північного морів. Межує з Данією на півночі, Польщею та Чехією на сході, Австрією та Швейцарією на півдні, Францією, Люксембургом, Бельгією та Нідерландами на заході. Розміщення країни у центрі Європи, на перехресті широтних та меридіональних міжнародних шляхів, має важливе значення. Територію країни перетинають транзитні шляхи, які з'єднують Північ із Середземно-мор'ям, а також Захід і Схід.

ФРН – федеративна парламентська республіка, яка складається з 16 земель. Землі поділяються на округи та позаокружні міста, землі Гамбург та Берлін – на міські райони, округи – на міста та громади, позаокружні міста – на міські райони; райони земель Гамбург та Берлін на квартали, міста, громади, райони та квартали – на житлові території. Баварія є адміністративним округом.

Законодавчими органами земель є – ландтаги (у Гамбурзі та Бремені – бюргершафти, у Берліні – палата депутатів, які обираються населенням); виконавчими органами – земельні уряди (у Бремені, Гамбурзі та Берліні – сенати), кожен з яких складається із земельного прем'єр-міністра (у Берліні – Правлячого Бургомістра, у Гамбурзі – Першого Бургомістра) та земельних міністрів (у Берліні, Бремені та Гамбурзі – сенаторів), які призначаються ландтагами. Кожна земля має земельну конституцію і уповноважена приймати земельні закони.

2.2. Природні умови і ресурси

Територія ФРН характеризується різноманітністю природних умов. На півдні Німеччини поширені пагорби та гори, на півночі – велика рівнина. Різноманітність рельєфу відбиває складність геологічної будови, визначає відмінності у ґрунтовому покриві, кліматі, формуванні річкової мережі. Територія країни підвищується у напрямку із півночі на південь і поділяється на 5 ландшафтних зон: Північнонімецька низовина з яскраво вираженими

формами льодовикового рельєфу; Середньонімецькі середньовисотні гори і височини (Рейнські Сланцеві гори заввишки до 880 м, Везерські гори, Тюрингський Ліс, у центрі країни – масив Гарц, на сході – Рудні гори і Баварський Ліс); Південно-західне німецьке середньогір'я (масиви Шварцвальд, Оденвальд, Шпессарт та ін.); Південнонімецьке предальпійське плоскогір'я (Швабсько-Баварське плато висотою від 600 м на півночі до 300 м на півдні, Дунайська низовина); Баварські Альпи – хребти Східних Альп з розвитком льодовикових та карстових форм рельєфу. На територію Німеччини заходять північні хребти Альп. На заході переважають низькі хребти, складені пісковиками, але в Баварії, на південь від Мюнхена, представлені Північні вапнякові Альпи. Тут знаходиться найвища точка Німеччини – гора Цугшпітце (2962 м).

Кліматичні умови Німеччини сприятливі для проживання населення та господарювання. Країна розташована у помірній зоні. Клімат помірний, морський та перехідний від морського до континентального. Середня температура січня на рівнинах $-4...-2^{\circ}\text{C}$, в Альпах – до -5°C , липня на рівнинах $+16...+20^{\circ}\text{C}$, у високогір'ї до $+14^{\circ}\text{C}$. Середньорічна кількість опадів – 600-700 мм. На Північнонімецькій низовині випадає 600-750 мм, в Альпах – 1000-2000 мм.

Територія ФРН вкрита густою річковою мережею. Рейн, який перетинає західну частину Німеччини, є головною водною артерією країни і слугує природним кордоном для Німеччини, Швейцарії та Франції. У передгір'ях Альп до Рейну впадає велика кількість приток. Більшість інших річок країни бере початок у горах Середньої Німеччини. Це притоки Рейну, а також Одра та Ельба. На півдні країни у Шварцвальді бере початок Дунай. Більшість великих річок Німеччини повноводні, оскільки протягом року отримують рівномірне дощове живлення.

Характер ґрунтів, їх різноманітність залежать, передусім, від місцевих материнських порід та характеру рослинного покриву. На території Північнонімецької низовини представлені підзолисті ґрунти, а також великі ареали кислих болотних ґрунтів. У Середній Німеччині сформувалися бурі лісові ґрунти. На низовинах і річкових терасах поширені чорноземи (на схід від Гарца і в Тюрінгенському басейні), які переходять у бурі лісові ґрунти. Найбільш сприятливими умовами виділяється район Брауншвейга – Ганновера з чорноземоподібними ґрунтами. Ґрунти групи буроземів поширені на рівнинах східного Шлезвіг-Гольштейну та передгірських рівнинах Баварії. Ґрунти Альп залежать від висоти місцевості. Це малопотужні кам'яністі ґрунти.

Рослинний покрив майже не зберігся. Незважаючи на те, що понад 30% території країни вкрито лісами, вони представлені штучними насадженнями і зосереджені в межах Середньонімецьких гір. Переважають хвойні ліси з ялини та сосни, в горах – хвойно-широколистяні з домішками бука, дуба, граба та ін; у долинах річок – заплавні ліси з верби та тополі.

Природно-ресурсний потенціал країни є досить виснаженим. Головним багатством Німеччини є кам'яне та буре вугілля, у т. ч. 2/3 – високоякісне коксівне. Із загальних запасів бурого вугілля (80 млрд т) майже 3/5 зосереджено у Східній Німеччині – Лаузицький та Середньонімецький басейни. У Західній Німеччині виділяється Нижньорейнський басейн (на захід від Кельна), за межами якого знаходиться кілька невеликих родовищ. Наявні поклади природного газу (340 млрд м³), залізних руд, олова, нікелю, урану, свинцю та цинку.

2.3. Населення

ФРН посідає перше місце в Європі за чисельністю населення (у 2023 р. в країні проживало 83,9 млн осіб). Аналіз динаміки чисельності населення ФРН свідчить про уповільнення темпів зростання даного показника: у 2021-2023 рр. – 0,06%. Показники природного руху населення: народжуваність – 8,3‰, смертність – 10,8‰. Уповільнення темпів зростання чисельності населення вплинуло на вікову структуру: питома вага осіб віком до 15 років – 13,3%, працездатне – 66,1%, пенсійне – 20,6%.

ФРН належить до густозаселених країн. Середня густина населення – 235 ос/км². Найвища густина населення в Берліні – 4012,0 осіб/км², найнижча – в Мекленбург-Передня Померанія (69 осіб/км²). Найбільш густонаселеною територією є так звана Рейнська вісь, яка бере початок від Рейнсько-Рурської конурбації (між Дортмундом і Бонном) і далі за течією Рейну, через Франкфуртську (Рейнсько-Майнську) міську агломерацію до Рейнсько-Неккарської конурбації, а від неї на південний схід, до Штутгарта і Мюнхена. Це найбільша вісь концентрації населення не лише в Німеччині, а й у всій Західній Європі, у межах так званого "Європейського банану". Густина населення складає понад 500 осіб/км², а в агломераціях – до 5500 осіб/км². Інша важлива вісь розселення бере початок в районі конурбації Рейн – Рур і тягнеться від неї на схід північним краєм середньовисотних герцинських гір Центральної Німеччини, через Ганновер, Брауншвайг і Магдебург, і далі з відгалуженням на південь, до індустріального району Галле – Лейпциг – Хемніц – Дрезден.

ФРН – високоурбанізована країна, де питома вага міського населення складає 77%. Найбільшими містами ФРН є Берлін (3,5 млн жителів), Гамбург (1,8 млн), Мюнхен (1,5 млн), Кельн (1,1 млн).

Етнічна структура сучасного населення ФРН строката. Головні етноси країни: німці – 87,2%, турки – 1,8%, поляки – 1%, сирійці – 1%, інші – 9% населення.

Офіційна мова країни: німецька. Данська, фризська, лужицька і циганська визнані офіційними мовами національних меншин. Німеччина, як член Ради Європи, підписала і ратифікувала Європейську хартію регіональних мов. Регіональними мовами визнані: нижньонімецька (у Бремені, Гамбурзі, Мекленбург-Передній Померанії, Нижній Саксонії, Шлезвіг-Гольштейні, Бранденбурзі, Північному Рейні-Вестфалії), данська (у Шлезвіг-Гольштейні), північнофризська (у Шлезвіг-Гольштейні), східнофризська (у Нижній Саксонії), верхньолужицька (у Саксонії), нижньолужицька (у Бранденбурзі), циганська (повсюдно).

Німецька мова поділяється на 3 групи діалектів:

- нижньонімецькі – нижньофранкський, нижньоалеманський та фризський;
- середньонімецькі – саксонський, тюрингський та франкський;
- верхньонімецькі – верхньофранкський, алеманський та баварський.

Німеччина є одним із лідерів за кількістю мігрантів, які прибувають до країни. Тут проживає 24 млн осіб з міграційним корінням, з них 14 млн – іноземці. У 2022 р. кількість мігрантів зросла на 1,5 млн осіб: 2,7 млн осіб – прибуле населення та 1,2 млн вибуле населення. 41% мігрантів -вихідці з України (1,1 млн біженців). Збільшилася кількість осіб, які прибули до Німеччини з метою працевлаштування.

Німеччина є християнською країною. Більшість жителів є католиками та протестантами (євангелісти). Громадяни, які не мають релігійної приналежності – не обов'язково атеїсти, вони не належать до будь-якої конфесії і складають другу за величиною групу осіб, після християн.

За загальною кількістю трудових ресурсів ФРН посідає 14 місце у світі. До економічно активного населення належить 45,9 млн осіб або 55,4%. Галузева структура зайнятості має такий вигляд: 1,4% задіяно у сільському господарстві, 24,2% – промисловості, 74,4% – сфері послуг. Рівень безробіття у 2023 р. склав 5,7%.

2.4. Особливості економічного розвитку та загальна характеристика складників економіки

Економічна система ФРН організована за принципом так званої «соціальної ринкової економіки», яка характеризується поєднанням соціально-го балансу та ринкової свободи. Це передбачає зростання та диференціацію пропозиції на ринку поряд із перерозподілом доходу та прибутку відповідно до особистісних досягнень (висока мотивація робочого класу). Модель передбачає вільні дії ринкових сил, проте акцентується увага на соціальному забезпеченні.

Головні характеристики економічної системи:

- забезпечення повної зайнятості населення;
- соціальна безпека, соціальна справедливість та соціальний прогрес (шляхом проведення заходів з перерозподілу у формі надання соціальної допомоги, соціальних пенсій та платежів, субсидій, дотацій, прогресивної шкали податку на прибуток тощо, через систему соціального забезпечення: пенсійне, медичне страхування, страхування з безробіття та догляду, від нещасного випадку; через трудове та соціальне законодавство);
- приватна власність на засоби виробництва та вільне ціноутворення;
- створення умов для конкуренції та забезпечення конкуренції (наприклад, шляхом антимонопольного законодавства, законів проти недобросовісної конкуренції);
- свідома політика зміцнення кон'юнктури економічного зростання;
- політика стабільної валюти (зокрема, через незалежний емісійний банк);
- свобода зовнішньої торгівлі; вільний валютний обмін.

Таким чином, модель соціального ринкового господарства є компромісом між економічним зростанням і рівномірним розподілом багатства.

Проте останнім часом Німеччина зазнає певних труднощів у результаті реалізації власної моделі соціально-ринкового господарювання. Високий рівень соціальних гарантій призвів до того, що 40% прибутку німецьких компаній витрачається на оплату праці, на відрахування до соціальних фондів. Зі 100 євро заробітної плати 81 євро припадає на відрахування роботодавців до соціальних фондів.

Старіння населення спричиняє значні витрати на соціальне забезпечення пенсіонерів.

Особливістю економічного розвитку Німеччини є так званий «рейнський капіталізм», який характеризується великим значенням банків в економіці країни. Банки є великими акціонерами промислових компаній та компаній у

сфері послуг, тому не випадковим є активне втручання банків у процеси ухвалення бізнес-рішень. Таким чином, позиції банків Німеччини з урахуванням їх реального впливу на бізнес виявляються більш вагомими, ніж в інших країнах світу.

Для економіки Німеччини характерний високий рівень індустріалізації. Порівняно з багатьма розвиненими країнами світу вагома роль у ВВП належить обробній промисловості – головний напрямок спеціалізації ФРН у світовій економіці.

З огляду на історичні причини, спостерігається нерівномірний економічний розвиток у межах території країни. Інтеграція та модернізація економіки сходу Німеччини залишається проблемою, яка потребує часу та великих фінансових витрат.

ФРН посідає шосте місце у світі за рівнем ВВП (5,3 трлн дол. у 2022 р.), душовий показник якого становить 63100 дол.

Складовою первинного сектору економіки є паливна промисловість. ФРН має передумови для розвитку вугільної промисловості: поклади бурого вугілля у Північному Рейн-Вестфалія, Бранденбурзі і Саксонії; кам'яного вугілля – на території Північний Рейн-Вестфалія та Саар. Внаслідок високої собівартості видобутку вугілля і з урахуванням соціально-економічної значущості галузі уряд Німеччини виплачував дотації вугільним компаніям. У 2007 р. федеральний уряд схвалив проект закону про закриття всіх вугільних шахт і припинення дотаційного видобутку кам'яного вугілля до 2018 року. Завершення видобутку вугілля на останній працюючій шахті у Ботропі відбулося у грудні 2018 року. Проте споживання не припинилося. Головні постачальники вугілля - США, Колумбія, Південна Африка, Австралія та Індонезія. Головними споживачами вугілля є електроенергетика та чорна металургія.

Враховуючи наявні ресурси нафти ФРН позбавлена можливостей її видобутку, оскільки більшість родовищ довелося б створювати поблизу автобанів і густонаселених районів. Проте видобуток ведеться в узбережних районах. Найбільше нафтове поле країни пролягає вздовж Шлезвіг-Гольштейну. Обсяги видобутку нафти у 2022 р. становили 3 млн т.

Сільське господарство – традиційна галузь економіки, важливою передумовою розвитку якої є сільськогосподарські угіддя, які охоплюють 51,1% території.

Агроз господарствам ФРН належить 16,69 млн га земельних угідь. 90% агрогосподарств перебувають у приватній власності (сімейні підприємства) і обробляють – 65% сільгоспугідь. Більшість зайнятих на дрібних фермах –

сезонні робітники та інші категорії тимчасово зайнятих працівників, у яких головне джерело доходу – інші сектори господарства.

Сільське господарство забезпечує 0,7% ВВП країни. 70% товарної продукції сільського господарства припадає на тваринництво, у т. ч. 2/5 – на скотарство. Друге місце посідає свинарство. Скотарство молочно-м'ясного спрямування розвинене у добре зволожених приморських, альпійських і передальпійських районах, які багаті на луки і пасовища, а також у периферійних районах міських агломерацій. Свинарство розвинене повсюдно, а особливо в районах постачання імпортованих кормів, вирощування цукрових буряків, картоплі та кормових коренеплодів. Бройлерне виробництво, виробництво яєць, телятини та яловичини, а також свинарство концентруються у великих тваринницьких господарствах, розміщення яких не залежить від природних факторів.

На Німеччину припадає 1/5 виробництва зерна, 3/4 – жита, 2/5 – вівса, 1/4 – ячменю Європейського Союзу.

У районах з високою природною родючістю ґрунтів вирощується пшениця, ячмінь, кукурудза та цукрові буряки (з районами посівів пшениці збігаються ареали вирощування цукрових буряків). Території Північнонімецької низовини та Середньовисотних гір використовуються під посіви жита, вівса, картоплі та природних кормових культур.

Велике значення має вирощування кормових коренеплодів (кормових буряків та ін.), кукурудзи на зелений корм та силос, люцерни, конюшини та інших кормових трав. З олійних культивують ріпак та соняшник. З кормових зернових, велике значення ячменю; деякі сорти ярого ячменю вирощуються для виробництва пива. Найбільший у світі ареал хмелярства – Халлертау у Баварії.

Теплий клімат річкових долин, міжгірських улоговин і низовин південно-західної Німеччини сприяє вирощуванню тютюну та овочів; останні вирощуються також у районі Гамбурга та на південь від Берліна.

Фруктові насадження характерні для гірських схилів Південної Німеччини, пониззя Ельби під Гамбургом, району Хафельських озер поблизу Потсдаму та околиць Галле. Садами відомі долини Верхнього Рейну, Майну, Неккару та Нижньої Ельби. Виноградники поширені у долинах Рейну, Мозеля та інших річок південної Німеччини, а також у долині Ельби під Дрезденом.

Обробні галузі формують вторинний сектор економіки ФРН.

Німеччина активно впроваджує «зелену» політику в енергетичній сфері. Питома вага «чистої» енергетики – 47,3% електроенергії країни, яку генерують сонячні і вітрові електростанції. На вугілля та АЕС припадає

43,4% електроенергії, на газ – 9,3%, а решта 0,4% – інші джерела, у тому числі, нафта. Загальне виробництво електроенергії у 2022 р. становило 578 ТВт·рік.

Чорна металургія Німеччини не є провідною галуззю промисловості, її конкурентоспроможність не витримує світових стандартів. Галузь базується на довізній сировині, що обумовлює узбережне розташування головних металургійних центрів. Головний район концентрації чорної металургії – захід Рурського кам'яновугільного басейну, Саарбрюкен, Бремен, Франкфурт-на-Майні, Бранденбург, Зальцгіттер та Оснабрюк. У 2022 р. вироблено 36,8 млн т сталі. Більшість продукції спрямовано на внутрішній ринок. Починаючи з 1970-х рр. західнонімецькі сталеві концерни диверсифікують профіль комерційної діяльності і змінюють акценти з виплавки сталі на виробництво труб, машин та обладнання, інших сталевих виробів.

Кольорова металургія, як і чорна, базується на імпортованій сировині і власному та імпортованому брухті кольорових металів. Більшість центрів знаходиться на узбережжі країни – Галле, Райнфельден, Гамбург, Рурський промисловий район. Виплавка чорної міді зосереджена у Гамбурзі та Люнені, рафінованої – Гамбурзі, Люнені, Оснабрюку, Любеку, Хеттштедті.

Провідними галузями машинобудування ФРН є автомобілебудування, електротехнічна та авіакосмічна галузі.

Автомобілебудування є одним із локомотивів німецької промисловості. Галузь включає підприємства, які виготовляють автомобілі та комплектуючі до них, має яскраво виражений експортноорієнтований характер і залежить від світової кон'юнктури та ситуації на зовнішніх ринках. Виробництво автомобілів у 2022 р. склало 3,7 млн од. Домінуюче положення на ринку автомобільної індустрії Німеччини утримують компанії Audi AG, Volkswagen AG, BMW AG, Daimler AG, Opel та Ford Germany. Центри галузі: Вольфсбург, Штутгарт, Бремен, Мюнхен та інші.

Підприємства електротехнічної промисловості продовжують працювати у сфері розробки інноваційних продуктів та створення нових технологій. У ФРН щорічно реєструється понад 12 000 патентів. Головними продуктами виробництва є: засоби виробництва (автоматика, енерготехніка, медична техніка) – 78%, проміжні товари (напівпровідники) – 12% та товари загального споживання (електроприлади, електротехніка, освітлення) – 10%. Центри галузі: Берлін, Мюнхен, Штутгарт, Франкфурт-на-Майні.

Авіакосмічна промисловість ФРН є однією із ключових галузей економіки та відіграє важливу роль у розвитку авіації та космонавтики як у Європі, так і світі. 70% продукції експортується. Більша частина підприємств (90%) галузі залучена до процесів європейської інтеграції та бере активну

участь у реалізації спільних загальноєвропейських дослідницьких та виробничих програм. Підприємства авіакосмічної галузі Німеччини належать приватному капіталу та об'єднані у Федеральний союз німецької авіакосмічної промисловості. У його складі 230 підприємств – компанії малого та середнього бізнесу. Структура галузі: цивільне авіабудування – 72%, військове – 20%, космічні програми – 8%.

Лідерами авіакосмічної галузі Німеччини є підприємства, які входять до складу європейського авіакосмічного концерну «Ейрбас Груп». Вони займаються науково-дослідними та дослідно-конструкторськими роботами, випробувальними тестами, випуском продукції в авіаційній та космічній галузях, а також проведенням технічного контролю та модернізації авіакосмічної техніки.

У складі компанії діють три відділення, які спеціалізуються на комерційному літакобудуванні, військовій, гелікоптерній та космічній техніці. Головний офіс компанії знаходиться у Мюнхені, виробничі потужності у містах Бремен, Ганновер, Гамбург, Лампольдсхаузен, Оттобрун, Траузн, Фрідріхсхафен та ін.

Суднобудівний комплекс є важливою галуззю, яка має високий технічний та науковий потенціал і налічує понад 130 підприємств, які виконують державні та приватні замовлення. За кількістю виготовлених суден та обсягом отриманих замовлень ФРН посідає 2-е місце в Європі (17%) і 8-е у світі (попереду Китай, США, Республіка Корея, Японія, Філіппіни, Італія та Туреччина). Конкуренція з боку китайських, корейських і японських верфей вплинула на розвиток німецької суднобудівної галузі. Сьогодні німецькі верфі концентрують головні зусилля на розробці та виробництві спеціалізованих суден складної конструкції, які мають високий рівень оснащення високотехнологічним обладнанням. Промислове цивільне суднобудування забезпечує 70% виробництва продукції, 80% якої експортується. Лідуюче положення у суднобудуванні ФРН посідає об'єднання німецьких верфей, очолюване багатопрофільним концерном «ТіссенКруп». Центри галузі: Гамбург, Кіль, Емден.

Хімічна промисловість ФРН залишається однією із системоутворюючих галузей німецької економіки, яка впливає на розвиток усіх галузей господарства. У ФРН зареєстровано понад 2000 хімічних підприємств. Основа ринку хімічних товарів – малі та середні підприємства (90%). Провідними хімічними компаніями Німеччини є: "БАСФ", "БАЙЕР", "ХЕНКЕЛЬ", "ЛІНДЕ", "ЕВОНІК ІНДАСТРІЗ", "ФРЕЗЕНІУС".

Структура виробництва продукції хімічної промисловості: чисті та спеціальні хімікати – 20%; фармацевтична продукція – 30%; полімери

(штучні матеріали, синтетичний каучук, хімічні волокна) – 13%; миючі засоби та косметичні засоби – 7%; продукція нафтохімії – 22%, а також продукція неорганічної хімії (промислові гази, базові неорганічні хімікати), агрохімікати (добрива, засоби захисту рослин та боротьби зі шкідниками).

Більше половини продукції хіміко-фармацевтичної галузі реалізується на зовнішньому ринку, у т. ч. 2/3 продукції надходить до ЄС та США. Головними споживачами німецьких хімічних товарів в Азії є Китай, Японія, Південна Корея. Центри галузі: Кельн, Франкфурт-на-Майні, Гельзенкірхен, Людвігсхафен.

Харчова промисловість ФРН представлена 6 тис підприємств малого та середнього бізнесу (90%). Провідні галузі: пивоваріння та виноробство.

ФРН має розвинений і різноманітний сектор послуг, який забезпечує 68,6% ВВП. Складовою сфери послуг є транспорт.

Висока залежність економіки Німеччини від розвитку транспорту пояснюється наступними факторами:

- високий рівень розвитку національної економіки (зокрема, промисловості) потребує надійного постачання;
- географічне положення Німеччини у центрі Європи передбачає значний обсяг транзитних перевезень;
- експортна орієнтація економіки передбачає налагоджену систему вивезення продукції;
- залучення німецьких високотехнологічних підприємств до міжнародного поділу праці (будівництво підприємств за кордоном) накладає підвищені вимоги до стійкості логістичних ланцюжків;
- висока вартість робочої сили змушує шукати можливості оптимізації транспортування. Для забезпечення функціонування економіки, Німеччина створила одну з найкращих транспортних систем в Європі.

Транспортна інфраструктура ФРН відзначається високою якістю та пропускнуою здатністю.

У ФРН щільна мережа автошляхів. Їх загальна довжина 230 тис км. 95% вантажів, які перевозяться автомобільним транспортом, припадає на внутрішні перевезення. Довжина залізниць 38 тис км. Головною внутрішньою водною магістраллю є річка Рейн. Мережею каналів та приток він з'єднаний з Дунаєм і формує водний коридор між Північним та Чорним морями. Головні річкові порти: Дуйсбург, Кельн, Гамбург. З-поміж великої кількості морських портів, найбільший вантажообіг має порт м. Гамбург. Німецькі порти пов'язані поромним та судовим сполученням з усіма сусідніми державами Північного та Балтійського морів. Авіаційний транспорт базується на розвиненій мережі аеропортів. Кожна агломерація з

населенням понад 1 млн осіб має як мінімум 1 авіапорт. На міжнародне авіасполучення припадає 97% вантажообігу та 88% пасажирообігу. Авіапорт м. Франкфурт-на-Майні є найбільшим авіапортом континентальної Європи. Головний авіаперевізник Німеччини – компанія Люфтганза.

Останнім часом посилюється значення таких видів послуг як електронне забезпечення, обробка цифрових параметрів, логістика, лізинг та туриндустрія. Німеччина є п'ятою країною Європи за обсягами туристичних прибуттів. У 2023 р. їх обсяг становив 4,5 млн осіб.

2.5. Зовнішні зв'язки

ФРН має тісні зовнішньоекономічні зв'язки з багатьма державами світу. Країна експортує засоби наземного транспорту, обладнання та механічні пристрої, електричні машини та обладнання, фармацевтичну продукцію, інструменти та оптичні прилади (обсяги експорту у 2023 р. склали 1,7 трлн євро), імпортує обладнання та механічні пристрої, електричні машини та обладнання, засоби наземного транспорту, мінеральне паливо, нафту та нафтопродукти, фармацевтичну продукцію (обсяги імпорту 1,5 трлн євро).

Головні зовнішньоторговельні партнери – США, Франція, Китай, Нідерланди, Велика Британія, Італія.

Країна є учасником таких об'єднань як ООН, G7, G20, СОТ, НАТО, ЄС, Рада Європи, ОБСЄ, ОЕСР та ін.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте сучасне географічне та геополітичне положення ФРН.
2. Які особливості адміністративно-територіального устрою ФРН? Назвіть її адміністративні одиниці.
3. Охарактеризуйте своєрідність природних умов ФРН: рельєф, клімат, ґрунтово-рослинний покрив.
4. Охарактеризуйте природні ресурси ФРН.
5. Розкрийте особливості перебігу демографічних і міграційних процесів у ФРН.
6. Охарактеризуйте етнічний та лінгвістичний склад населення ФРН; назвіть головні мовні сім'ї і групи та пануючі релігії.
7. Розкрийте головні особливості розвитку економіки ФРН.
8. Назвіть найважливіші сільськогосподарські культури та райони їх вирощування. Наведіть дані про обсяги їх виробництва.

9. Перерахуйте головні галузі тваринництва та охарактеризуйте їх географію.
10. Назвіть провідні галузі вторинного сектору економіки ФРН та дайте їм коротку характеристику.
11. Розкрийте роль третинного сектору економіки ФРН.
12. Назвіть головні види транспорту ФРН та дайте їм коротку характеристику.
13. Охарактеризуйте географію та структуру зовнішньоекономічних зв'язків ФРН.

Розділ 3. ІТАЛІЯ

3.1. Географічне положення, адміністративно-територіальний устрій

Італія – одинадцята за площею території країна Європи. Площа території – 301,3 тис км². Протяжність країни із півночі на південь – 1300 км, із заходу на схід 610 км. Італія знаходиться на півдні Європи, у басейні Середземного моря. Її територія складається з трьох географічно окреслених частин – материкової, куди входить Паданська низовина і схили Альпійської гірської дуги; Апеннінського півострова, який розташований між Адріатичним і Тірренським морями; островів Сицилія, Сардинія та ін. Більшість малих островів поділена на архіпелаги, наприклад Тосканський архіпелаг.

Італія – морська держава. 80% державних кордонів омиваються Середземним морем. Через порти Генуї, Венеції та Трієсту здійснюється перевезення міжнародних вантажів. Сухопутні кордони Італії проходять Альпами, де вона межує з Францією, Швейцарією, Австрією і Словенією.

Італія – унітарна республіка парламентського типу. Глава держави – Президент Італії. Виконавчу владу та Уряд очолює Голова Ради міністрів Італії. Законодавча влада – двопалатний парламент, який обирається на п'ять років (Палата депутатів – 630 членів, Сенат – 315 членів).

Країну поділено на 20 областей (з яких 5 – Сицилія, Сардинія, Трентіно-Альто-Адідже, Валле-д'Аоста і Фріулі-Венеція-Джулія – мають особливий статус) та 110 провінцій. Провінції поділяються на комуни, яких нараховується 8101. В автономних областях є представницькі органи – обласні ради та виконавчі органи – джунти. Області та автономні провінції приймають обласні та провінційні закони з тих питань, які визначені Конституцією.

3.2. Природні умови і ресурси

Територія Італії характеризується різноманітністю природних умов. Це гірська країна. На півночі знаходяться південні схили Альп, південніше – Паданська рівнина яку перетинає річка По. Висота рівнин біля підніжжя Альп і Апеннін – 200-500 м, уздовж річки По знаходяться глинисті заболочені рівнини заввишки 50-100 м. На півострові – Апеннінські гори (найвища точка – гора Корно-Гранде, 2914 м). Апеннінські гори поділяються на: Лігурійські, Тоскано-Еміліанські, Умбро-Маркські, Аbruцькі, Кампанські,

Луканські, Калабрійські Апенніни та Монті-Сабіні. У північно-східній частині острова Сицилія розташовані гори Неброді, а в південно-західній частині острова Сардинія – рівнина Кампідано.

Італія знаходиться в зоні субтропічного середземноморського клімату, причому вплив моря посилюється Альпами, які є бар'єром для північних та західних вітрів.

В Альпійській зоні клімат континентальний. Біля підніжжя гір середня температура липня становить 20-22°C. У західній частині середньорічна температура 7,4°C, а середньорічна кількість опадів – 660 мм. Східна частина менш тепла з підвищеним зволоженням (6,6°C та 1055 мм).

На Паданській рівнині клімат перехідний від субтропічного до помірною – спекотне літо та суворі зими. У Турині середня температура зими – +0,3°C, літа – +23°C. Оподи випадають у міжсезоння. На Адріатичному узбережжі температура збільшується у напрямку з півночі на південь. Середньорічна температура у Венеції становить 13,6°C, Анконі – 16°C, Барі – 17°C. Середня кількість опадів 600-750 мм.

Суворість зими в Апеннінах визначається висотою. Середньорічні температури та кількість опадів на сході – 12,1°C та 890 мм, у регіоні Базиліката – 12,5°C та 1000 мм. На східних схилах Апеннін та у внутрішніх районах півострова випадає 600-800 мм опадів на рік, у внутрішніх районах Сицилії та Сардинії – менше 500 мм на рік.

Річки Італії утворюють густу повноводну мережу, найбільш виражену на півночі, де протікає найбільша річка країни – По, яка разом із притоками та каналами утворює велику транспортну систему. У східній частині Паданської рівнини протікають річки Адідже, Brenta, Пьяве, Рено та інші. Річки півночі Італії окрім дощового живлення, мають снігове та льодовикове, і використовуються для зрошення. Альпійські річки є важливими джерелами гідроенергії. Річки Апеннінського півострова та островів менш повноводні, мають здебільшого дощове живлення. Найбільшими з них є Арно і Тибр.

На території Італії знаходиться понад 1500 озер, більшість з яких – невеликі гірські озера. Велика кількість озер знаходиться в долинах Ломбардських Альп: Гарда, Лаго-Маджоре, Комо, Ізео та Лугано. Ці озера мають напів-середземноморський клімат та оточені гаями оливкових та цитрусових дерев. Великі за площею озера Апеннінського півострова знаходяться в кратерах згаслих вулканів: Больсена, Альбано, Браччано та Немі. Наявні узбережні озера лагунного типу: Лезіна, Варано та Валлі-ді-Комаккйо.

В країні сформувалися три області з різними типами рослинності: Альпи, долина річки По та Середземноморсько-Апеннінська область.

Альпійська частина Італії поділяється на три пояси. До висоти 800 м поширені широколистяні ліси. Вище (до 1800 м) на гірських бурих лісових ґрунтах, гірських дерново-карбонатних ґрунтах – букові ліси, які поступово змінюються хвойними. У третьому поясі представлені чагарники, які змінюються луками. Нижче снігової лінії поширені мохи та лишайники. На Паданській рівнині ґрунти алювіальні та бурі лісові, на яких були представлені дубові ліси, заплавні луки та чагарники, які нині змінені на культурні види рослин. На коричневих, вулканічних ґрунтах Апеннін, Сицилії та Сардинії до висоти 500-600 м поширені гаї вічнозеленого кам'яного та пробкового дуба, ближче до узбережжя – пінія, оливи, олеандр. На висотах 1000-1500 м переважають дубові, букові та каштанові ліси, а вище 2000 м – гірські хвойно-широколистяні ліси з бука, ялини та сосни. На верхніх ділянках високих масивів зустрічаються гірсько-лучні ґрунти із субальпійськими луками.

Природні ресурси Італії дуже різноманітні. Поклади деяких видів корисних копалин незначні, а їх родовища розподілені нерівномірно. Вони часто залягають у не зручних районах, тим самим створюють труднощі в процесі розробки та видобутку. З цієї причини з 1982 р. припинено видобуток залізних руд.

Італія багата на будівельні матеріали (граніт, туф, мармур) та свинцево-цинкові руди. Країна посідає друге місце у світі з видобутку ртутної сировини, на яку багата область Тоскана.

Родовища сірки, кам'яної та калійної солей, бітуму та асфальту зосереджені на о. Сицилія, мармуру – у районі Каррар. У надрах країни є невеликі поклади антрациту (у районах Валле – д'Аоста та Тоскана) та марганцю (Лігурія та Центральна Італія).

Запаси нафти складають 2% потреб країни і зосереджені на Паданській рівнині, о. Сицилія та східному узбережжі Італії. Родовища природного тазу сконцентровані в Центральних, Південних і Північних Апеннінах, на Паданській рівнині і о. Сицилія. Однак, незважаючи на наявність ресурсів газу, вони задовольняють лише 15% потреб країни.

Природні ресурси Італії використовуються як для власних потреб, так і реалізуються на зовнішньому ринку. Багатий природний потенціал країни у поєднанні з унікальними гідроресурсами Альп, безсумніву, мають велику цінність і важливе значення для економіки сучасної Італії.

Найбільш затребувані природні ресурси Італії – сонце, море, гори та мальовничі природні ландшафти, разом із цілющими термальними джерелами. Усе це пропонується як туристам, так і місцевим жителям і складає основу валового внутрішнього продукту країни.

3.3. Населення

За чисельністю населення Італія є п'ятою в Європі (у 2023 р. в країні проживало 60,74 млн осіб). Аналіз динаміки чисельності населення свідчить про уповільнення темпів зростання даного показника: у 2021-2023 рр. – 0,07%. Показники природного руху населення: народжуваність – 8,6‰, смертність – 9,6‰. У віковій структурі населення питома вага осіб віком до 15 років – 13,8%, працездатне – 65,9%, пенсійне – 20,3%.

Італія належить до густозаселених країн. Середня густина населення – 201 ос/км². Більшість населення проживає на півночі країни. Найбільш густонаселеними є рівнини Лігурії, Кампанії та Ломбардії – 300 осіб/м². У провінції Неаполь середня густина населення – 2531 особа/м², натомість у деяких гірських районах – 35 осіб/км².

Італія – високоурбанізована країна, питома вага міського населення – 70,7%. Понад 10% населення проживає у чотирьох мегаполісах: Римі – 2,9 млн., Мілані – 1,8 млн., Неаполі – 1,6 млн., Турині – 1,2 млн. Процес збільшення кількості мешканців міст відбувається шляхом поглинання передмістя та невеликих навколишніх сіл. У зв'язку з цим зростає кількість міст людністю понад 100 тис осіб. Найвищий рівень урбанізації спостерігається на території Неаполя та комуни Пескара, найнижчий – у комуни Фоджа.

Населення Італії етнічно неоднорідне. У країні існує 21 корінний субетнічний тип: калабрійці; лігурійці; базиліканти; тосканці; сардинці; сицилійці та ін. Важливо враховувати існування дрібних елементів – етнічних діаспор. Площа поширення етнічних громад позначена межами давніх провінцій країни.

Невиразність національної самосвідомості – характерна риса італійців. Кожен із них спочатку сардинець чи тосканець, а згодом італієць. Вони добре знають свій родовід і не втрачають нагоди підкреслити власне походження. Головний етнос країни – італійці. Іноземні громадяни, які законно проживають на території Італії складають 9% населення країни.

Офіційна мова Італії – італійська. Вона складається з безлічі діалектів, які дуже відрізняються один від одного. Деякі з них можна назвати окремими мовами. Тому італійська, якою навчають у школах, використовують у засобах масової інформації, також діалект. Подібного типу мовна ситуація склалася внаслідок тривалої політичної подрібненості території.

Основу сучасної мови складає тосканський, а точніше, флорентійський діалект. Поряд з італійською, офіційними мовами в країні є німецька, словенська та французька. Німецька мова поширена в Больцано та Південному Тиролі, словенська – у Гориції та Трієсті, французька – у долині Аоста.

Італія є головним пунктом на маршруті мігрантів, які перетинають Середземне море і рухаються з Північної Африки до Європи.

Найбільшу групу іноземців складають вихідці з Румунії (22,7%). 3-поміж інших, албанці (420 тис), марокканці (414 тис), китайці (289 тис), українці (229 тис), філіппінці (158 тис), індійці (153 тис), бангладешці (139 тис), єгиптяни (128 тис) та пакистанці (122 тис). Перші три національності складають 39,3% загальної кількості мігрантів, а перші десять – 63,5%.

Найбільша кількість мігрантів проживає у Ломбардії. Іншими популярними регіонами Італії вважаються Лаціо, Емілія-Романья, Венето, П'ємонт та Тоскана.

Головна релігія Італії – католицизм, яку сповідує 83% населення. Центр католицького світу – місто-держава Ватикан (де розташована резиденція Папи Римського). Він знаходиться в межах італійської столиці Риму, на пагорбі "Монте-Ватикано". Італія є країною з дуже сильною католицькою церквою, і це не дивно: з 1929 до 1976 рр. католицизм був державною релігією. В Італії церква офіційно відокремлена від держави і регулює відносини з нею за допомогою спеціальних угод та законів, зокрема "Нового Конкордату" 1984 року. Відповідно до конституції Італії, всі релігії об'єднують у дві категорії: католицька, з якою держава укладає Конкордат, і некатолицькі релігії.

За загальною кількістю трудових ресурсів Італія посідає 24 місце у світі. До економічно активного населення належить 25,9 млн осіб або 41,7%. Галузева структура зайнятості має такий вигляд: 3,9% задіяно у сільському господарстві, 28,3% – промисловості, 67,8% – сфері послуг. Рівень безробіття у 2023 р. склав 7,3%.

3.4. Особливості економічного розвитку та загальна характеристика головних складників економіки

Економічна модель Італії як розвиненої постіндустріальної країни схожа на моделі інших найбільш розвинених країн континентальної Європи, але в той же час має багато специфічних рис південноєвропейської соціально-економічної моделі розвитку.

Особливості італійської економічної моделі:

- багате історичне минуле. Саме їй належить провідна роль у становленні європейської цивілізації. Країна із запізненням розпочала процес індустріалізації, який викликав появу низки структурних економічних ознак, які відрізняють Італію від інших європейських країн. Так, на початку ХХ ст. Італія за масштабами промислового виробництва вийшла на 8 місце у світі, але її експорт, на той час, на 40% складався з текстильної продукції.

- тенденція до посилення ролі держави та державної власності у національному господарстві. Італія має сумнівну славу найбільш регульованої країни, в якій діє майже 150 тис різних законів. 50% економіки та 70% банківської системи перебуває під контролем держави. Розширенню державного сектору сприяли заходи з порятунку від банкрутства та оздоровлення приватних компаній та банків у періоди несприятливої ринкової кон'юнктури. У випадках, якщо компанії отримали фінансову допомогу та не змогли сплатити заборгованість вони переходили під контроль держави. Цей процес отримав назву "повзучої" націоналізації.

- чільне місце в соціально-економічній структурі країни належить кооперативному сектору, який має проміжне положення між державним та приватним підприємництвом.

- переважання малого та середнього бізнесу, а також "сімейного" типу власності. Понад 70% зайнятих працюють у компаніях з кількістю працівників менше 50 осіб, у тому числі 30% зайнятих – індивідуальні підприємці, які мають сімейний бізнес. В Італії власники приватних фірм – шановані особи. Найбільш конкурентоспроможні галузі (виробництво текстилю, взуття, одягу, продукції харчової промисловості, побутової техніки та ін.) представлені компактно розміщеними малими підприємствами. Так, порцелянове виробництво (30% світового виробництва) зосереджено в провінції Емілія-Романья. А округ Прато, який називають "вовняною столицею" ЄС, забезпечує великомасштабне експортне виробництво на дрібних підприємствах.

- історично сформована неоднорідність країни: Північ і Центр – промислово розвинені, Південь – аграрний.

Італія посідає 12 місце у світі за рівнем ВВП (2,3 трлн дол. у 2023 р.), душовий показник якого становить 38200 дол.

Нафтогазова промисловість та сільське господарство – складники первинного сектору італійської економіки.

Внутрішній видобуток нафти та газу забезпечує 6% та 9% національного попиту. Головними постачальниками сировини є РФ,

Азербайджан, Ірак, Лівія; газу – Алжир, РФ, Лівія, Катар. Провідною нафтогазовою компанією Італії є концерн "ЕНІ".

Сільське господарство – традиційна галузь економіки, яка забезпечує 2,2% ВВП. Землі, придатні для ведення сільського господарства, складають 90% території Італії. З них, 35% – рілля, 19% – луки та пасовища, 11% – сади, виноградники, оливкові гаї. На ліси припадає 23% земельного фонду. "Перший сад Європи", так часто називають Італію, вирощує різноманітні фрукти: яблука, груші, персики, інжир, черешні та ін. У південних областях поширені мигдаль, волоські горіхи, фундук.

Італія – один із найбільших у світі та Середземномор'ї виробників цитрусових. Їх вирощують на невеликих плантаціях у південних областях, насамперед Сицилії та Калабрії. Вирощуються не лише апельсини, лимони, мандарини та грейпфрути, а й бергамот, кінотто, ліметта та деякі інші види. Середземномор'я – батьківщина винограду. В Італії його почали культивувати дрібні селянські господарства. З 246 відомих сортів винограду поширені 17. Виноградники сконцентровані як у передгір'ях на Півночі, так і в межах Апеннінського півострова. Майже увесь урожай переробляється на вино. Кожна провінція відома у мистецтві виноробства; однак вина північних провінцій мають тонкий смак, на відміну від вин півдня (винятком є Сицилія). За зборами винограду Італія змагається з Францією за перше місце.

Інша характерна італійська культура, давня та доволі розповсюджена – олива. Її вирощують спеціалізовано та у поєднанні з іншими культурами. За валовими зборами оливок Італія поступається Іспанії. Понад 90% збору забезпечують південні області, особливо Апулія.

Важливою експортною галуззю є квітникарство на Лігурійській Рів'єрі та Лаціо, а також у П'ємонті, Калабрії та Сицилії. За кордон вивозять живі квіти та сировину для парфумерної промисловості, насіння та цибулини.

Головні зернові культури – пшениця, кукурудза та рис, технічні – цукрові буряки та коноплі. Овочівництво – не менш важлива галузь економіки. У різних частинах країни вирощують спаржу, помідори, цукрові буряки, капусту, баштанні культури, цибулю, картоплю, артишоки. Головним регіоном овочівництва є область Кампанія.

Тваринництво розвинене слабо. Велику рогату худобу вирощують у господарствах північної Італії. Половина вилову сардин, скумбрії, анчоусів, тунців, а також моллюсків та ракоподібних припадає на Адріатичне море. Незважаючи на сприятливі природні умови країни та багатовіковий досвід ведення сільського господарства, дана галузь економіки має другорядне значення.

Вторинний сектор економіки країни формують різні галузі обробної промисловості.

Діяльність італійської енергетики підпорядкована національному законодавству та регулюється відповідно до положень "Третього енергетичного пакету" ЄС, а також інших стандартів та вимог ЄС. Енергетичний сектор, який налічує 36 млн споживачів, включає три головні компоненти: компанії з видобутку (електрогенерації) та імпорту енергоносіїв; фірми, які обслуговують об'єкти інфраструктури; підприємства з продажу ресурсів кінцевим споживачам. Головна особливість енергетичної галузі Італії – висока залежність від імпорту вуглеводнів.

З 2018 р. Італія розпочала практичну реалізацію енергетичної стратегії країни. Головна особливість – відмовитися від вугільної генерації електроенергії до 2025 р. Вугільні електростанції забезпечують 15% виробництва електроенергії країни. У 2030 р. передбачається збільшити питому вагу відновлюваних джерел енергії до 28%. Сьогодні їх питома вага складає 17,5%. Головна увага має приділятися розвитку фотоелектричної сонячної (70 ТВт/год до 2030 року) та вітрової енергетики (40 ТВт/год). У республіці діє 19 сонячних електростанцій, які виробляють понад 7% електроенергії країни. Протягом 2020 – 2030 рр. планується створити понад 30 ГВт нових потужностей сонячної енергетики. Загальне виробництво електроенергії у 2022 р. становило 285 ТВт/год.

Для італійської економіки металургія, особливо виробництво сталі, одна з найважливіших галузей. У 2022 р. обсяги виплавки сталі склали 21,6 млн т. Центри галузі: Таранто, Генуя, Неаполь, П'юмбіно, Больцано, Венеція.

Автомобілебудування є провідною галуззю італійської промисловості. В Італії функціонує 23 підприємства з виробництва автомобілів. У 2022 р. виготовлено 473 тис легкових автомобілів. За виробництвом автотранспортних засобів Італія на шостому місці в Європі. За обсягами виробництва лідирує концерн "Фіат-Крайслер", а також "Фольксваген", "Рено-Нісан", "Пежо-Сітроен" та "Форд". Центри галузі: Турин, Неаполь, Мілан.

Хімічна промисловість – одна з провідних галузей економіки країни. Італія посідає третє місце за обсягами хімічного виробництва в Європі та одинадцяте у світі. На неї припадає 10% європейського ринку хімічних товарів. У галузі працює 2700 підприємств та 3500 виробничих одиниць, які можна об'єднати у три групи: великі підприємства та концерни (24%), малі та середні підприємства (38%), компанії з іноземною участю (38%). Понад 55% підприємств хімічної промисловості є експортерами власної продукції. З них, 29% – фірми з валовими обсягами продажу понад 100 млн євро на рік, 71% – підприємства малого та середнього бізнесу. Головні ринки збуту

продукції – Польща, Чехія, Німеччина, Франція, Іспанія, Китай, США. Найбільшими хімічними підприємствами є: Versalis, Gruppo Mapei, Mossi & Gisolfi, Radici Group, Gruppo Bracco, COIM Group, Polynt Group, Gruppo SOL, Gruppo Lamberti, Gruppo Colorobbia. Підприємства розташовані здебільшого на півночі країни (77% загальної кількості підприємств). Особливо виділяється регіон Ломбардія, на який припадає 30,9% підприємств галузі.

Фармацевтична промисловість Італії посідає друге місце в ЄС (після Німеччини) за обсягами випуску продукції. 60% виробництва лікарських препаратів забезпечують міжнародні корпорації, які мають виробничі підрозділи і об'єднуються під назвою «Big Pharma». До них належать Sanofi-Aventis, GlaxoSmithKline, Hoffmann-La Roche, AstraZeneca, Merck & Co, Novartis, Pfizer, Abbott Laboratories, Bristol-Myers Squibb та Berlin Chemi. Центром фармацевтичної промисловості є Ломбардія (97 фармацевтичних підприємств та 33 дослідницькі центри). Велика кількість фармацевтичних підприємств та інноваційних кластерів фармацевтичної спрямованості розміщені у Лаціо, Тоскані, Емілії-Романії та Венето. 71% обсягу фармацевтичної продукції експортується.

Деревообробна та меблева промисловість налічує понад 79 тис компаній. Споживачами італійської меблевої продукції є Франція, Німеччина, Велика Британія, США.

Текстильна промисловість є однією із найдавніших галузей економіки Італії, яка об'єднує понад 46 тис компаній. Галузь спеціалізується на випуску тканин з бавовни, вовни, шовку, конопель, льону, джуту, а також штучних та синтетичних волокон.

Експортноорієнтованою галуззю економіки Італії є взуттєва промисловість. У 2023 р. вироблено 148 млн пар взуття. Найбільшими імпортерами італійського взуття є Франція, Китай, Гонконг, Японія, Республіка Корея, ОАЕ.

Головними галузями харчової промисловості є виноробство, виробництво борошна та макаронів. У Неаполі розміщується один з головних центрів виробництва макаронних виробів. В межах Паданської рівнини знаходяться підприємства з переробки цукрових буряків. Велика увага приділяється консервуванню фруктів, риби та м'яса. Молоко та молочні продукти виготовляють на півночі країни.

Італія має розвинений та різноманітний сектор послуг, який забезпечує 73,9% ВВП. Складовою сфери послуг є транспорт. В країні розвинений автомобільний, залізничний, повітряний та водний транспорт, особливо морський. Рим, як столиця Італії, і Мілан, як її головний комерційний центр, є головними транспортними вузлами держави і південної частини Європи.

В Італії є кілька залізничних компаній, найбільша з яких – компанія Треніталія. Загальна довжина залізничної мережі – 20182 км. Головний залізничний центр країни – Мілан; інші важливі залізничні вузли: Рим, Болонья, Барі, Флоренція, Генуя, Неаполь, Палермо, Турин, Венеція. Високошвидкісні магістралі, які пов'язують найбільші міста, обладнані європейською системою управління рухом потягів.

Загальна довжина автомобільних шляхів – 487700 км. Незважаючи на яскраво виражений гірський пейзаж, Італія має сучасну мережу автошляхів – від державних до сільських. Державні автошляхи пов'язують головні міста країни з Римом та Міланом, а також столицями та великими містами сусідніх держав.

Італія є приморською країною і має велику кількість морських портів. Прапор Італії використовують 427 торгових суден. Найбільший морський порт країни – Генуя. Великими морськими портами є Спеція, Ліворно, Неаполь, Кальярі, Мессіна, Палермо, Катанія, Бріндізі, Барі, Анкона, Венеція, Трієст.

В Італії є кілька авіакомпаній, найвідоміша – Alitalia та 230 офіційно зареєстрованих авіапортів, з яких 51 має міжнародне значення.

Сектор телекомунікаційних послуг Італії включає: цифрові дані, у т.ч. ЗМІ та рекламу; Інтернет, мережеві ресурси та послуги; передачу даних; прикладне матеріальне забезпечення та системні рішення; ІТ-обладнання. Інтернетом користується понад 90% населення, у т.ч. 70% – використовують стаціонарні комп'ютери або ноутбуки, 75% – можливості мобільного Інтернету зі смартфонів та планшетних комп'ютерів.

Важливою складовою третинного сектору економіки є туризм. У 2022 р. Італію відвідали 112,3 млн іноземних туристів. 72% туристів – громадяни Євросоюзу. Найбільше туристів прибуло з Франції, Німеччини, Польщі, а також США. 41% іноземних туристів прибули до Італії з метою відпочинку. Найбільшу зацікавленість у туристів викликають міста з історичними пам'ятками та витворами мистецтва, а також відпочинок на морі, озерах (Гарда, Комо, Маджоре) та гірськолижних курортах.

3.5. Зовнішні зв'язки

Італія має тісні зовнішньоекономічні зв'язки з багатьма державами світу. Країна експортує текстиль, одяг, автомобілі, хімічні товари, продукти харчування (обсяги експорту у 2022 р. склали 659 млрд дол), імпортує транспортні засоби, енергоносії, мінерали, кольорові метали, текстиль (обсяги імпорту 695 млрд дол).

Головні зовнішньоторговельні партнери – ФРН, США, Франція, Китай, Нідерланди, Велика Британія, Іспанія, Швейцарія.

Країна є учасником таких об'єднань як ООН, G7, G20, СОТ, НАТО, ЄС, Рада Європи, ОБСЄ, ОЕСР та ін.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте сучасне географічне та геополітичне положення Італії.
2. Які особливості адміністративно-територіального устрою Італії? Назвіть її адміністративні одиниці.
3. Охарактеризуйте своєрідність природних умов Італії: рельєф, клімат, ґрунтово-рослинний покрив.
4. Охарактеризуйте природні ресурси Італії.
5. Розкрийте особливості перебігу демографічних і міграційних процесів в Італії.
6. Охарактеризуйте етнічний та лінгвістичний склад населення Італії; назвіть головні мовні сім'ї і групи та пануючі релігії.
7. Розкрийте головні особливості розвитку економіки Італії.
8. Назвіть найважливіші сільськогосподарські культури та райони їх вирощування. Наведіть дані про обсяги їх виробництва.
9. Перерахуйте головні галузі тваринництва та охарактеризуйте їх географію.
10. Назвіть провідні галузі вторинного сектору економіки Італії та дайте їх коротку характеристику.
11. Розкрийте роль третинного сектору економіки Італії.
12. Назвіть головні види транспорту Італії та дайте їх коротку характеристику.
13. Охарактеризуйте географію та структуру зовнішньоекономічних зв'язків Італії.

Розділ 4. ШВЕЦІЯ

4.1. Географічне положення, адміністративно-територіальний устрій

Швеція – п'ята за розмірами території країна Європи. Площа території – 450,3 тис км². Швеція – держава Північної Європи, розташована у східній та південній частинах Скандинавського півострова. На заході межує з Норвегією, на північному сході – з Фінляндією, а зі сходу та півдня її омивають води Балтійського моря і Ботнічної затоки. Загальна довжина кордонів 2333 км. На півдні протоки Ересунн, Каттегат і Скагеррак відокремлюють Швецію від Данії. До складу Швеції входить 20 тис островів, з них два найбільші – Готланд і Еланд.

Швеція – конституційна монархія. Глава держави – король (з вересня 1973 р. – Карл XVI Густав). Він позбавлений політичних повноважень і не бере участі у політичному житті. Король виконує церемоніальні (представницькі) функції, є символом Швеції як для власних підданих так і у світі. Законодавча влада належить парламенту – Ріксдагу, який переобирається загальним голосуванням за пропорційною системою кожні чотири роки. У його складі 349 депутатів. Депутатом Ріксдагу можуть бути громадяни Швеції які досягли віку 18 років.

Виконавча влада належить уряду на чолі з прем'єр-міністром, який відповідальний перед Ріксдагом та зобов'язаний мати підтримку парламентської більшості з ключових питань.

Швеція поділяється на 21 лен та 290 комун. Король представлений губернатором у кожному з ленів, представницький орган – регіональна дума, виконавчий орган – регіональне правління. Представницький орган комуни – комунальна дума, виконавчий орган – комунальне правління.

4.2. Природні умови і ресурси

Головні риси рельєфу пов'язані із розміщенням Скандинавського півострова в межах Балтійського щита і каледонських складчастих структур.

На території Швеції виділяють два великі природні райони – північний і південний. В межах підвищеної Північної Швеції виділяються три вертикальні пояси: верхній, який включає східну периферію Скандинавського нагір'я; середній – охоплює плато Норланд; нижній – рівнини вздовж західного берега Ботнічної затоки.

У межах південної частини країни відокремлюються: рівнини Середньої Швеції, плато Смоланд і рівнини півострова Сконе. Найвища точка Швеції – гора Кебнекайсе (2111 м).

Швеція знаходиться під впливом помірного клімату, але внаслідок видовженої форми території погодні умови відрізняються. На півночі Швеції середня зимова температура становить $-13\dots-15^{\circ}\text{C}$, літня – $+15\dots+17^{\circ}\text{C}$. У східній частині температура влітку тримається на позначці $+18\dots+20^{\circ}\text{C}$, взимку -5°C . Найбільш теплий клімат на заході та островах Балтійського моря (середні зимові температури 0°C , літні $+22^{\circ}\text{C}$). Загальна кількість опадів 500-2000 мм. Найбільшу кількість опадів отримують гірські райони наприкінці літа, сухий сезон триває з лютого до квітня.

Геологічна будова, рельєф та клімат сприяють розвитку мережі річок та озер. Річки Швеції протікають вузькими долинами. Їх використовують як джерела енергії. Найбільший енергетичний потенціал мають річки Північної Швеції, які беруть початок на східних схилах Скандинавських гір і впадають до Ботнічної затоки – Лулеельв, Умеельв, Онгерманельвен, Індальсельвен, Дальвен.

Озера займають понад 8% площі країни. У Швеції налічується понад 4000 озер площею понад 1 км². 3-поміж великих Веттерн, Ельмарен, Меларен, а найбільше – Венерн (5585 км²).

Швеція, окрім півдня країни, розташована в зоні підзолистих ґрунтів. На Норрландському плато представлені підзолисті ґрунти, які сформувалися на пухких льодовикових відкладах. Найбільш цінні для землеробства дерново-підзолисті ґрунти поширені у приозерних районах Середньої Швеції. На півдні країни, особливо на півострові Сконе, панують бурі лісові ґрунти.

Головний тип рослинності Швеції – ліси, які вкривають більше половини території країни. За площею лісів, яка перевищує 23 млн га, Швеція посідає перше місце у Північній Європі. Переважають хвойні ліси, головні масиви яких розташовані на півночі країни.

У Заполярній Лапландії, на схилах Скандинавських гір, тайгові ліси з висотою поступово витісняються березовим криволіссям, яке змінюється гірською тундрою, для якої типові мохи, лишайники, зарості карликової берези та ялівцю. Гірська тундра охоплює 1/8 території країни. На південь від $60-61^{\circ}$ пн.ш. хвойні ліси змінюються мішаними. З'являються широколистяні породи – клен, ясен, дуб, липа. На крайньому півдні та південному заході зустрічаються букові ліси.

Кожна з 25 історичних провінцій Швеції – ландскапів має разом з офіційним гербом емблему, яка зображує характерний для цієї частини країни елемент рослинного світу. Символом провінції Сконе слугує

ромашка, Естеретланд – волошка. Провінцію Блекінге символізує листя дуба, а провінцію Медельпад – гілка ялини.

Природні ресурси Швеції дуже різноманітні. Надра країни багаті на метали і бідні на мінеральне паливо. Родовища металевих руд пов'язані з магматичними та метаморфічними породами. Обмежене поширення осадових порід зумовило відсутність покладів кам'яного вугілля, нафти та газу.

Шведські залізорудні родовища належать до найбагатших у світі за запасами руди та вмістом металу. За запасами заліза – 3 млрд т із середнім вмістом металу понад 60% – Швеція посідає друге місце в Європі (після Франції). Головний залізорудний район, де зосереджено понад 4/5 запасів залізних руд, знаходиться за полярним колом, у Лапландії. Запаси руди у найбільшому родовищі – Кірунавара – 1,6 млрд т. Інший залізорудний район – Бергслаген, – розташований у Середній Швеції. Його руди відрізняються незначним вмістом домішок фосфору та сірки та здавна були основою для розвитку шведської металургії.

Поклади кольорових металів сконцентровані на Норрландському плато. Це родовища комплексних сульфідних руд, які містять мідь, цинк, свинець, золото, срібло, сірку.

Великі запаси урану в родовищах бітумінозних сланців Середньої Швеції – 317 тис т. Однак розробка урановмісних сланців, які потребують збагачення за сучасних цін на уранову сировину, є нерентабельною.

За запасами деревини (2,3 млрд м³) Швеція посідає перше місце в Північній Європі, причому 9/10 загальних запасів припадає на хвойні породи. Хвойні ліси є сировинною базою для деревообробної та целюлозно-паперової промисловості. Річний приріст деревини складає 70 млн м³, а обсяги заготівлі – 60 млн м³.

4.3. Населення

Швеція посідає одинадцяте місце в Європі за чисельністю населення (у 2023 р. в країні проживало 10,6 млн осіб). Аналіз динаміки чисельності населення свідчить про незначне зростання даного показника. У 2021-2023 р. темпи зростання чисельності населення фіксуються на рівні 0,83%. Показники природного руху населення: народжуваність – 11,9‰, смертність – 9,4‰. У віковій структурі населення питома вага осіб віком до 15 років – 15,4%, працездатне – 64,8%, пенсійне – 19,8%.

Швеція належить до слабозаселених країн. Середня густина населення – 23 ос/км². Більшість населення зосереджена на півдні та південному сході, де середня густина населення складає понад 100 осіб/км². У р-ні

Стокгольма – 150 осіб/км², на півночі (в області Норланд) – менше 5 осіб, у Лапландії – менше 1 особи. Населення зосереджене у вузькій приморській смузі. Нерівномірність його розміщення пов'язана з концентрацією виробництва та урбанізацією.

Відмінна риса Швеції – високий рівень урбанізації. 88% шведів мешкають у містах. Міста Швеції невеликі за людністю. Лише у Стокгольмі проживає 1,6 млн осіб.

Сучасне населення країни досить різноманітне за расовим та етнічним складом, що є наслідком нової хвилі політичної та економічної імміграції з країн, що розвиваються. Населення країни об'єднується у дві великі групи: автохтонну та іммігрантську. З-поміж автохтонних народів виділяються шведи (80,9%) та давні мешканці північних регіонів Швеції – представники фінно-угорських народів (фіни – 1,4%, саами). З іммігрантських груп представлені сирійці (1,8%) та іракці (1,4%).

Шведська мова є найбільш поширеною з-поміж скандинавських мов. Нею користується 10 млн осіб. Водночас шведська мова не однорідна – окрім літературної шведської, існує низка місцевих говірок та діалектів виникнення яких зумовлене історичними особливостями розвитку країни: ельвдальський діалект – поширений у провінції Даларна на північному заході Швеції, гутнійська говірка – на о. Готланд. Отримали розповсюдження дуже близькі до норвезької мови емтландські діалекти. На крайньому півдні – у Сконе збереглася сконська говірка.

Мовами національних меншин Швеції є: меянкїелі – особливий діалект фінської у місцевості Турнедален на крайній півночі Швеції; саамська – мова фінно-угорської меншини, яка проживає на півночі Швеції. Циганська – мова ромів, поширена повсюдно; їдиш – мова євреїв, не має географічної локалізації.

Окрім мов національних меншин, у Швеції поширені мови іммігрантів. Другою за значенням є арабська мова. З-поміж інших, використовується сербохорватська та фарсі.

Імміграція впливає на демографічну ситуацію у Швеції – забезпечує стабільний приріст населення, а шведське суспільство перетворюється на мультикультурне. У 2023 р. до Швеції мігрувало 94,5 тис осіб, у т. ч. вихідці з Індії становили 7,9%, Польщі – 4,7%, ФРН – 4,0%, Сирії – 3,2%, Пакистану – 2,6%. Незначну кількість мігрантів склали вихідці з Ірану, Афганістану, Туреччини, Румунії, Китаю та ін.

Головна релігія Швеції – лютеранство, яку сповідує 60% населення. Поширені католицизм, православ'я, баптизм, іслам, юдаїзм, буддизм (8,5%). 31,5% населення не належить до будь-якої релігії.

За загальною кількістю трудових ресурсів Швеція посідає 77 місце у світі. До економічно активного населення належить 5,36 млн осіб або 53,4%. Галузева структура зайнятості має такий вигляд: 2,0% задіяно у сільському господарстві, 12,0% – промисловості, 86,0% – сфері послуг. Рівень безробіття у 2023 р. склав 7,7%.

4.4. Особливості економічного розвитку та загальна характеристика головних складників економіки

Макроекономічні показники характеризуються моделлю економічного розвитку, яка була обрана Швецією. Термін «шведська модель» з'явився наприкінці 60-х років ХХ ст. – це імідж успішної та безтурботної Швеції, який контрастував зі зростаючою кількістю соціальних та політичних конфліктів у світі. Шведська модель ототожнювалася з розвиненою формою державного добробуту.

«Шведська модель» – поєднання повної зайнятості, стабільності цін та вирівнювання доходів за рахунок проведення рестриктивної економічної політики, доповненої селективними заходами для підтримки високого рівня зайнятості та капіталовкладень.

Головні завдання шведської моделі – повна зайнятість та вирівнювання доходів.

Специфічні чинники моделі:

- історичні традиції мирних способів переходу до нової формації, зокрема від феодалізму до капіталізму;
- високоорганізоване та етнічно однорідне суспільство;
- політична система, де панувала одна партія, яка проводила прагматичну лінію та формувала уряд;
- національні риси характеру: раціоналізм, самодисципліна, ретельне дослідження підходів до вирішення проблем, прагнення загальної згоди та здатність уникати конфліктів.

Незважаючи на те, що за 100 років королівство пододало шлях від бідної аграрної країни до суспільства, позбавленого війн та політичних потрясінь, з розвиненою системою демократичних свобод, високим рівнем життя та соціального захисту, головна парадигма розвитку ставиться під сумнів, переоцінюється, а іноді взагалі відкидається.

Протягом останніх десятиліть відбулося фундаментальне зрушення парадигми соціально-економічного розвитку Швеції. Оскільки універсальна система добробуту є однією з основ шведського суспільства, вона передбачає великі фінансові зобов'язання з боку держави. З часом система

почала зазнавати впливу багатьох негативних зовнішніх факторів, які визначають її фінансування, що потребує додаткових інвестицій у соціальну сферу. До таких негативних факторів належать зміни у демографічному складі населення та збільшення відносних витрат у соціальній сфері.

Протягом останніх десятиліть спостерігається збільшення тривалості життя населення Швеції, що позитивно характеризує розвиток країни. Середня тривалість життя шведського населення за півтора століття збільшилася до 84 років у жінок та 79 років у чоловіків.

Проте старіння населення викликає низку економічних проблем. Це пов'язано з фінансуванням пенсійної системи, оскільки поточні пенсії виплачуються з відрахувань працюючих. Населення похилого віку – тягар для працюючого населення з метою їх підтримки. Нині питома вага працюючих скорочується і одночасно збільшується питома вага пенсіонерів, а отже, зменшується можливість фінансування пенсій та послуг охорони здоров'я і догляду за особами похилого віку. Ці проблеми існують протягом тривалого часу, але драматичний їх прояв очікується у 2020-2035 рр. Згідно з прогнозами, до 2035 р. чисельність населення віком 80-85 років зросте на 65%, а 85 років і старше – на 75%. Зміна шведської вікової структури населення означає, що питома вага працюючих знижуватиметься по мірі старіння населення. У зв'язку з цим очевидно, що майбутні пенсії не будуть повністю профінансовані, оскільки виплачуються з відрахувань працюючих.

Динаміка вартості соціальних послуг є своєрідним феноменом. Як відомо, зростання заробітної плати зумовлене збільшенням продуктивності праці. Однак невиробничий сектор економіки (наприклад, надання соціальних та культурних послуг), який не збільшує продуктивність, потребує зростання заробітної плати відповідно до тенденцій розвитку виробничої сфери. Результатом є збільшення відносної вартості послуг з низькою продуктивністю. Окрім проблем зі збільшенням заробітної плати, очевидним є те, що технічний прогрес запровадив новітні технології у сфері охорони здоров'я, освіти, культури, а це збільшило вартість послуг, які фінансує держава. Таким чином, інновації в медицині та соціальному обслуговуванні, на відміну від товарного виробництва, не призводять до зниження собівартості продукції, хоча збільшують її якість. Так, новітні розробки в галузі охорони здоров'я призводять до збільшення витрат, а інноваційні технології, які здатні ефективно діагностувати та лікувати захворювання, є драйверами збільшення вартості послуг. Очікується, що державні витрати на охорону здоров'я та догляд за хворими і особами похилого віку до 2035 р. зростуть на 60%, а дефіцит ресурсів складатиме 40%.

Трансформація моделі розвитку продовжується тривалий період часу. Питома вага державного сектору як виробника послуг добробуту зменшилася і була доповнена ринковими суб'єктами.

Швеція посідає 39 місце у світі за рівнем ВВП (677 млрд дол. у 2022 р.), душовий показник якого становить 64500 дол.

Пріоритетними галузями економіки Швеції, які формують ВВП країни, є:

- машинобудування, яке включає транспортне та енергетичне машинобудування, виробництво електроустаткування, телекомунікаційного обладнання та інструментів;

- гірничодобувна та металургійна (чорна та кольорова) промисловості;

- хімічна промисловість, яка включає виробництво лікарських препаратів, пластмас, хімічних сполук та добрив;

- лісова промисловість (виробництво пиломатеріалів, целюлозно-паперова промисловість, виробництво меблів та товарів з деревини);

- харчова промисловість;

- розвиток новітніх інформаційних технологій та ефективне впровадження їх у всі галузі шведської економіки, розробка та створення структури електронного уряду;

- розробка технологій та виробництво обладнання для захисту навколишнього середовища, ресурсо- та енергозбереження;

- військова промисловість;

- науково-дослідна сфера. Розвинена наукова база, підготовка висококваліфікованих фахівців є запорукою успішного розвитку всіх галузей економіки та посилення її конкурентоспроможності на світових ринках.

Важливими складовими первинного сектору економіки Швеції є гірничодобувна промисловість та сільське господарство.

Гірничодобувна промисловість – одна з базових галузей шведської економіки, яка має вирішальний вплив на розвиток високоефективного, технологічно насиченого промислового виробництва та формування добробуту держави. Освоєння родовищ металевих руд розпочалося з XIII ст. Основу гірничодобувної промисловості країни складає видобуток залізної та мідної руди, свинцю, цинку, золота, срібла, нікелю та кобальту. Кількість діючих шахт – 14. Щорічні обсяги видобутку металевих руд коливаються в межах 1-2% розвіданих запасів. Країна є провідним постачальником кольорових та дорогоцінних металів на європейський ринок. Поклади металевих руд зосереджено у трьох рудних басейнах: Норботтен, Шеллефтео та Бергслаген. Лідерами галузі є концерни ЛКАБ та Буліден. Видобуток залізної руди у 2022 р. склав 39 млн т.

Сільське господарство – традиційна галузь економіки Швеції, яка забезпечує 1,6% ВВП.

Кількість фермерських господарств складає 61,6 тис од. Загальна площа сільгоспугідь 3 млн га. Середня площа одного фермерського господарства – 40 га. Площа пасовищ – 453 тис га. У рослинництві переважає вирощування зернових та олійних культур. Важливе значення має вирощування картоплі та овочів, на півдні країни – цукрового буряку. Площа посівів головної зернової культури Швеції – пшениці, складає 47%. Головні галузі тваринництва – молочне скотарство, свинарство та птахівництво.

Вторинний сектор економіки Швеції забезпечує 30% ВВП.

За відсутності комерційно важливих родовищ нафти, природного газу та кам'яного вугілля, Швеція володіє потужними гідроресурсами, має розвинену ядерну енергетику та лісові ресурси. Саме ці фактори разом з амбітними завданнями уряду Швеції в галузі відновлюваної енергетики визначають її енергетичну політику. Головні завдання енергетичної політики країни:

- збільшення питомої ваги відновлюваних джерел до 50% у загальному обсязі споживання енергії;
- збільшення питомої ваги відновлюваних джерел енергії до 10% у транспортному секторі (довгострокова мета – повна відмова від викопного палива на транспорті до 2030 р.);
- збільшення ефективності використання енергії на 20%;
- зниження викидів парникових газів на 40% порівняно з 1990 р. (довгострокова мета – повне усунення впливу викидів парникових газів на навколишнє середовище до 2050 р.).

Перелічені завдання відображені у двох законах, які після їх схвалення парламентом країни влітку 2009 р. отримали назву «Єдина кліматична та енергетична політика». Провідне місце в енергетичній стратегії Швеції належить відновлюваним джерелам енергії. Їх питома вага в енергобалансі країни складає 50%. Подібний результат став можливим завдяки наполегливим зусиллям уряду, спрямованим на скорочення залежності від нафти та інших вуглеводневих джерел та стимулювання виробництва та споживання відновлюваної енергетики.

Електроенергетика Швеції базується на трьох головних джерелах: гідроенергетиці, ядерній енергетиці та відновлюваних джерелах. Виробництво електроенергії у 2022 р. склало 173 тВт год., у т.ч. гідроенергетика – 40%, атомна – 40%, вітроенергетика – 11%.

Гідроенергетика Швеції залишається найбільш значущим, надійним та дешевим способом виробництва електроенергії. Головні ресурси

гідроенергії сконцентровані на півночі Швеції (2/3 виробництва). В експлуатації перебуває понад 2000 гідроелектричних станцій сумарною встановленою потужністю 16 ГВт. 200 ГЕС належать до великих (понад 10 МВт). Атомна енергетика – друге головне джерело електроенергії у Швеції. У країні функціонує 8 реакторів на трьох АЕС сумарною потужністю 8,6 млн кВт.

Сталеварна промисловість – одна з найбільш конкурентоспроможних галузей економіки Швеції. Країна належить до світових виробників високотехнологічних видів сталі. Галузь повністю забезпечує потреби ключових споживачів сталеливарної продукції (транспортне машинобудування, енергетика, шляхове будівництво). Шведські підприємства мають вузьку спеціалізацію, тому конкуренція у сталеливарній галузі всередині країни відсутня. Первинна сталь та сировина для порошкової металургії виготовляється 13 сталеливарними підприємствами, у тому числі, три підприємства використовують як сировину залізорудний концентрат (60% сировини), десять – використовують металобрухт (40% сировини). У країні виготовляють компоненти, які необхідні для виплавки сталі, у т. ч. руду, шихту, електроенергію. У 2022 р. загальне виробництво сталі досягло 4,4 млн т, з них 55% – легована сталь. У Швеції діє 180 компаній пов'язаних із сталеливарним виробництвом, які знаходяться у 20 регіонах країни. Підприємства галузі розміщені в Окселесунді, Бурленге та Лулео.

Вагоме значення для промислового зростання, розвитку сталої економіки та підвищення рівня добробуту країни має машинобудування. У галузі зосереджено технологічно інтенсивне, інноваційно насичене виробництво, орієнтоване на випуск технічно складної та високоякісної продукції, яка користується попитом на світовому ринку. Машинобудівна продукція забезпечує 45% експортних надходжень. На зовнішньому ринку реалізується половина продукції галузі, у т. ч. 80% – продукція транспортного машинобудування.

Виробництво машинобудівної продукції зосереджене у центральній Швеції, навколо озера Меларен. Підприємства транспортного машинобудування сконцентровані навколо найбільших міст країни – Стокгольма, Гетеборга та Мальме. Особливістю шведського машинобудування є кооперація потужних концернів та невеликих юридично самостійних компаній та фірм. Значна частина продукції машинобудування припадає на низку великих транснаціональних корпорацій, а саме АББ, «Атлас Копко», «Вольво груп», СКФ, «Сандвік», які активно використовують переваги міжнародної кооперації.

Для транспортного машинобудування Швеції характерна вузька спеціалізація у виробництві автомобілів. Автомобільна промисловість –

одна з найважливіших галузей національної економіки, яка відіграє ключову роль у її розвитку. Швеція єдина країна, на території якої функціонує три автогіганти – два світові лідери з виробництва важких вантажівок – «Сканія» та «Вольво» і виробник легкових автомобілів «Вольво – легкові автомобілі». Виробництво автомобілів у 2022 р. склало 176 тис од.

Швеція – одна з небагатьох європейських країн, яка зберегла провідні позиції на світовому ринку побутової техніки. Висока якість продукції, схильність до інновацій, вмiле використання патентування, активний маркетинг створили нішу для шведських компаній в жорсткій цiновiй конкуренції з іншими виробниками, забезпечили необхідні передумови для послідовного зростання капіталізації та розширення діяльності. Відносно низька ємність шведського ринку орієнтує більшість підприємств на зовнішні ринки. Головні виробники побутової техніки: «Електролюкс», «Хюскварна» та «Дометик». Центри галузі: Стокгольм, Сольна.

Хімічна промисловість – одна з базових галузей шведської економіки, яка забезпечує зростаючий попит на нові продукти і технології. Галузь характеризується високим ступенем переробки вихідної сировини та напівфабрикатів, використанням досконалих та безпечних способів виробництва та технологій. Відмінною рисою хімічної промисловості країни є високий рівень взаємодії з академічними науково-дослідними центрами, які діють на базі університетів та технічних академій. У країні зареєстровано понад 3000 компаній, пов'язаних з виробництвом, обігом або розробкою хімічних продуктів. Підприємства хімічної промисловості складають 13% промислових підприємств країни. Хімічна промисловість країни інтегрована до хімічного комплексу Євросоюзу. Переважна більшість хімічних компаній – транснаціональні європейські. Для шведської хімічної промисловості характерний високий рівень концентрації та спеціалізації виробництва. На 49 виробничих комплексів, які належать 20 найбільшим компаніям, припадає основна частина виготовлених хімічних речовин. Вони знаходяться на півдні країни – в регіоні Сконе, навколо міст Гетеборг, Карлскруна, Стокгольм. Декілька великих комплексів розташовані на півночі країни – поряд з целюлозно-паперовими комбінатами, які є як постачальниками сировини, так і споживачами продукції. Промисловість пластмас має глибокі традиції у південному регіоні Швеції – Смоланд, де функціонує 700 компаній.

Фармацевтична промисловість – галузь спеціалізації шведської економіки. На шведському ринку щорічно з'являється 30 – 60 нових лікарських засобів. Діяльність підприємств галузі пов'язана з наявною в країні науково-дослідною базою. Компанії концентруються навколо найбільших університетських центрів, які досягли високого рівня розвитку наукових

досліджень в галузі біотехнологій та медицини. Фармацевтична промисловість Швеції є експортною галуззю. Ринки збуту шведських лікарських засобів – Китай, Індія, Бразилія.

Лісопромисловий комплекс Швеції – провідна галузь економіки країни, яка забезпечує 3% ВВП. У країні налічується 125 лісопильних підприємств та 50 целюлозно-паперових виробництв. Питома вага Швеції у світовому експорті пиломатеріалів – 12%, целюлозно-паперової продукції – 9%. Найбільшими виробниками деревини є компанії SCA, Södra, Vita, Moelven. Шведська целюлозно-паперова промисловість належить до ключових галузей економіки Швеції (85% продукції експортується). За обсягами виробництва продукції Швеція є третьою в Європі після Німеччини та Фінляндії. Галузь характеризується високим ступенем концентрації виробництва: 6 підприємств виготовляють 60% загального обсягу целюлози, 12 підприємств – 65% паперу та картону. До найбільших виробників паперово-картонної продукції належать такі компанії, як Стура Енсо, СЦА, Седра Селл, Хольмен і Біллеруд.

Харчова промисловість Швеції представлена невеликими регіональними підприємствами, великими компаніями, кооперативами фермерів та надвеликими транснаціональними промисловими групами. Галузь використовує сільськогосподарську продукцію власного виробництва: 70% сільськогосподарської сировини постачається на підприємства харчової промисловості для подальшої переробки. Головними галузями харчової промисловості Швеції є м'ясна, молочна і хлібопекарська.

Швеція має розвинений і різноманітний сектор послуг, який забезпечує 65,4% ВВП. Складовою сфери послуг є транспорт. Транспортна система країни сприяє розвитку підприємництва, а також забезпечує нагальні потреби громадян – ключове завдання шведської держави. Головні автошляхи, переважна більшість залізниць та стратегічні авіапорти знаходяться у власності держави. Решта авіапортів, а також морські та річкові порти, які відкриті для комерційного судноплавства, перебувають у власності місцевих органів самоврядування – комун. У приватному володінні перебувають порти великих виробничих компаній. Загальна довжина залізниць – 16500 км, у т. ч. 80% шляхів електрифіковано.

Загальна довжина автомобільних шляхів Швеції – 424,4 тис км. Її основу складають державні автошляхи центрального підпорядкування – 98,5 тис км; вулиці та автошляхи, які перебувають у комунальній власності – 42,3 тис км; приватні автошляхи – 74 тис км.

У Швеції функціонує 41 авіапорт. З 2010 р. усі державні авіапорти були включені до державного концерну «Сведавіа», який є їх власником та

здійснює експлуатацію. З 2009 р. авіапорти Швеції розподілені на 3 категорії: "Стратегічні авіапорти національного значення" – 10 авіапортів, "Стратегічні авіапорти регіонального значення", "Інші авіапорти" – знаходяться у володінні комун або приватних компаній.

Відкриті для комерційного судноплавства морські порти (52) забезпечують 80% морського вантажообігу Швеції. Статус "стратегічних" мають порти: Гетеборг, Хельсінгборг, Треллеборг, Карлсхамн, а також порти Карлскруна, Мальме, Лулео, Стокгольм, Сундсвалль, Євле, Треллеборг. Решту вантажообігу забезпечують 56 різноманітних за масштабами, вузькоспеціалізованих «промислових» портів, які знаходяться у власності приватних компаній. Найбільшим є порт Бруфьорден на західному узбережжі Швеції, який належить нафтовій компанії «Пріім». Понад 2/3 торгового флоту припадає на порти міст Стокгольм та Гетеборг.

Швеція є одним із світових лідерів у галузі інформаційно-комунікаційних технологій і входить до десятки світових лідерів. Це зумовлене низкою чинників: належна система освіти, активне сприяння створенню широкосмугової мережевої інфраструктури, а також стійкість електронних комунікаційних систем. Інформаційно-комунікаційні технології залучаються в усі сфери життєдіяльності громадян. За якісними характеристиками шведські мережі є одними з найкращих у світі. На території країни розміщено центри обробки та зберігання інформації Facebook; великі представництва та підрозділи таких міжнародних компаній, як: Siemens, Huawei, IBM, Nokia, Oracle, Dell. У Швеції велика кількість компаній, які здійснюють свою діяльність у секторі інформаційних технологій і телекомунікацій. Головними з них є «Теліа Компані», «Теле2» та «Ерікссон».

4.5. Зовнішні зв'язки

Швеція має тісні зовнішньоекономічні зв'язки з багатьма державами світу. Країна експортує продукцію машинобудування (46%), хімічної промисловості – 13%, продовольство – 6% (обсяги експорту у 2023 р. склали 198 млрд дол), імпортує продукцію машинобудування – 44%, мінеральну сировину – 8%, енергоносії – 10%, продовольство – 11% (обсяги імпорту 193 млрд дол). Головні зовнішньоторговельні партнери – ФРН, Норвегія, Нідерланди, Данія, Фінляндія. Країна є учасником таких об'єднань як ООН, ЄС, Рада Європи, Північна Рада, ОБСЄ, ОЕСР та ін.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте сучасне географічне та геополітичне положення Швеції.
2. Які особливості адміністративно-територіального устрою Швеції? Назвіть її адміністративні одиниці.
3. Охарактеризуйте своєрідність природних умов Швеції: рельєф, клімат, ґрунтово-рослинний покрив.
4. Охарактеризуйте природні ресурси Швеції.
5. Розкрийте особливості перебігу демографічних і міграційних процесів у Швеції.
6. Охарактеризуйте етнічний та лінгвістичний склад населення Швеції; назвіть головні мовні сім'ї і групи та пануючі релігії.
7. Розкрийте головні особливості розвитку економіки Швеції.
8. Назвіть найважливіші сільськогосподарські культури та райони їх вирощування. Наведіть дані про обсяги їх виробництва.
9. Перерахуйте головні галузі тваринництва та охарактеризуйте їх географію.
10. Назвіть провідні галузі вторинного сектору економіки Швеції та дайте їх коротку характеристику.
11. Розкрийте роль третинного сектору економіки Швеції.
12. Назвіть головні види транспорту Швеції та дайте їх коротку характеристику.
13. Охарактеризуйте географію та структуру зовнішньоекономічних зв'язків Швеції.

Розділ 5. ПОЛЬЩА

5.1. Географічне положення, адміністративно-територіальний устрій

Польща – дев'ята за розмірами території країна Європи. Площа території – 312,6 тис км². Країна витягнута на 720 км з півночі на південь та із заходу на схід. Польща – держава Східної Європи. Розміщується в межах Середньоевропейської рівнини, а також у північно-східній частині гірських районів Східної Європи. Межує з РФ, Литвою, Білоруссю, Україною, Словаччиною, Чехією, Німеччиною. З півночі омивається Балтійським морем. Через економічну зону у Балтійському морі межує з Данією та Швецією. Загальна довжина кордонів – 3528 км.

Польща – парламентсько-президентська республіка. Законодавча влада належить Національним зборам, які складаються з нижньої палати – Сейму та верхньої палати – Сенату. Сейм (460 депутатів) обирається терміном на чотири роки на загальних виборах. Сенат (100 сенаторів) обирається терміном повноважень Сейму. Виконавчу владу очолює Президент та Рада Міністрів Польщі. Президент обирається терміном на 5 років на загальних виборах і може бути переобраний на черговий термін один раз. За підсумками парламентських виборів Президент призначає Голову Ради Міністрів та – за його пропозицією – міністрів.

Польща має трирівневий адміністративний поділ: воєводства, повіти, гміни. У 1999 р. запроваджено новий адміністративний поділ – 16 воєводств, 379 повітів (65 міських, 314 сільських) та 2479 гмін (306 міських, 602 змішані, 1571 сільська). Попередню адміністративну реформу було проведено у 1975 р., тоді країна поділялася на воєводства (49) та гміни.

5.2. Природні умови і ресурси

Рельєф Польщі, як і рельєф південно-східної частини Балтії, сформувався внаслідок дії льодовика. 2/3 території країни займає Польська низовина – частина Північнонімецької низовини. Узбережжя Балтійського моря знижене, з довгими піщаними косами та пляжами, облямоване дюнами. На півдні рівнина переходить у смугу горбисто-моренного рельєфу Балтійської гряди: Поморське і Мазурське поозер'я, розчленовані долиною Вісли.

На південь від Балтійської гряди розміщуються Сілезька, Великопольська, Мазовецько-Підляська низовини, які переходять у височини: Сілезько-Малопольську височину, Свентокшицькі гори (до 600 м) і Люблінську височину.

У південній частині країни знаходяться Судети на заході та Карпати на сході. Між ними розташований перевал Моравські Ворота, яким з давніх-давен пролягав торговий шлях з Північної Європи до Південної. Судети тягнуться вздовж кордону Польщі та Чехії, їх найвища точка – гора Сніжка (1603 м). У польській частині Карпат виділяють Бескиди, Бещади, Татри, де знаходиться найвища точка країни – гора Риси – 2499 м. Високі Татри у Польщі мають гострі гірські вершини, глибокі ущелини та льодовикові форми рельєфу у гребневій зоні, а вершини Бескид мають округлі форми та вкриті лісом. 54,2% території розміщується на висоті до 150 м над рівнем моря; 36,9% – від 150 до 300 м; 5,7% – від 300 до 500 м; 2,9% – від 500 до 1000 м.

Клімат помірний, перехідний від морського до континентального. На кліматичні умови впливають океанічні маси із заходу, холодне повітря з території Скандинавії та РФ, а також тепле субтропічне повітря з півдня. Над територією Польщі проходить низка баричних депресій, які зумовлюють хмарну та дощову погоду. Взимку, коли переважають холодні континентальні повітряні маси, погода прохолодна та безхмарна.

Середні температури січня $-1...-5^{\circ}\text{C}$ (у горах до -8°C), липня $+17...+19^{\circ}\text{C}$ (у горах до $+10^{\circ}\text{C}$). Кількість опадів на рівнинних районах 500-600 мм, у горах – інколи понад 1000 мм на рік (1270 мм у Судетах та 2030 мм у Високих Татрах). На півночі країни максимальна кількість опадів припадає на літній період, на півдні – на зимовий. Сніговий покрив тримається до трьох місяців на рік.

Дві головні річкові системи Польщі належать до басейну Балтійського моря – Вісла (з притоками Сан, Вепш та Західний Буг) та Одра (притоки Варта, Ниса-Лужицька та Бубр). На Віслу припадає половина стоку країни, Одру – третина. Обидві річки судноплавні та мають густу мережу приток. Їх басейни з'єднані каналами (Бидгощський канал), з річковими системами Західної Європи, з річкою Німан (Августовський канал) та Дніпром (через Німан та Огінський канал).

Загальна кількість озер площею понад 1 га – 9300. Озера сконцентровані на півночі і займають 10% території. Найбільші озера – Снярдви та Мамри входять до групи Мазурських озер.

Ґрунти Польщі малородючі. Ближче до узбережжя піщані, підзолисті (із вмістом вилужених цінних розчинних мінералів) і для сільськогосподарського використання потребують внесення мінеральних добрив. Долинами

річок зустрічаються великі торфовища зі значним вмістом гумусу. На північ від польських гір (Сілезія та Мала Польща) на лесових відкладах переважають добре дреновані дерново-підзолисті та бурі ґрунти, на яких вирощують цукрові буряки, жито та картоплю. Ґрунти гірських районів мають тонкий шар гумусу та низьку родючість.

25% території займають ліси. На півночі та сході збереглися великі лісові масиви: Біловезька, Августовська пущі. Переважаючі породи дерев – сосна, ялина, у горах – ялиця. У західній та південній частинах країни збереглися мішані ліси. У долинах річок поширені заплавні луки, а з дерев переважають ясен, тополя, верба. На північному сході (на схід від Поморського поозер'я) наявні низові болота. У гірських районах поширена рослинність приальпійського та альпійського поясів.

Польща володіє значними сировинними ресурсами. Країна посідає п'яте місце у світі за розвіданими запасами кам'яного та бурого вугілля, має поклади міді, сірки, цинку, свинцю, срібла, магнію та кам'яної солі.

Загальні запаси кам'яного вугілля – 45,4 млрд т, бурого вугілля – 14 млрд т. Незважаючи на те, що саме Польща була піонером нафтового промислу, ресурси нафти та природного газу є недостатніми для задоволення внутрішніх потреб, тому їх доводиться імпортувати. У Польщі відомі 92 родовища нафти та 242 родовища природного газу. На території країни знаходяться великі родовища міді та срібла, які зосереджені в межах Нижньосілезького воєводства між містами Легниця та Глогув.

Родовища металів також представлені цинковими та свинцевими рудами і нікелем. Вони розміщені на кордоні між Сілезьким та Малопольським воєводствами, добуваються поблизу Олькуша та Хшанува. Нікелева руда залягає у Нижньосілезькому воєводстві, біля м. Зомбковіце-Сленську, де вона видобувалася до 1983 р., а після розробки були визнані економічно нерентабельними.

Польща має поклади хімічної сировини – солі та сірки. Загальні запаси кам'яної солі оцінюються у 80 млрд т і знаходяться у східній частині Великопольського (Клодава) та Куявсько-Поморського воєводств (Іновроцлав та Могильно). Родовища сірки розташовані на південному сході Польщі, навколо Сташува та Тарнобжегу. У Польщі знаходиться велика кількість родовищ кам'яних відкладів – піску та гравію. Регіони з найбільшими покладами:

- Судети – регіон надзвичайно багатий на граніт, сієніт, базальт, порфірит, кварцовий сланець, мармур і піщаник;
- Свентокшицькі гори – пісковик і вапняк;
- Краківсько-Ченстоховська височина – вапняк;

- Люблінська височина – мармур і вапняк;
- Околиці Ніди – гіпс.

З давніх-давен Польща відома видобутком бурштину. Його запаси складають 12 тис т.

Особливе значення мають джерела геотермальних вод.

5.3. Населення

Польща посідає шосте місце у Європі за чисельністю населення (у 2023 р. в країні проживало 37,9 млн осіб). Аналіз динаміки чисельності населення Польщі свідчить про уповільнення темпів зростання даного показника: у 2021-2023 рр. – 0,02%. Показники природного руху населення: народжуваність – 10,4‰, смертність – 9,8‰. У віковій структурі населення питома вага осіб віком до 15 років складає 14,7%, працездатне – 71,6%, пенсійне – 13,7%.

Польща належить до густозаселених країн. Середня густина населення – 121 ос/км². Однак населення розміщене вкрай нерівномірно, що пов'язано як з природними, так і соціально-економічними факторами. Загальний напрямок зменшення густоти населення – з південного заходу на північний схід.

Рівень урбанізації – 60,5%. З середніх віків у країні формувалася густа мережа міст та містечок. Столиця країни Варшава налічує понад 1,7 млн мешканців. У чотирьох містах – Лодзі, Кракові, Вроцлаві та Познані – мешкає понад 0,5 млн осіб. Навколо них сформувалися невеликі моноцентричні агломерації. Найбільша поліцентрична агломерація – Верхньосілезька, знаходиться на півдні країни. Центром агломерації є місто – Катовіце.

Головні етноси країни: поляки – 96,9%, сілезці – 1,1%, німці – 0,2%, українці – 0,1%, інші – 1,7%.

Офіційна мова – польська, якою розмовляє 98,2% населення. Польща, як член Ради Європи, 12 травня 2003 р. підписала і ратифікувала 12 лютого 2009 р. Європейську хартію регіональних мов (почала діяти 1 червня 2009 р.). Регіональними мовами визнані: білоруська, чеська, іврит, ідиш, караїмська, кашубська, литовська, лемківська, німецька, вірменська, циганська, російська, словацька, татарська, українська.

Польща – європейська держава, яка користується незмінною популярністю серед мігрантів. У 2023 р. на території країни було зареєстровано 1,128 млн іноземців, а саме: 759,4 тис українців, 129,4 тис білорусів, 26,2 тис грузинів, 20,5 тис індійців, 14,9 тис молдован, 12,4 тис росіян, 9,8 тис в'єтнамців, 9,8 тис турків, 9,7 тис філіппінців, 6,9 тис узбеків,

6,6 тис непальців, 6,0 тис румун, 5,4 тис італійців, 5,2 тис колумбійців, 2,4 тис емігрантів із Зімбабве.

Більша половина мігрантів – наймані працівники; 3,7% – мають власний бізнес, решта – інші форми зайнятості.

Головні релігії й вірування, які сповідує, і конфесії та церковні організації, до яких належить населення країни: католицтво – 85,9% (римокатолицтво – 85,6%, греко-католицтво і григоріанство – 0,3%), православ'я – 1,3%, протестантизм – 0,4%, інші – 0,4% (свідки Єгови, буддизм, кришнаїзм, вайшнавизм, іслам, юдаїзм, мормони), не визначились – 12,0%.

За загальною кількістю трудових ресурсів Польща посідає 35 місце у світі. До економічно активного населення належить 17,6 млн осіб або 45,6%. Галузева структура зайнятості має такий вигляд: 11,5% задіяно у сільському господарстві, 30,4% – промисловості, 58,1% – сфері послуг. Рівень безробіття у 2023 р. склав 2,7%.

5.4. Особливості економічного розвитку та загальна характеристика складників економіки

Після 45 років соціалістичного правління Польща була не готова інтегруватися до світової спільноти. Темпи інфляції становили 639,6% і постійно зростали. Більшість державних монополій та компаній були неефективними та повністю застаріли з погляду використаних технологій. Безробіття було відсутнє, заробітна плата була низькою, а економіка дефіциту призвела до відсутності найголовніших продуктів харчування. Після усунення комуністичного уряду у 1989 р. виявилось, що попередній режим є нелегітимним. Новий уряд зіштовхнувся з проблемами, викликаними непогашеними кредитами перед західними партнерами. Вихід із ситуації виглядав важким, але досить очевидним – стабілізація макроекономічної ситуації з наступними реформами у напрямку формування ринкової економіки.

Було запропоновано план швидкого переходу економіки Польщі від державної (планової) економіки, заснованої на державній власності та централізованому плануванні, до капіталістичної ринкової, який отримав назву «Шокова терапія».

Головні економічні та соціальні принципи «шокової терапії»:

- Жорстка монетарна політика – уряд не зміг як раніше друкувати «порожні» гроші для поповнення бюджету та збільшувати відсоткові ставки.

- Заходи жорсткої економії, які покликані зменшити бюджетний дефіцит, здійснювалися за рахунок скорочення субсидій та ліквідації податкових пільг. Крім того, уряд розпочав боротьбу з ухиленням від сплати податків.

- Скасування цінового контролю на товари та послуги.

- Лібералізація зовнішньої торгівлі за рахунок зниження бар'єрів у міжнародній торгівлі, заохочення іноземних інвестицій та перетворення польського злотого на вільноконвертовану валюту.

- Припинення державного контролю за доходами громадян, приватизація державних підприємств та залежність рівня заробітної плати від ринкових умов.

Польщі вдалося досягти значного економічного прогресу та здійснити перехід від соціалістичної частково планової до ринкової ліберальної економіки.

Проте реформи продовжилися. Після досягнення фінансової стабілізації та проведення таких хворобливих змін, як відмова від державного контролю за цінами, а також зростання пенсійного віку, Польща взяла паузу для кардинальних змін. Новим етапом був 1999 р., який ознаменувався чотирма реформами: адміністративною, пенсійною, реформою системи освіти та охорони здоров'я.

Реформа сфери охорони здоров'я базувалася на державному страхуванні, яке було альтернативою державній медицині. Клініки отримували фінансову незалежність і могли конкурувати за пацієнтів та отримували кошти за надані послуги. Крім того, важливою складовою реформи була децентралізація медицини із руйнуванням вертикальної структури підпорядкованості клінік.

Адміністративна реформа полягала у скороченні адміністративних регіонів (з 49 до 16) для створення економічно самодостатніх територіальних одиниць.

Реформа сфери освіти охопила сектор державних шкіл з метою їх стандартизації до міжнародних норм та підвищення ефективності. Зміни у сфері освіти відбувалися й у наступні роки, зокрема у вищій освіті.

Пенсійна реформа мала небезпечні передумови і проводилася із залученням міжнародних партнерів. Солідарна система фінансування продемонструвала ризики для державного бюджету – кількість пенсіонерів збільшувалась швидше, ніж кількість працюючого населення. У країні була введена дворівнева пенсійна система, за якої одна частина відрахувань була спрямована до існуючої солідарної системи фінансування, друга – до накопичувальних фондів.

На початку 2000-х років країна взяла участь у багатьох фінансових програмах ЄС (програми для країн Центральної Європи, Польщі та Угорщини, пострадянських країн із заявкою на приєднання до ЄС). Наразі основу соціально-економічного розвитку Польщі визначає «Стратегія відповідального розвитку до 2020 року з перспективою до 2030 року». Головні напрями стратегії:

- Реіндустріалізація. Передбачає використання конкурентних переваг для розвитку міжнародної спеціалізації окремих галузей польської промисловості. Активний розвиток індустріальних кластерів, залучення іноземних інвестицій;

- Розвиток інноваційних компаній. Передбачає створення сприятливого підприємницького середовища (прийняття комплексу законодавчих актів – «Конституції для бізнесу»), реформування сфери досліджень та розробок;

- Нагромадження капіталу розвитку. Стимулювання збільшення заощаджень населення; залучення коштів Євросоюзу; створення Польського фонду розвитку;

- Зовнішньоекономічна експансія. Розвиток експортного сегменту Польського фонду розвитку, реформування інститутів «економічної дипломатії»;

- Соціальний та регіональний розвиток. Вирішення демографічних проблем, підтримка розвитку сільських територій, активна регіональна політика, реформування системи освіти.

Поряд зі стратегією «Відповідального розвитку» у Польщі реалізується довгострокова стратегія розвитку країни «Польща-2030. Третя хвиля модернізації».

Польща посідає 20 місце у світі за рівнем ВВП (1,6 трлн дол. у 2022 р.), душовий показник якого становить 43200 дол.

У Польщі розвинені галузі первинного сектору економіки. Питома вага видобувних галузей у ВВП країни – 3,5%. У добувній промисловості провідна роль належить вуглевидобутку. Незважаючи на поступове освоєння інших джерел енергії, вугілля залишається головним видом палива для виробництва електроенергії. Видобуток кам'яного вугілля у 2022 р. склав 107 млн т. Зниження обсягів видобутку – падіння рентабельності, внаслідок зростання собівартості видобутку за умов нестачі якісного асортименту.

Регіони вуглевидобутку:

- Сілезьке воєводство – традиційний регіон з видобутку вугілля. Більшість вугледобувних підприємств зосереджено навколо міст Катовіце, Мисловице, Домброва Гурнича, Рибник, Ястшембе-Здруй та ін.

- Люблінське воєводство.

Видобуток природного газу у 2022 р. склав 5 млрд м³. 2/3 спожитого природного газу покривається за рахунок імпорту. Родовища природного газу зосереджені на території Карпатських гір (Ясло, Кросно, Горлице), у південній частині Великопольського воєводства (Острув Велькопольськи, Яроцин, Косьцян, Гродзиськ Велькопольськи, Гура), у Любуському воєводстві (Кросно Оджанське, Вшова), на кордоні між Любуським та Західно-Поморським воєводствами (Мислибож, Стрільце Крайов, Мендзіхунд, Барнівко-Мостно-Бушево), в узбережній зоні Західно-Поморського воєводства (Камінь Поморський), а також на шельфі Балтійського моря.

Обсяг нафтовидобутку – 1 млн т. Родовища нафти знаходяться на території Гожува Велькопольського, хоча нафта також видобувається у Західному Помор'ї та Карпатських горах.

Сільське господарство – традиційна галузь економіки, у якому створюється 2,4% ВВП країни. Головна форма організації агробізнесу – фермерське господарство. Середня площа фермерських господарств – 10,3 га. Понад 60% території країни займають землі сільськогосподарського призначення. Головними сільськогосподарськими культурами є зернові, а саме: жито, пшениця, ячмінь та овес. Також вирощують картоплю, цукрові буряки, кормові культури, льон, хміль, тютюн та фрукти. Польща є одним з найбільших експортерів картоплі, жита та цукрових буряків в Європі. У тваринництві переважає молочний та м'ясний напрямок скотарства, свинарство та птахівництво.

Польща має розвинений вторинний сектор. Провідну роль відіграють обробні галузі, на які припадає 87% реалізованої промислової продукції. Галузі обробної промисловості Польщі об'єднуються у чотири групи: харчосмакова; транспортне машинобудування; хімічна, фармацевтична та гумова; металургія та металообробка.

Польська енергетична система базується на 19 професійних електростанціях та понад 50 теплоелектростанціях. Професійні електростанції виробляють 60% електроенергії країни і використовують кам'яне та буре вугілля. Такі об'єкти розміщені поблизу районів розробки паливних ресурсів. Теплоелектростанції більш ефективні на відміну від професійних, оскільки одночасно виробляють електричну та теплову енергію та знижують викиди CO². Подібного типу об'єкти знаходяться поблизу великих агломерацій. Крім того, в країні існує 160 промислових теплоелектростанцій. Загальне виробництво електроенергії у 2022 р. становило 179 тВт.

Хімічний комплекс Польщі представлений виробництвом гумових та пластмасових виробів, продукцією основної хімії та фармацевтики.

Польща зберігає вагомі позиції у металургійному виробництві. Обсяги виплавки сталі у 2022 р. склали 7,7 млн т. Крім того, у країні налагоджено виробництво рафінованої міді та алюмінію.

У машинобудівному комплексі Польщі лідирує автомобільна промисловість. Вагоме значення має виробництво електрообладнання, побутової техніки, електронного та оптичного устаткування.

Протягом останніх півтора десятка років Польща є одним з найбільших у Центрально-Східній Європі виробників автомобілів. Лідируючі позиції утримує Fiat Auto Poland у м. Тихи. Підприємство General Motors Manufacturing Poland у м. Глівіце спеціалізується на моделях «Опеля», а Volkswagen Poznan у Познані – на випуску легких автомобілів. Польський споживач віддає перевагу вживаним автомобілям, при цьому країна експортує понад 90% автомобілів. 80% польського експорту потрапляє на ринки Євросоюзу. У 2022 р. було виготовлено 365 тис авто.

Виробництво побутової техніки – одна з головних галузей польського машинобудування. Її основу складають як власне польські підприємства, створені у 60-70-х рр. ХХ ст., так і підприємства найбільших закордонних компаній, а саме Bosch, Siemens, Electrolux, Whirlpool, Indesit, Samsung, Веко та Fagor Mastercook, які виникли у 1990-х роках. На Польщу припадає 30% обсягу виробництва холодильників, побутових пральних машин, електроплит та газово-електричних плит країн ЄС. У сфері електронної промисловості головним напрямком спеціалізації Польщі є випуск телевізійних приймачів. Важливу роль відіграє виробництво комп'ютерів.

Авіаційна промисловість – один з найбільш швидко зростаючих сегментів польської промисловості. Цьому сприяли висока технічна культура та навички населення, а також надходження іноземних інвестицій, здійснення офсетних угод на замовлення для польської армії.

Авіаційний сектор Польщі складається зі 130 компаній. Виробництво продукції зорієнтоване на експорт. Головними ринками збуту є США, Індонезія, Італія, Іспанія та Німеччина. Авіаційне виробництво об'єднане у три групи: Асоціація «Авіаційна долина» – кластерна ініціатива Польщі, яка включає понад 100 компаній. Авіаційна долина знаходиться у південно-східній частині Польщі та відома авіакосмічними підприємствами та центрами підготовки льотного складу. Тут знаходяться і науково-дослідні центри та освітні установи. Більшість компаній, які входять до асоціації «Авіаційна долина», знаходяться у Підкарпатському регіоні, а управління компанією – у м. Жешув. Друга група – Сілезька авіаційна група – асоціація підприємств, які розгорнули свою діяльність біля м. Бельсько-Бяла. Третя група – група польської авіації – знаходиться в районі м. Калиш.

Важливим сектором польської економіки є харчосмакова промисловість, яка об'єднує 2500 компаній. Головну роль у харчовій промисловості відіграють підприємства з виробництва м'яса та м'ясних продуктів, молока та молочних продуктів. Кластери харчової промисловості знаходяться у 12 воєводствах, проте лідерами виробництва є Нижньосілезьке, Опольське, Великопольське, Лодзинське та Мазовецьке воєводства.

Польща має розвинений і різноманітний сектор послуг, який забезпечує 57,4% ВВП країни. Складовою сфери послуг є транспорт.

Мережа автомобільних шляхів Польщі зазнала оновлення та розширення. Загальна довжина – 420 тис км.

Польські повітряні перевезення розпочалися з 1919 р., коли відбувся перший переліт з Познані до Варшави. У 1929 р. було засновано авіакомпанію Польські авіалінії LOT Polish Airlines, яка є провідним перевізником і забезпечує польоти з найбільшого авіапорту Польщі – авіапорту Frederic Chopin Airport у Варшаві.

У Польщі збудовано розгалужену мережу залізниць для перевезення пасажирів та вантажів. У більшості міст головний залізничний вокзал знаходиться у центральній частині міста і належить до місцевої транспортної системи. Управління залізницями здійснює компанія «Польські залізниці», яка є частиною державної компанії PKP Group. Загальна довжина залізниць – 19231 км, з них 60% – електрифіковано.

Польська телекомунікаційна інфраструктура постійно розвивається. Найбільша питома вага ринку телекомунікаційних послуг, за кількістю користувачів, належить компанії Orange, якій віддає перевагу 30% Інтернет-абонентів.

Польща є найбільш відвідуваною країною Східної Європи, оскільки володіє численними культурними та природними ресурсами для розвитку внутрішнього і міжнародного туризму. Територія вздовж морського узбережжя Балтійського моря заслуговує на окрему увагу. Мазурське поозер'я, гори Татри та інші регіони країни, екологічно чисті, зі сприятливим мікрокліматом. Велнес-центри пропонують програми оздоровлення та відпочинку у місцях, унікальних за своїми природними цілющими властивостями. Головними з них є Наленчув, Криница Здруй, Августув, Колобжег, Цехоцинек, Рабка і Душники Здруй. Історично привабливими містами є Краків, Варшава, Вроцлав, Гданськ, Торунь, Освенцім та Величка із соляною шахтою.

5.5. Зовнішні зв'язки

Польща має тісні зовнішньоекономічні зв'язки з багатьма державами світу. Країна експортує машини і обладнання, товари хімічної і фармацевтичної промисловості, продовольство і сільськогосподарську сировину, продукцію металургійного комплексу, меблі (обсяги експорту у 2023 р. склали 354,7 млрд дол), імпортує – машини і обладнання, товари хімічної і фармацевтичної промисловості, продукцію металургійного комплексу, мінеральну сировину (обсяги імпорту 341,4 млрд дол).

Головні зовнішньоторговельні партнери – ФРН, Чехія, Франція, Велика Британія, Італія, Китай.

Країна є учасником таких об'єднань як ООН, ЄС, СОТ, ОЕСР та інших міжнародних товарних організацій (з 1991 р. є членом Міжнародного консультативного комітету з бавовни, з 2005 р. – Міжнародної дослідницької групи з міді, з 2006 р. – Міжнародної організації з кави та Міжнародної організації з тропічної деревини, з 2007 р. – Міжнародної дослідницької групи зі свинцю та цинку). Як член Євросоюзу, Польща увійшла до складу таких міжнародних товарних організацій як Міжнародна організація з цукру, Міжнародна організація з какао, Міжнародна рада з оливок, Міжнародна дослідна група з каучуку, Міжнародна дослідна група з нікелю.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте сучасне географічне та геополітичне положення Польщі.
2. Які особливості адміністративно-територіального устрою Польщі? Назвіть її адміністративні одиниці.
3. Охарактеризуйте своєрідність природних умов Польщі: рельєф, клімат, ґрунтово-рослинний покрив.
4. Охарактеризуйте природні ресурси Польщі.
5. Розкрийте особливості перебігу демографічних і міграційних процесів у Польщі.
6. Охарактеризуйте етнічний та лінгвістичний склад населення Польщі; назвіть головні мовні сім'ї і групи та пануючі релігії.
7. Розкрийте головні особливості розвитку економіки Польщі.
8. Назвіть найважливіші сільськогосподарські культури та райони їх вирощування. Наведіть дані про обсяги їх виробництва.
9. Перерахуйте головні галузі тваринництва та охарактеризуйте їх географію.

10. Назвіть провідні галузі вторинного сектору економіки Польщі та дайте їх коротку характеристику.
11. Розкрийте роль третинного сектору економіки Польщі.
12. Назвіть головні види транспорту Польщі та дайте їх коротку характеристику.
13. Охарактеризуйте географію та структуру зовнішньоекономічних зв'язків Польщі.

Розділ 6. АЗІЯ

6.1. Географічне положення. Формування політичної карти регіону. Типологія країн

Азія – частина світу (34% площі суходолу) та єдиного континенту Євразія. Площа Азії – 43,45 млн км², у т. ч. 8 млн км² – площа півостровів і 2 млн км² – островів. Азія витягнута із півночі на південь на 7 тис км, із заходу на схід більше ніж на 10 тис км.

Азію омивають: на півночі – Північний Льодовитий, сході – Тихий, півдні – Індійський океани і окраїнні моря океанів, на південному заході Середземне, Егейське, Мармурове, Чорне і Азовське моря частини Атлантичного океану. Умовний кордон між Азією та Європою проходить східними схилами Уралу та річками Емба і Манич. Суецький перешийок поєднує Азію з Африкою.

Географічне положення регіону характеризується наступними рисами:

- Приморське положення більшості країн Азії, що забезпечує вихід до морів Тихого, Індійського та Атлантичного океанів, де проходять важливі торговельні шляхи. Деякі з них, наприклад Монголія, Афганістан, Непал, Бутан і Лаос позбавлені виходу до моря.
- Характер фізико-географічного положення регіону (північні райони розміщені в помірних широтах, решта – у межах субтропічного, тропічного та екваторіального поясів) визначає забезпеченість термічними ресурсами, достатніми для вирощування різних видів сільськогосподарських культур.
- Сусідське положення країн регіону сприяє розвитку економічних зв'язків, але розміщення окремих ділянок державних кордонів в гірських районах їх ускладнює.

У давнину в Азії знаходились могутні імперії, які визначали хід світової історії, проте сучасна політична карта формувалася у Новий та Новітній час.

Колонізація Азії розпочалася наприкінці XV ст., коли Васко да Гама відкрив морський шлях до Індії. У 1511 р. португальці захопили Малакку, а з другої половини XVI ст. територіальні завоювання в Азії розпочали Іспанія (Філіппінські острови) та Велика Британія (півострів Індостан). На початку XVII ст. з метою координації економічного освоєння територій було утворено британську Ост-Індійську компанію та голландську Об'єднану Ост-Індійську компанію.

До початку 1900 р. більшу половину (56%) території Азії займали колоніальні володіння, які належали Великій Британії: у Південній Азії – Індія, Пакистан, Бангладеш, Мальдівська Республіка, М'янма, Бутан, Шрі-Ланка; Південно-Західній Азії – Аден, Бахрейнські острови, Кіпр (окупований Великою Британією у 1878 р.), Кувейт, Оман, Оман Договірний; Південно-Східній Азії – Північний Борнео, Бруней, Федеративні Малайські князівства, Лабуан, Джохор; Індійському океані – Кокосові о-ви; Тихому океані – о. Різдва.

Також, колоніями в Азії володіли Нідерланди (о-ви Ява, Мадуро, Суматра, Борнео (Калімантан), Целебес (Сулавесі), частина острова Нова Гвінея (Західний Іріан)); Португалія (міста Гоа, Діу, Аоминь (Макао), острів Тимор); Франція (міста Карікал, Мае, Пондишенрі, Чандернагор, Янаон, Аннам, Кохинхіна, Тонкій); Японія (о-ви Бонін, Тайвань); США (Філіппіни з 1898 р.).

До складу Турецької (Османської) імперії входили Ємен, Месопотамія, Палестина, Сирія, Хіджаз (частина сучасної Саудівської Аравії), Ліван. Колонії в Азії зберігалися до середини ХХ в., на території яких мешкало понад 90% населення регіону. Розпад колоніальної системи завершився після Другої світової війни.

У 1902 р. конгрес США ухвалив закон про колоніальний статус Філіппін. До французьких володінь в Індокитаї приєднано частину Південно-Східного Сіаму. У 1904 р. Сіам поділено на: сферу англійського впливу – території на захід від річки Менам і сферу французького впливу – території на схід від річки Менам. За результатами Російсько-японської війни 1904-1905 гг. Корея потрапила у сферу японського впливу (встановлено протекторат Японії над Кореєю).

За Портсмутським мирним договором 1905 р. до Японії відійшли Південний Сахалін, міста Порт-Артур і Дальній з прилеглою територією на Ляодунському півострові (оренована РФ у Китаю у 1889 р.).

У 1907 р. до французьких володінь в Індокитаї були включені камбоджійські провінції Баттамбанг, Сієм-Реап, Сісафон, які раніше входили до складу Сіаму. В результаті англо-російських угод Іран було поділено на три зони – російську, англійську та нейтральну; Афганістан визнано англійською сферою впливу; Тибет – частиною Китаю. Британське володіння о. Лабуан приєднано до колонії Стрейтс-Сеттлмент (Малакський півострів). Згідно з російсько-японськими угодами, за РФ визнано Північну Маньчжурію та Західну Монголію, за Японією – Південну Маньчжурію та Східну Монголію.

У 1909 р. до британських володінь у Малаї приєднані чотири малайські князівства, які входили до складу Сіаму. У 1910 р. Японія анексувала Корею. У 1911 р. проголошено автономію Зовнішньої Монголії. Відбулося

об'єднання Західного та Східного Бенгалу, які входили до складу Індії. Столицю Індії перенесено з м. Калькутта до м. Делі.

У 1914 р. Велика Британія анексувала о. Кіпр і встановила протекторат над Катаром; Тува потрапила під контроль Російської імперії; було утворено арабську державу Хіджаз. У 1919 р. визнано незалежність Афганістану.

У 1920 р. відбувся розпад Османської імперії. За Севрським мирним договором Туреччина втратила 3/4 території колоніальних володінь на Аравійському півострові. Велика Британія отримала мандат Ліги Націй на Палестину (з Трансйорданією) та Месопотамію (з Мосулом), Франція – на Сирію та Ліван. Ірак проголошено конституційною монархією. У 1921 р. на території Палестини утворено емірат Трансйорданія. У 1922 р. Японія повернула Китаю Цзяочжоувань; Непал здобув незалежність.

У 1923 р. Трансйорданія відокремилася від Палестини, а Туреччину проголошено республікою зі столицею в Анкарі. У 1924 р. утворилася Монгольська Народна Республіка, а у 1926 р. – арабська держава Королівство Хіджаз.

У 1932 р. на території Маньчжурії сформовано державу Маньчжоу-Го. Королівство Хіджаз перейменовано на Королівство Саудівська Аравія. У 1937 р. Бірма перетворена на колонію Великої Британії. У 1939 р. держава Сіам відновила свою колишню назву Таїланд.

У 1940 р. Японія окупувала північну частину Індокитаю. У 1941 р. частина Лаосу та Камбоджи приєднана до Таїланду; Японія окупувала Індокитай та захопила Філіппіни, Таїланд, Гонконг, Британську Малайзію, Бірму, Індонезію. У 1944 р. Тувинська Народна Республіка увійшла до складу СРСР. У 1945 р. проголошено незалежність Індонезії та В'єтнаму, а у 1946 р. – Трансйорданії та Філіппін.

У 1947 р. здобула незалежність Індія, яку за релігійним принципом було поділено на дві держави – Індію (переважають послідовники індуїзму) та Пакистан (переважають прихильники ісламу). До 1971 р. Пакистан складався з двох частин – західної та східної, які були відокремлені територією Індії. У 1971 р. Східний Пакистан проголошено незалежною державою – Бангладеш. Цього ж року здобула незалежність Бірма (нині – М'янма); Лаос та Камбоджа набули статусу конституційних монархій; утворено Малайську Федерацію, а Сінгапур виокремлено у колонію.

У 1948 р. встановлено демаркаційну лінію 38° п. ш. на острові Корея. На півночі утворено КНДР, а в південній частині – Республіку Корея. Цього ж року утворено державу Ізраїль, а колонія Великої Британії – Цейлон (з 1972 р. – Шрі-Ланка) здобула незалежність. У 1949 р. Лаос та Камбоджа визнані незалежними державами; утворено Китайську Народну Республіку та Сполучені Штати Індонезії.

У 1950 р. Індія проголошена республікою, а Трансйорданія перейменована на Йорданське Хашимітське Королівство. У 1953 р. здобула незалежність Камбоджа, у 1956 р. проголошена Ісламська Республіка Пакистан, у 1957 р. незалежність отримала Малайська Федерація. У 1958 р. Ірак набув статусу республіки. У 1959 р. проголошено державу Сінгапур та створено Федерацію Арабських Еміратів Півдня у складі кількох князівств півдня Ємену та британської колонії Аден.

Незалежність здобули Кіпр (1960 р.), Кувейт (1961 р.), Єменська Арабська Республіка (1962 р.). У 1963 р. Малайя, Сінгапур та колишні британські володіння Сабах та Саравак на острові Калімантан об'єдналися у Федерацію Малайзія. У 1965 р. Сінгапур та султанат Мальдіви здобули незалежність. Остання з 1968 р. є республікою. У 1967 р. утворена Народна Республіка Південного Ємену, яка у 1970 р. перейменована на Народну Демократичну Республіку Ємен. У 1971 р. здобули незалежність Бахрейн, Катар, ОАЕ, Бангладеш. У 1972 р. – проголошено Республіку Шрі-Ланка, а у 1973 р. республіку Афганістан.

У 1975 р. отримала незалежність республіка Східний Тимор, яка згодом була окупована Індонезією. У північній частині Кіпру утворено, не визнану світовою спільнотою, Турецьку федеративну державу Кіпр (з 1985 р. – Турецька Республіка Північного Кіпру). У 1976 р. утворено Республіку В'єтнам, а у 1979 р. проголошено Ісламську Республіку Іран. У 1984 р. здобула незалежність держава Бруней. У 1990 р. утворено Єменську Республіку. У 1991 р. після розпаду СРСР утворились Азербайджан, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан.

Під юрисдикцію Китаю перейшли Гонконг (1997 р.) та Макао (1999 р.). У 2002 р. проголошено незалежність Східного Тимору.

Сучасна політична карта Азії нараховує 61 політико-територіальне утворення, з них 47 – незалежні держави, дві невизнані (Ва, Шан), шість частково визнаних територій (Абхазія, Азад-Кашмір, Тайвань, Палестина, Південна Осетія, Турецька Республіка Північного Кіпру), шість залежних територій (Акротирі і Декелія, Макао, Гонконг, Британська Територія в Індійському океані, Територія Кокосових о-вів, о-в Різдва).

За формою правління переважна більшість країн Азії – республіки, чотирнадцять країн – монархії (конституційні – Бахрейн, Бутан, Йорданія, Камбоджа, Кувейт, Малайзія, ОАЕ, Таїланд, Японія, абсолютні – Афганістан, Бруней, Катар, Оман, Саудівська Аравія).

За адміністративно-територіальним устроєм в Азії переважають унітарні держави, федеративний устрій мають – Індія, Ірак, Малайзія, Непал, ОАЕ, Пакистан.

6.2. Інтеграційні процеси

Міждержавні організації в Азії почали створюватися після Другої Світової війни, коли більшість країн здобули незалежність та отримали можливість солідарно виступати на міжнародній арені. Метою більшості з них є безпека, співробітництво в економічній та політичній сфері, підтримка національно-визвольного руху.

Асоціація держав Південно-Східної Азії – геополітична та економічна міжнародна організація, до якої входять Філіппіни, Малайзія, Індонезія, Сінгапур, Таїланд, Бруней, В'єтнам, Лаос, М'янма, Камбоджа, яка утворена у 1967 р. Статус спостерігача має Папуа – Нова Гвінея. Під час створення метою організації було проголошено сприяння регіональному співробітництву в економічній, соціальній та культурній сфері між некомуністичними країнами Південно-Східної Азії для зміцнення миру у регіоні. Згодом було проголошено власне економічну мету – прискорення економічного зростання, соціального прогресу та культурного розвитку в регіоні, розвиток партнерства.

Рада співробітництва арабських країн Перської затоки – регіональна закрита міжнародна організація, створена у 1981 р. До її складу увійшли Бахрейн, Катар, Кувейт, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія. Головна мета організації – координація, співробітництво та інтеграція у всіх економічних, соціальних та культурних справах. Відносно регулювання здійснене в економічних та фінансових питаннях; комерції, митниці та комунікаціях; освіті та культурі; соціальних питаннях та питаннях охорони здоров'я; ЗМІ та туризмі; у законодавчих та адміністративних питаннях.

Південно-Азійська асоціація регіонального співробітництва – економічна та політична організація країн Південної Азії. Утворена у 1985 р. для забезпечення співробітництва у соціально-економічній сфері державами Бангладеш, Бутан, Мальдіви, Непал, Пакистан, Індія та Шрі-Ланка. У 2007 р. до організації приєднався Афганістан.

Організація економічного співробітництва – регіональна міждержавна економічна організація, утворена у 1985 р. країнами Центральної Азії та Близького Сходу і є правонаступницею Організації регіонального співробітництва для розвитку, яка діяла на основі Ізмірського договору, укладеного трьома країнами засновниками – Іраном, Пакистаном та Туреччиною у 1977 р. До початку 1992 року співробітництво в рамках ОЕС мало здебільшого двосторонній характер. З 1992 року діяльність ОЕС значно активізувалася у зв'язку з добровільним приєднанням 7 нових держав – Казахстану, Азербайджану, Афганістану, Киргизстану, Таджикистану,

Туркменістану та Узбекистану. У взаєминах країн ОЕС переважають економічні складові та менш виражена політична спрямованість.

Шанхайська організація співробітництва – міжнародна організація, заснована у 2001 р. за участю Китаю, Росії, Казахстану, Таджикистану, Киргизстану та Узбекистану. У 2017 р. повноправними членами ШОС стали Індія та Пакистан, а у 2022 р. – Іран. Головними завданнями організації є зміцнення стабільності та безпеки на широкому просторі, який об'єднує держави-учасниці, боротьба з тероризмом, сепаратизмом, екстремізмом, наркотрафіком, розвиток економічного співробітництва, енергетичного партнерства, наукової та культурної взаємодії.

6.3. Природні умови та ресурси

Для рельєфу Азії характерне переважання гір і плоскогір'їв (3/4 площі), найвищих з них зосереджені у Центральній та Середній Азії. Великі площі зайняті басейнами внутрішнього стоку (понад 40% площі). Найвищі гірські масиви утворюють два пояси. Перший має широтний напрям і включає Передньоазійські нагір'я, Памір і Каракорум, Тибет з Гімалаями, повертає на південь та південний схід і через Араканські гори переходить у ланцюги Андаманських, Нікобарських, Великих та Малих Зондських островів. У районі Паміру від нього відгалужуються потужні гірські системи Куньлунь, Наньшань і Ціньлін. Другий пояс простягається у північно-східному напрямку – Тянь-Шань, гори Південного Сибіру (Алтай, Саяни та ін.).

У східній частині Азії знаходиться кілька гірських систем: Великий Хінган, Ньшань та Сіно-Тибетські гори, Манчжуро-Корейські гори. На півдні – Наньлін, Уїшань та Аннамські гори.

Рівнини охоплюють $\frac{1}{4}$ території Азії. Найбільшою є Туранська низовина, яка знаходиться в центральній частині регіону. Інші рівнини приурочені до приморських районів (Сунляо, Велика Китайська та ін.) або передгірських западин (Месопотамська, Індо-Гангська). Найбільш підвищеними є міжгірські рівнини (Кашгарська, Джунгарська, Цайдамська) і плоскогір'я (Гобійське, Іранське, Анатолійське, Східно-Памірське). У Тибеті, Тянь-Шані та Памірі ділянки плоскогір'я знаходяться на висоті до 4000 м. Середні висоти хребтів Середньої та Центральної Азії досягають 7000-8000 м, в інших районах інколи перевищують 4000 м.

На південь від смуги передгірських западин знаходяться плато Декан і Сирійсько-Аравійське плато, які оточені окраїнними хребтами.

Клімат Азії зумовлений географічним положенням регіону, його розмірами, особливостями рельєфу, а також впливом течій. Південно-

західна та центральна частина території визначається сухим кліматом. На Півдні та Сході панує мусонна циркуляція атмосфери.

Азія розташована у всіх кліматичних поясах. Помірний пояс охоплює велику площу території регіону. Тут панують західні повітряні маси (у центрі) та мусоні вітри (на сході). Літо помірно тепле (+19°...+32°C), зима досить прохолодна (-10°C...-30°C). Річна кількість опадів коливається: на периферії регіону (1000-3000 мм), у внутрішніх районах (100 мм). Субтропічний клімат має два сезони: прохолодна зима та тепле літо. У субтропічному поясі влітку панують сухі тропічні повітряні маси, взимку – помірні повітряні маси, які приносять атмосферні опади (500 мм). Середньорічна температура вище 20°C, а середня температура найпрохолоднішого місяця перевищує 0°C. Літо спекотне (від +30° до +50°C), посушливе; зима доволі прохолодна з частими дощами, снігопадами, але стійкий сніговий покрив не утворюється. У тропічному поясі знаходиться південь Аравійського півострова, Месопотамії, Іранське нагір'я та пустеля Тар. Тут панують континентальні повітряні тропічні маси. Середні липневі температури +30°C, січневі +12°...16°C. Опадів випадає менше 100 мм. Субекваторіальний клімат поширений на території Індостану, півостровах Індокитай та Малакка. Влітку тут переважають екваторіальні повітряні маси, взимку – тропічні. Середня температура влітку +30°C, взимку +14°C. Кількість атмосферних опадів – 1000–3000 мм. Екваторіальний кліматичний пояс характерний для півдня півострова Малакка, Зондських островів, Калімантану та островів Тихого океану екваторіальної зони. Температура повітря протягом року +26...+28°C. Кількість опадів досягає 3000 мм, на навітряних схилах островів Суматра та Калімантан – 6000-7000 мм.

Половина території Азії характеризується підвищеною посушливістю, і лише в районах поширення мусонного клімату відсутній дефіцит водних ресурсів. В умовах загальної посушливості клімату регіону зростає роль водних ресурсів. З такими великими річками, як Тигр та Євфрат, Інд та Ганг, Хуанхе та Янцзи, пов'язане виникнення найдавніших цивілізацій Сходу. Азія посідає перше місце за обсягами річкового стоку. Однак 2/3 поверхневих вод припадає на Південно-Східну та Східну Азію, а решта території відчуває гострий дефіцит води. Річки Азії – важливі транспортні артерії, а також джерела зрошення, без якого неможливе землеробство. Індія та Китай – світові лідери за площею зрошуваних земель. На річки Азії припадає понад 40% потенційних гідроенергоресурсів Землі.

На рівнинах Азії виражені широтні ґрунтові зони: під лісостепом і степами – чорноземи і каштанові, під напівпустелями і пустелями – бурі та сіроземи. У середземноморських субтропіках переважають коричневі

ґрунти, у вологих субтропіках – жовтоземи та червоноземи, у тропіках – червоно-бурі ґрунти саван, на екваторі – латеритні. У річкових долинах розвинені алювіальні ґрунти, у субтропічній та тропічній зонах вони зазвичай окультурені. На півострові Індостан поширені специфічні чорні ґрунти сухих саван – регури. У горах представлені висотно-зональні серії відповідних ґрунтових типів.

Рослинність Азії змінюється за природними зонами. Лісостеп частково виражений у Північній Монголії, Північно-Східному Китаї, степ – там само, але у південній смузі. Великі простори лісостепу та степу розорані. Територією Казахстану та Монголії простягається зона напівпустель; Середньої Азії, півдня Монголії – зона пустель помірного поясу; Леванту та Іранського нагір'я – зона субтропічних пустель. Для комплексу пустельно-степових зон характерне переважання ксерофітних злакових, полинових угруповань, а також солевитривалих рослин. Напівпустелі і частково пустелі є цінними пасовищами. У приморських районах азійського Середземномор'я (Мала Азія, Левант) поширена ксерофітна рослинність середземноморського типу. Для мусонних субтропіків типовими є вічнозелені ліси (південь Кореї та Японії, південний схід Китаю). Зона тропічних пустель виражена лише у західній частині Азії. Інші тропічні області зайняті саванами, сухими тропічними та вологими тропічними лісами. В екваторіальній зоні поширені типові вологі екваторіальні ліси (гілеї).

У горах виражена висотна поясність. З півночі на південь межі висотних поясів піднімаються, а їх кількість збільшується. З гірських типів рослинності представлені гірська тайга, гірські хвойно-широколистяні та широколистяні ліси, гірські лісостеп та степ, напівпустелі та пустелі, високогірні пустелі Паміру та Тибету, гірські субтропічні та тропічні ліси і альпійські луки.

Азія є скарбницею різноманітних мінеральних ресурсів. На регіон припадає 70% світових розвіданих запасів нафти. Найбільші ресурси нафти в Саудівській Аравії (25% світових), Іраку, Ірані, Кувейті та ОАЕ (9-10%). За запасами газу (39% світових) Азія посідає перше місце у світі. Великі поклади природного газу сконцентровані в Ірані, Катарі, ОАЕ, Саудівській Аравії, Туркменістані та Узбекистані. Запаси вугілля складають 1/3 світових і зосереджені, здебільшого, у Китаї та Індії. Потужними є поклади уранових та торієвих руд (Китай, Індія, Казахстан та Узбекистан). Регіон лідирує за запасами руд олова та вольфраму – понад 2/3 світових (Китай, Малайзія та Індонезія), нікелю – 1/3 світових (Китай та Індонезія), хрому (Туреччина, Індія, Філіппіни та Казахстан), марганцю (Індія, Китай, Казахстан та Грузія). Поклади залізної руди зосереджені у Китаї, Індії, бокситів – Китаї, Індії та Індонезії, мідних руд – Китаї, Індонезії, Казахстані та Монголії, золота –

Китаї, Узбекистані та Казахстані. З нерудної сировини наявні поклади графіту (Індія, Шрі-Ланка та Республіка Корея), слюди (Індія), калійних солей (Ізраїль та Йорданія), фосфоровмісної сировини (Китай, Казахстан, Йорданія, Ізраїль та Ірак).

Площа оброблюваних земель складає 17% земельного фонду регіону. Найбільша площа ріллі в Індії та Китаї – 160 та 100 млн га відповідно. Пасовища займають 22% площі регіону. Найбільша площа пасовищ у Китаї – понад 400 млн га, а найбільша питома вага пасовищ у структурі сільськогосподарських угідь у Туркменістані (97%). На малопродуктивні землі припадає 40% площі регіону.

6.4. Населення

В Азії мешкає понад 60% населення Землі. Проте епоха «демографічного вибуху» в регіоні залишилася у минулому. Темпи приросту населення складають 1,4%. У Китаї, в результаті активної демографічної політики, приріст населення вдвічі нижчий за середній у регіоні, а Японія переходить до звуженого типу відтворення населення. Найвищі темпи приросту населення характерні для країн Південно-Західної Азії (Оман, Ємен, Саудівська Аравія та ОАЕ).

Азія – густозаселений регіон. Проте населення розподілено вкрай нерівномірно. Найбільша густина населення характерна для Індо-Гангської низовини, деяких Зондських островів, а також приморських районів Китаю та Японії. На острові Ява (Індонезія) проживає понад 1 млн осіб. У регіоні знаходиться країна з найвищою середньою густиною населення у світі – Бангладеш. У той же час, внутрішні регіони Китаю та Монголія майже не заселені.

Азія – молодий регіон світу. У країнах Південно-Західної та Південної Азії 40% населення – діти до 16 років. У Японії переважають представники старших вікових груп. У країнах Східної та Південно-Східної Азії більшість населення – особи працездатного віку. Статева структура населення характеризується переважанням чоловіків (на 1000 жінок припадає 1049 чоловіків).

Азія поряд з Африкою є найменш урбанізованим регіоном світу – у містах проживає 1/3 населення. З урахуванням великої кількості сільського населення Азію називають «світовим селом».

Дуже складна та мозаїчна етнічна структура населення – дев'ять мовних сімей та понад 800 мов. У регіоні проживають чисельні народи світу – китайці, хіндустанці, бенгальці, японці, пенджабці, біхарці та яванці.

Головні риси сучасної релігійної ситуації у країнах Азії склалися в період Середньовіччя. Іслам у формі шиїзму є панівною релігією в Ірані та південних районах Іраку. Іслам у формі сунізму переважає у решті країн Південно-Західної Азії (окрім Ізраїлю, Лівану та Кіпру). Іслам сповідує більшість населення Бангладеш, Індонезії та Малайзії. Мусульманські громади представлені в Індії (особливо в штаті Кашмір) та Китаї. Індуїзм поширений в Індії, Непалі, Бангладеш та Шрі-Ланці (у тамілів), частково в Пакистані. Буддизм у формі ламаїзму представлений у Непалі, Бутані, Монголії, КНР. Християнство є панівною релігією на Філіппінах. Великі християнські громади сформувалися у Лівані, Південній Індії та деяких районах Індонезії. Державною релігією Ізраїлю є юдаїзм. У Китаї головними релігійними системами є даосизм та конфуціанство. Останнє набуло поширення в Японії та В'єтнамі. У Японії з урахуванням місцевих анімістичних вірувань та шаманських культів сформувався синтоїзм, який набув статусу національної релігії.

6.5. Загальна характеристика господарства

Незважаючи на велику різноманітність країн Азії, вони доповнюють одна одну. Це стимулює процес інтеграції у регіоні та формування потужних економічних мереж.

Компанія McKinsey виділяє «чотири Азії», кожна з яких має свої специфічні особливості. В основу такої класифікації покладено чотири показники:

1. Розмір ВВП та чисельність населення;
2. Ступінь економічного розвитку (ВВП на душу населення, ступінь урбанізації та питома вага інвестицій у НДДКР у ВВП);
3. Взаємодія з іншими країнами Азії (питома вага внутрішньорегіональної складової у торгівлі, експорті та імпорті капіталу);
4. Взаємодія з іншими регіонами світу (ступінь відкритості економіки).

Подібний підхід дозволив виділити чотири блоки країн:

Розвинена Азія – включає Японію, Сінгапур та Південну Корею. Ці країни мають високий рівень душевого ВВП (30-60 тис дол.) та урбанізації (82 – 100%). Вони вкладають інвестиції у НДДКР (питома вага у ВВП 2-4%). За показником Глобального інноваційного індексу Сінгапур посідає 8-е місце, Південна Корея – 11-те, Японія – 15-те. Обсяг вивезених країнами прямих інвестицій становив 1 трлн дол., або 54% прямих іноземних інвестицій Азії. Наприклад, Південна Корея є провідним інвестором В'єтнаму, на який припадає 33% прямих іноземних інвестицій і яка розвиває національну електронну промисловість країни. Японія забезпечує 35%

прямих іноземних інвестицій М'янми та 17% – Філіппін. Сукупний ВВП країн понад 8 трлн дол., або 10% світового ВВП. Прибуток на душу населення високий і продовжує стабільно збільшуватися, стимулюючи зростання обсягів споживання населення.

Китай якірна економіка Азії, яка надає мережеві та інноваційні платформи. Це найбільша за розмірами економіки та чисельністю населення глобальна та регіональна держава. На неї припадає 16% світового ВВП. Китай відіграє активну роль у сфері торгівлі, потоку капіталу, інновацій та інформації. Економіки країн Азії тісно пов'язані з Китаєм за допомогою регіональних вартісних ланцюжків, зростає їх залежність від Китаю, особливо у частині експорту. Наприклад, Китай – найбільший торговий партнер Малайзії, Філіппін та Сінгапуру. На країни Азії припадає 60% китайського імпорту. Китай позбувається трудомістких галузей обробної промисловості на користь науко- і капіталомістких секторів. Країна є найважливішим напрямом експорту як розвинених країн так і країн, що розвиваються. Китай збільшує прямі інвестиції до сусідніх країн (35% прямих іноземних інвестицій країн Азії, 6% внутрішніх інвестицій Малайзії та 5% – Сінгапуру). На Китай припадає 44% світових зареєстрованих патентів, а також 28% світових та 77% азійських стартапів вартістю понад 1 млрд дол. У Китаї набула розвитку конкурентна цифрова економіка, а більшість її бізнес-моделей є взірцем для наслідування.

Азія, що розвивається, пропонує робочу силу, можливості зростання і культурну різноманітність. Група об'єднує 12 країн (Бутан, Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, Монголія, М'янма, Непал, Філіппіни, Таїланд, В'єтнам). Питома вага внутрішньорегіональних потоків становить 79% і є найвищою в Азії. Понад 72% торговельних потоків, 80% потоків капіталу та 85% потоків фізичних осіб є внутрішньорегіональними. Країни групи є головними постачальниками робочої сили в Азії. До 2040 р. чисельність населення працездатного віку може збільшитися на 18%. Заробітна плата на 50% нижча, ніж у материковому Китаї, а тому країни є привабливими для альтернативного розміщення трудомістких галузей. Населення розмовляє 600 мовами. Регіон приваблює туристів, зокрема острів Балі в Індонезії.

Прикордонна Азія та Індія менш інтегровані з іншими країнами Азії, визначаються відносно молодою віковою структурою населення і переживають швидку урбанізацію. Група об'єднує 11 країн (Афганістан, Індія, Бангладеш, Казахстан, Киргизстан, Мальдіви, Пакистан, Шрі-Ланка, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан). Прикордонна Азія має тісні зв'язки з Європою та США. Питома вага внутрішньорегіональних потоків капіталу,

робочої сили та товарів не перевищує 30%. Країни відіграють помітну роль в експорті товарів (7%) та експорті послуг (зокрема бізнес-послуг) (19%) регіону. Зокрема, 53% ВВП Індії створюється у сфері послуг. Рівень урбанізації становить 34% (89% у Розвиненій Азії, 57% – Китаї та 47% – Азії, що розвивається). Молода робоча сила та процес урбанізації – головні чинники, які відіграватимуть важливу роль у подальшому економічному зростанні країн Прикордонної Азії.

Питома вага Азії у світовому промисловому виробництві складає 1/3. За масштабами розвитку промисловості, набором галузей виділяються – Японія, Китай та Індія, за рівнем розвитку галузевої структури – Японія та нові індустріальні країни «першої хвилі» (Республіка Корея, Тайвань та Сінгапур). Особлива структура промисловості з переважанням галузей паливно-енергетичного комплексу характерна для країн Перської затоки. Азія посідає перше місце у світі за обсягами видобутку нафти, вугілля, залізних руд, хромітів, олов'яних та вольфрамових руд. Обробну промисловість Азії формують виплавка сталі, виробництво морських суден, роботів, побутової електроніки, комп'ютерної техніки, бавовняних тканин, одягу та взуття.

Незважаючи на бурхливий індустріальний розвиток регіону, важливу роль продовжує відігравати сільське господарство. Азійські країни виготовляють 50% сільськогосподарської продукції світу. На Китай припадає 1/4 світового сільськогосподарського виробництва. Країни регіону є лідерами як за виробництвом головних продовольчих культур так і за поголів'ям худоби. Значна частина сільськогосподарської продукції споживається на внутрішньому ринку.

Транспортна мережа Азії є досить своєрідною: велика довжина транспортних шляхів та низька їх щільність (винятком є розвинені країни). У внутрішніх перевезеннях провідну роль відіграє залізничний транспорт, а зовнішню торгівлю обслуговує морський транспорт. Найбільшими портами Азії є Сінгапур, Шанхай і Сянган (Китай), Тіба та Нагоя (Японія), Ульсан та Кванджу (Республіка Корея). Кіпр, Сінгапур, Китай та Японія входять до першої десятки країн світу за розмірами торгового флоту. Своєрідна транспортна система в країнах – експортерах нафти та природного газу – у вантажообігу домінує трубопровідний транспорт, у пасажирообігу – автомобільний. Останнім часом бурхливо розвивається авіаційний транспорт. На регіон припадає 20% світових авіаційних перевезень. Найбільші авіапорти – Токіо, Сеул, Сянган, Сінгапур, Пекін, Бангкок та Делі.

В останні роки у структурі господарства Азії зростає роль фінансових та туристичних послуг. За обсягом надання різних видів послуг лідирує Японія.

Токіо є третім за значенням, після Нью-Йорка та Лондона, фінансовим центром світу. Великими регіональними фінансовими центрами є Сінгапур, Сянган та Манама (Бахрейн). Офшорні зони створені на Кіпрі, в Бахреїні, ОАЕ, Сінгапурі та Малайзії.

В економіці регіону вагома роль туризму. На Азію припадає 20% міжнародних туристичних прибуттів. Найбільшою популярністю у туристів користуються країни Східної та Південно-Східної Азії.

Традиційною для країн регіону є зовнішня торгівля. У більшості країн середній рівень експортної квоти (відношення вартості експорту до ВВП). Високі показники експортної квоти характерні для нових індустріальних країн «другої хвилі» та країн-експортерів нафти і природного газу. Світовим лідером за величиною експортної квоти є Сінгапур, а КНДР – яскравий приклад аутсайдера. У товарній структурі експорту країн Східної, Південної та Південно-Східної Азії переважають промислові товари та рудна сировина, а Південно-Західної Азії – енергоносії.

Контрольні запитання

1. Назвіть позитивні та негативні риси географічного положення Азії.
2. Охарактеризуйте етапи формування політичної карти Азії.
3. Назвіть країни, які входять до складу регіону Азії та вкажіть їх форму правління та адміністративно-територіальний устрій.
4. Розкрийте особливості перебігу інтеграційних процесів. Дайте характеристику інтеграційних об'єднань Азії.
5. Охарактеризуйте своєрідність природних умов Азії: рельєф, клімат, ґрунтово-рослинний покрив.
6. Охарактеризуйте природні ресурси Азії.
7. Розкрийте особливості перебігу демографічних процесів у регіоні.
8. Охарактеризуйте національний та мовний склад населення Азії.
9. Розкрийте головні особливості розвитку економіки країн Азії.
10. Охарактеризуйте сучасний стан розвитку тваринництва у країнах Азії. Які продукти галузі експортуються на світовий ринок?
11. Назвіть найважливіші сільськогосподарські культури та райони їх вирощування.
12. Назвіть головні складові вторинного сектору економіки країн Азії та дайте їх коротку характеристику.
13. Назвіть головні види транспорту країн Азії та дайте їх коротку характеристику.

Розділ 7. КИТАЙСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

7.1. Географічне положення, адміністративно-територіальний устрій

Китай розміщений у східній частині Євразійського континенту, на західному узбережжі Тихого океану. За площею території – 9,6 млн км² (1/4 площі Азії, 1/14 площі суходолу земної кулі) – третій, після РФ та Канади. Більша частина території країни розташована між 20° і 50° північної широти. Протяжність країни з півночі на південь становить 5,5 тис км, із заходу на схід – 5,2 тис км. Довжина сухопутних кордонів 22143 км, берегової лінії – понад 14500 км.

На північному сході Китай межує з КНДР, на півночі – з Росією та Монголією, на північному заході – з Казахстаном, Киргизстаном та Таджикистаном, на заході та південному заході – з Афганістаном, Пакистаном, Індією, Непалом та Бутаном, на півдні – з М'янмою, Лаосом та В'єтнамом. Китай має морські кордони з Республікою Корея, Японією, Філіппінами, Брунеєм, Малайзією та Індонезією.

Китай омивається водами трьох морів – Жовтого, Східно-Китайського та Південно-Китайського, а також Бохайською затокою Жовтого моря.

Загальна площа територіальних вод складає 4,73 млн км², де розташовано понад 5,4 тис островів, найбільшими з яких є Тайвань та Хайнань.

КНР – унітарна держава, яка здійснює адміністративний контроль над 22 провінціями; при цьому уряд КНР вважає Тайвань 23 провінцією. Крім того, до складу КНР входять 5 автономних районів, де мешкають національні меншини Китаю; 4 муніципальні утворення, які відповідають містам центрального підпорядкування, та 2 спеціальні адміністративні райони. 22 провінції, 5 автономних районів та 4 міста центрального підпорядкування об'єднуються терміном «континентальний Китай», куди зазвичай не входять Гонконг, Макао та Тайвань.

Згідно з конституцією КНР, де-юре передбачено трирівневий адміністративний поділ: провінції (автономні райони, міста центрального підпорядкування), повіти та волості. Однак де-факто в Китаї налічується п'ять рівнів місцевого самоврядування (не включаючи Гонконг, Макао та Тайвань):

- Провінційний рівень: 23 провінції, 5 автономних районів, 4 міста центрального підпорядкування та 2 спеціальні адміністративні райони.

- Окружний рівень: 15 округів (префектури), 286 міських округів, 30 автономних округів, 3 аймаки.

- Повітовий рівень: 1455 повітів, 370 міських повітів, 117 автономних повітів, 49 хошунів, 857 районів, 3 автономні хошуни, 4 спеціальні райони.
- Волосний рівень: 19683 селища, 13587 волостей, 1085 національних волостей, 106 сомонів, 1 національний сомон, 7194 вуличні комітети та 2 райони повітового підпорядкування.
- Сільський рівень: села та місцеві громади або мікрорайони (у містах).

7.2. Природні умови і ресурси

Територія КНР характеризується різноманітністю природних умов.

Рельєф Китаю поєднує високі гори, плато, западини, пустелі та рівнини. Виділяють три великі орографічні регіони:

- Тибет висотою понад 2000 м над рівнем моря, розташований на південному заході країни;
- Пояс гір та високих рівнин з висотами 200-2000 м, знаходиться у північній частині;
- Низькі акумулятивні рівнини висотою нижче 200 м та невисокі гори на північному сході, сході та півдні країни.

Клімат Китаю різноманітний – від субтропічного на південному сході до різко континентального (аридного) на північному заході. На південному узбережжі погода визначається мусонами. Сезонні рухи повітря та супутні вітри містять велику кількість вологи в літній період і досить сухі взимку. Мусони визначають кількість і розподіл опадів. Величезна площа Китаю породжує різноманітність температурних та метеорологічних режимів, незважаючи на те, що більша частина країни лежить у помірному поясі.

Північна провінція Китаю Хейлунцзян знаходиться в області помірного клімату, а південний острів Хайнань – у тропіках. Різниця температур між цими регіонами у зимовий період велика, а влітку зменшується. В січні у північній частині Хейлунцзяна температура може опускатися до -30°C , середні температури – близько 0°C . Температура липня становить 20°C . У південних частинах провінції Гуандун температура коливається від 10°C у січні до 28°C у липні.

Кількість опадів змінюється. На південних схилах гір Ціньлін випадають дощі, максимум яких припадає на літні мусони. Під час руху на північ і захід ймовірність дощів зменшується. Північно-західні райони країни – найсухіші, в пустелях (Такла-Макан, Гобі, Ордос) опади майже відсутні.

Південні та східні області Китаю (5 разів на рік) страждають від руйнівних тайфунів, повеней, мусонів, цунамі та посух. Північні райони

щовесни накривають жовті пилові бурі, які зароджуються в північних пустелях і рухаються у напрямку Кореї та Японії.

У горах беруть початок великі річки Китаю. Головні транспортні артерії країни: Янцзи, Хуанхе, Меконг і Салуїн. Уздовж узбережжя знаходиться Великий канал Китаю довжиною 2470 км, який з'єднує гирла Янцзи, Хуайхе та Хуанхе. Канал збудований у VII-XIII ст.

На північних схилах Гімалаїв бере початок Брахмапутра (на території Китаю має назву Мацанг та Цзангбо). Її довжина 970 км. Вона тече на схід гірськими хребтами, а потім повертає на південь, на рівнини північної Індії. Брахмапутра та її притоки, які перетинають глибокі захищені долини, сприяють концентрації осілого населення у таких містах, як Лхаса, Гьянгдзе і Шигадзе.

Північні та західні райони Тибету і улоговина Цайдам – басейни внутрішнього стоку. Тут розташовані безстічні солоні озера, куди впадають невеликі річки. Таримський басейн є найбільшим безстічним басейном Китаю (його розміри – 1500 км зі сходу на захід та 600 км з півночі на південь).

Розмаїття природно-кліматичних умов відбивається на ґрунтовому покриві. У Північно-Східному Китаї поширені темні лучні ґрунти, які відрізняються високою природною родючістю. Вони містять велику кількість гумусу та мінеральних елементів – азоту, фосфору, калію. У середній течії Сунгарі та Нуньцзян поширені лучно-чорноземні ґрунти, придатні для зрошуваного та богарного землеробства. Лучно-болотні та глеєво-лучні ґрунти в пониззі Сунгарі та Уссурі вимагають проведення дренажних робіт. У гірських районах поширені бурі лісові ґрунти, які використовуються для створення лісосмуг.

У Північно-Західному Китаї представлені сіро-бурі ґрунти пустель, а також сіроземи, каштанові, гірські степові та гірські лучні ґрунти. Їх використання можливе за умов штучного зрошення.

На узбережжі Бохайської затоки та Жовтого моря засолення ґрунтів пов'язане з діяльністю моря. Алювіальні ґрунти в гирлі Хуанхе придатні для землеробства лише після природного вимивання солей. Вище за течією землеробству перешкоджає ерозія ґрунтів.

На рівнинах панують червоноземи з низьким вмістом органічних та мінеральних елементів, які характеризуються великою в'язкістю та підвищеною кислотністю.

Природна ерозія ґрунтів, яка викликана зливами, посилюється дією антропогенних факторів. Розорювання крутих схилів, зведення лісів та надмірний випас худоби призводять до повного знищення природної рослинності та значного зниження родючості ґрунтів.

За характером рослинності Китай поділяється на східну та західну частини.

На сучасному рослинному покриві сходу країни позначилося давнє і дуже інтенсивне господарське використання територій. Корінні ліси збереглися у гірських районах. Флора Східного Китаю досить багата: налічується понад 25 тис видів, з-поміж яких велика кількість реліктів.

Природні зони змінюються із півночі на південь. На півночі, в басейні Амуру, панує тайга з дерново-підзолистими ґрунтами, де переважає модрина та корейський кедр. У напрямку на південь мішані (хвойно-широколистяні) ліси поступово змінюють тайгу. На схилах хребта Ціньлін переважають дуб, липа, клен і горіх.

На південь від хребта Ціньлін розпочинається пояс субтропічних лісів, які представлені декількома видами лаврових, камелією, магнолією. На крайньому півдні, на червоноземах та червоно-жовтих фералітних ґрунтах, поширені тропічні ліси, а на заході Юньнані – савани.

Західна частина країни однорідна за складом рослинності, де переважають ксерофіти.

Багатий на рослинний світ Західний Хінган. У напрямку на захід (у зв'язку зі зменшенням кількості опадів) злакові високотравні степи змінюються сухими степами, лучно-полиновими і полиновими напівпустелями, і, нарешті, справжніми пустелями. Ця частина Китаю зайнята рухливими пісками та кам'янистими пустелями, які вкрай збіднені або зовсім позбавлені рослинності. Подекуди, долинами річок у напрямку від пустелі Алашань до Джунгарської западини зустрічаються невеликі гаї з тополі різнолистої і пустельного в'язу.

Нагір'я Тибету – високогірні холодні пустелі, де зустрічається невелика кількість видів рослин, які пристосовані до екстрааридних умов. Лише у східній частині нагір'я, де клімат більш м'який і вологий, з'являються гірські луки, а нижче на схилах – хвойні ліси.

Китай багатий на мінеральні ресурси. За загальними запасами мінералів (12% світових) Китай посідає третє місце у світі, а за запасами у розрахунку на душу населення (58% світових) – 53 місце. У Китаї виявлено 171 порода мінералів та підтверджено запаси 158 порід мінералів (у т.ч. 10 порід енергетичних ресурсів, 5 видів чорних металів, 41 вид кольорових металів, 8 порід рідкісних та дорогоцінних металів, 91 порода неметалевих руд). Китай посідає перше місце за підтвердженими запасами 12 порід мінералів (рідкоземельні метали, гіпс, ванадій, титан, тантал, вольфрам, бентоніт, графіт, мірабіліт, барит, магнезит та сурма) і третє місце за запасами 25 порід мінералів.

За запасами вугілля Китай посідає перше місце у світі (1 трлн т). Поклади кам'яного вугілля розміщені у північно-центральної та північно-західній частинах країни, зокрема у провінціях Шаньсі, Шеньсі та Внутрішньої Монголії. Родовища нафти та природного газу знаходяться на північному заході, північному сході, у північно-центральної частині країни та вздовж південно-східного узбережжя. У Китаї розвідано 509 нафтопромислів та 163 родовища природного газу. Поклади нафти і газу оцінюються у 19,9 млрд т і 1,9 трлн м³ відповідно. За цими показниками Китай посідає 9 та 20 місце у світі. Ресурси нафти та природного газу континентального шельфу складають 73,8% та 78,4% їх загального обсягу.

З металевих корисних копалин, наявні ресурси заліза, марганцю, ванадію, титану. Поклади залізних руд складають 50 млрд т і сконцентровані у провінціях Ляонін, Хебей, Шаньсі та Сичуань. Обсяги запасів рідкоземельних металів складають 80% світових, сурми – 40%.

7.3. Населення

КНР посідає друге місце у світі за чисельністю населення (у 2023 р. в країні проживало 1458,9 млрд осіб).

Аналіз динаміки чисельності населення КНР свідчить про уповільнення темпів зростання даного показника з 1988 р (1,93%). Протягом 2021-2023 рр. темпи зростання чисельності населення фіксуються на рівні 0,52%. Народжуваність складає 12,4‰, смертність – 7,0‰.

Уповільнення темпів зростання чисельності населення вплинуло на вікову структуру: питома вага осіб віком до 15 років складає 17,6%, працездатне – 73,6%, пенсійне – 8,8%.

Середня очікувана тривалість життя при народженні (для обох статей) становить 74,7 року. Це вище за середню очікувану тривалість життя у світі (71 рік). Середня очікувана тривалість життя чоловіків – 72,7 років, жінок – 76,9 років.

КНР належить до густозаселених країн. Середня густина населення – 153 ос/км². 90% населення Китаю проживає на 40% площі країни. Найбільш густозаселена нижня частина гирла Янцзи та Північно-Китайська рівнина. Периферійні території Китаю майже безлюдні.

У містах мешкає 64% населення Китаю. У країні налічується 687 міст, з них – 106 міст людністю понад 1млн осіб. Найбільше муніципалітетів зосереджено у трьох регіонах КНР: гирла Янцзи та Чжуцзян, субрегіон Пекін-Тяньцзінь-провінція Хебей. На них припадає 5,2% площі Китаю, де мешкає 23% населення країни.

Китай – єдина багатонаціональна держава, в якій проживає 56 національностей. Найчисельніша – хань (91,6% населення), решта 55 (8,4%) – національні меншини.

3-поміж національних меншин – маньчжури, хуейці, іяни, м'яочани, уйгури, туцзяни, тибетці та монголи налічують по 5 млн осіб, а чжуани – 15 млн осіб. Найменшими за кількістю представників (понад 100 тис осіб кожна) національними меншинами Китаю є меньбайці, ороцони, дулуни, татари, хечжейці, гаошаньці, лобайці.

Ханьці мешкають у всіх регіонах країни, здебільшого заселяють басейни трьох великих річок – Хуанхе, Янцзи та Чжуцзян, а також райони Північного Сходу. Інші 55 національностей проживають у Внутрішній Монголії, Сіньцзяні, Тибеті, Гуансі, Нінся, а також у провінціях Хейлунцзян, Цзилінь, Ляонін, Ганьсу, Цінхай, Сичуань, Юньнань, Гуйчжоу, Хунань і Хубей. У Юньнані мешкає понад 20 національних меншин.

Мови Китаю – мови, якими розмовляє 56 етнічних груп. Китайська стандартна мова (у Китаї відома як путунхуа) є офіційною національною мовою. Мовні закони Китаю не поширюються на Гонконг і Макао.

Розмовні мови Китаю належать до 9 мовних сімей: сіно-тибетської, тай-кадайської, мяо-яо, австроазійської, алтайської, індоєвропейської, австронезійської.

Стрімкий економічний розвиток Китайської Народної Республіки, начебто, мав уповільнити міграційні процеси в країні: рівень життя підвищується, безробіття – знижується. Однак, насправді все виглядає інакше: хвилі міграції китайців за кордон зростають. Куди прагне китайська еліта у пошуках безтурботного життя? Насамперед, у держави західного світу, які і сьогодні залишаються для вихідців із Піднебесної втіленням ідеальної реальності та успішного життя. Рейтинг країн мрії виглядає так: США, Австралія, Канада, Сінгапур, Німеччина, Франція, Італія.

У 2023 р. кількість мігрантів у КНР досягла 424 млн осіб, або 28,9% населення країни, тобто кожен третій житель Китаю є мігрантом.

Переміщення населення є важливим фактором, який впливає на соціальний та економічний розвиток країни. Нині економічний чинник є головним і визначає міграційну поведінку китайців. У майбутньому темпи міграційного зростання уповільняться, проте загальна тенденція не зміниться.

52,2% мешканців Китаю вважають себе атеїстами. Це наслідок державної політики на початковому етапі становлення КНР та результат «культурної революції». Однак, до справжніх атеїстів – тих, хто не вірить жодній релігії, не відзначає релігійні свята і не дотримується звичаїв,

належить 15% населення. Релігія посідає важливе місце у житті більшості мешканців Китаю. 80% китайців виконують деякі обряди та ритуали, пов'язані з народними та, частково, з даосистськими віруваннями; 18,2% називають себе буддистами; 5,1% – християнами; 1,8% – мусульманами. Деякі дослідники ставлять під сумнів правильність застосування терміну «релігія» по відношенню до даосизму, буддизму та конфуціанства, а використовують терміни «духовні практики», «філософські школи».

За загальною кількістю трудових ресурсів КНР посідає 1 місце у світі. До економічно активного населення належить 774,7 млн осіб. Галузева структура зайнятості має такий вигляд: 27,7% населення задіяно у сільському господарстві, 28,8% – промисловості, 43,5% – сфері послуг. Рівень безробіття у 2023 р. склав 4,9%.

7.4. Характеристика головних складників економіки

КНР є провідною державою світу. Головна мета країни – перетворення КНР до 2050 р. на «потужну соціалістичну державу». Реалізація цього завдання планується у два етапи. У ході першого (2020-2035 рр.) заплановано завершити будівництво соціалізму з китайською специфікою. Причому, до 2020 р. Китай має сформувати «суспільство середнього достатку» (повна ліквідація бідності), а до 2035 р. зайняти лідируючі позиції серед держав з інноваційною економікою. По завершенню другого п'ятнадцятирічного етапу (2035–2050 рр.) передбачається реалізувати ідею «про велике відродження китайської нації», перш за все, впливати на політичні та економічні процеси, як у регіональному, так і у глобальному масштабах.

КНР посідає 1 місце у світі за рівнем ВВП (30,3 трл дол. у 2022 р.), душовий показник якого складає 21400 дол.

Важливими складовими первинного сектору економіки Китаю є паливна промисловість та сільське господарство.

Кам'яне вугілля складає 66% паливного балансу країни. Головні райони вуглевидобутку знаходяться на півночі країни. Особливо вирізняється провінція Шаньсі, на яку припадає 33,2% запасів вугілля. Найбільше вугільне родовище – Датун. У Китаї налічується 17 шахт і кар'єрів потужністю 10 млн т вугілля на рік, на яких видобувається чверть кам'яного вугілля країни. Обсяги вуглевидобутку у 2022 р. склали 4,4 млрд т. Своєрідною є структура споживання вугілля. Так, 60% використовується у промисловості, 10% споживається електростанціями, 5% – транспортом та 25% витрачається на побутові потреби. У більшості сільських поселень, селищах, невеликих

містах вугілля – головне джерело палива. Китай експортує (здебільшого до Японії) 80 млн т вугілля.

Промисловість з видобутку та переробки нафти є однією з наймолодших галузей. До середини 1960-х рр. Китай вважався країною, бідною на нафтові ресурси. Уявлення про забезпеченість нафтою змінилося після відкриття та освоєння родовища в районі м. Дацин (Північна Маньчжурія), а також нафтоносних районів у гирлі р. Хуанхе та на узбережжі Бохайської затоки. Важливим центром видобутку та переробки нафти залишається Дацин: на нього припадає третина нафтовидобутку країни. Швидко зростає нафтовидобуток на узбережжі Бохайської затоки. Найбільші центри нафтовидобутку – Шенлі, Ляохе та район Біхай. Перспективними на нафту є шельф Жовтого та Південно-Китайського морів, захід Китаю, де зосереджено 25% ресурсів нафти. Обсяги видобутку нафти у Таримській та Джунгарській западинах складає 20 млн т. Видобуток нафти та виробництво продуктів нафтопереробки не задовольняють потреби країни. КНР змушена імпортувати рідке паливо.

Питома вага природного газу у паливно-енергетичному балансі складає 3-4%. Найбільшим районом видобутку газу є Чунцін-Сичуанський. Природний газ видобувається на шельфі Південно-Китайського моря, плато Ордос, у Цайдамській западині. В умовах дефіциту енергії Китай імпортує природний газ із Росії та країн Центральної Азії.

Сільське господарство є найважливішою галуззю економіки Китаю. Його питома вага у ВВП країни – 7,9%.

Провідна галузь сільського господарства – рослинництво. Площа ріллі – 100 млн га. Головною продовольчою культурою є рис, який вирощують повсюдно. У південних та південно-східних провінціях Китаю збирають два або навіть три врожаї рису на рік. Другою за значенням культурою є пшениця. Райони вирощування ярої пшениці розміщені на північ і північний схід від Великої Китайської стіни. У басейнах річок Хуанхе та Янцзи вирощується озима пшениця. Також культивується кукурудза, просо, гаолян, ячмінь. Головною олійною культурою є арахіс. З бобових поширені соя, горох, боби, з бульбоплодів – солодка картопля (батат), біла картопля, ямс, таро, маніок. Велике значення має виробництво технічних культур: бавовнику, цукрової тростини, чаю, цукрових буряків, тютюну. Розвинені овочівництво та плодівництво.

Тваринництво Китаю – найменш розвинена галузь сільського господарства, але за поголів'ям свиней країна посідає перше місце у світі (40% світового поголів'я). Інші галузі тваринництва менш розвинені. Головні райони розведення овець та кіз – північ країни, передгірські області півдня

та заходу. Продукція вівчарства забезпечує легку промисловість сировиною та експортується. Розвивається птахівництво, бджільництво та шовківництво. На мілководді вирощуються креветки, молюски та водорості. За виловом риби та видобутком морепродуктів Китай – світовий лідер.

Основу вторинного сектору економіки складає обробна промисловість.

Електроенергетика – ключова галузь господарського комплексу Китаю, яка започаткувала бурхливий розвиток країни і вивела її на лідируючі позиції у світі. У 2023 р. встановлена потужність електрогенерації Китаю досягла 2919,65 млн кВт, було вироблено 9456,44 млрд кВт·год електроенергії. Більше половини встановленої потужності забезпечили електростанції, які використовують відновлювані джерела енергії.

Чорна металургія КНР характеризується значними обсягами виробництва продукції, випуском багатьох складних сортів сталі та прокату. Виплавка сталі у 2022 р. досягла 1 трлн т. За цим показником КНР випередив таких «сталевих гігантів», як Японія, Індія та США. У країні налічується 40 підприємств з виробництва сталі. Металургійні заводи Китаю виплавляють понад 1400 сортів сталі та 20 тис видів прокату. Власним виробництвом країна задовольняє потреби у металах на 85%. У Китаї сформувалося чотири металургійні бази: північно-східна (Анипань, Фушунь, Фусін, Далян), північна (Пекін, Тяньцзінь, Баотоу), нижня течія р. Янцзи (Баошань, Шанхай), середня течія р. Янцзи (Ухань).

КНР організувала виробництво технічно складних видів металів, матеріалів, які дозволили створити штучні супутники Землі, ракетно-ядерну зброю та ін. Понад 80% підприємств запровадили технології безперервного лиття сталі. У той же час металургійна промисловість не задовольняє потреби країни у таких видах прокату, як тонкий сталевий лист, складні сорти прокату, труби великого діаметру та ін.

Китай є найбільшим у світі виробником та споживачем кольорових металів. Стрімкий розвиток галузі зумовлений використанням нових технологій та покращенням якості продукції. Китай забезпечує 20% світового виробництва міді, 33% алюмінію, 38% цинку, 10% нікелю. Питома вага країни у світовому споживанні міді, алюмінію та свинцю – 30%, нікелю – 25%. У 2022 р. вироблено 74,7 млн т десяти провідних видів кольорових металів (мідь, алюміній, свинець, цинк, нікель, олово, сурма, ртуть, магній та титан). Центрами кольорової металургії є Фушунь, Шанхай, Шеньян.

Машинобудування – комплекс галузей, які розвиваються з часу утворення КНР, коли було закладено основи важкого машинобудування, верстатобудування, приладобудування, автомобільної промисловості. Особливо важливе значення мало виробництво гірничошахтного

устаткування, обладнання для металургійної та хімічної промисловості. Центрами важкого машинобудування є Шеньян, Датун, Таншань, Лоян, Ланьчжоу, Далянь, Шанхай, Тяньцзінь, Цзіцзікар, Тайюань та ін.

На підприємствах електроенергетичного та електротехнічного машинобудування освоєно випуск парових та гідравлічних турбін великої потужності, електродвигунів різних типів, контрольно-вимірювальної апаратури. Обладнання для електростанцій виготовляють на підприємствах у Харбіні, Шанхаї, Пекіні.

Підприємства транспортного машинобудування випускають рухомий склад залізниць. Локомотиви, вантажні та пасажирські вагони виготовляють у м. Чанчунь, Далянь, Ціндао, Датун, Таншань.

Основи китайського автомобілебудування було закладено введенням в експлуатацію у 1956 р. автомобільного заводу у м. Чанчунь. З середини 80-х рр. ХХ ст. автомобілебудування перетворилось на галузь, яка швидко розвивається. КНР почала співпрацювати з відомими зарубіжними фірмами. Так, у м. Шанхай спільно з Німеччиною збудовано автозавод, який випускає легкові автомобілі фірми «Фольксваген». Спільно з іноземними інвесторами створено такі підприємства, як Бейцзін-Джип, Гуанчжоу-Хонда. У 2022 р. виробництво автомобілів становило 27 млн шт.

За випуском велосипедів КНР є світовим лідером (80% світового виробництва). Понад 60% продукції галузі експортується.

Авіаційна промисловість порівняно «молода» галузь економіки країни. У КНР функціонує 300 великих та середніх промислових компаній, науково-дослідних установ та спеціалізованих підприємств. Основу галузі складають дев'ять великих промислових об'єднань – виробників авіаційної техніки, які виготовляють зразки профільної продукції. У Китаї освоєно виробництво деяких видів військових, транспортних та пасажирських літаків. Цивільні літаки призначені для обслуговування авіаліній середніх та малих відстаней.

Розвиток отримала суднобудівна промисловість, яка об'єднує 1407 великих промислових підприємств, які спеціалізуються на суднобудуванні, виробництві обладнання та судноремонті.

У країні намітилася тенденція концентрації виробництва у найбільших суднобудівних компаніях. Майбутній розвиток галузі тісно пов'язаний з реалізацією національної програми «Зроблено в Китаї 2025», стратегічна мета якої перетворення країни на потужну морську державу. Пріоритетами у сфері суднобудування є модернізація та інноваційний розвиток, а також запровадження інформаційних технологій у виробничі процеси з метою підвищення конкурентоспроможності галузі на світовому ринку.

З 1980-х рр. у КНР почали розвиватися галузі, які спеціалізуються на виготовленні складної побутової техніки тривалого користування (Пекін, Шанхай, Тяньцзінь). З використанням іноземних технологій у стислі терміни освоєно масове виробництво електронно-технічних приладів, радіо- та телевізійної апаратури. Останніми роками набуло розвитку виробництво високотехнологічної продукції, зокрема електронно-обчислювальної техніки, комп'ютерів різних класів, устаткування для радіотелефонного, супутникового зв'язку, інтегральних схем тощо.

У комплексі галузей вторинного сектору окреме місце посідає хімічна промисловість. З розвитком цієї галузі пов'язане створення потужної бази виробництва мінеральних добрив. Підприємства з їх виготовлення зосереджені у провінціях Шаньдун, Сичуань, Хенань, Юньнань, Цзянсу, Шаньсі та Хебей. Обсяги виробництва мінеральних добрив у КНР досягли 16,5 млн т. Китай – провідний виробник азотних добрив, але відчуває дефіцит калійних і фосфорних добрив. Їх імпорт налагоджений з Канади, Мексики, Ірану, Росії.

Отримала розвиток і нафтохімічна промисловість. Підприємства галузі виробляють мінеральні добрива, синтетичний каучук, різні види пластмас, хімічне волокно (поповнюючи ресурсний потенціал текстильної промисловості), інші хімічні продукти. У м. Ціндао, Тяньцзінь, Шеньян знаходяться підприємства гумотехнічної галузі, які спеціалізуються на виготовленні автомобільних та велосипедних шин, гумового взуття.

Важливою статтею експорту країни є ліки, які виготовляють як з хімічної сировини, так і з лікарських рослин. Фармацевтична промисловість розвинена у Східному Китаї.

Деревообробна промисловість розвинена слабо, що пояснюється відносною бідністю лісових ресурсів. Великі підприємства розміщуються на північному сході країни і виготовляють пиломатеріали, шахтне устаткування, шпали, меблі, целюлозу. У Дунбеї, Цзиліні, Цзямусі, Цицикарі знаходяться паперові комбінати. Сировину для целюлозно-паперової промисловості довозять із-за кордону. Важливим центром виробництва високоякісного паперу є Шанхай.

З галузей легкої промисловості найбільшого розвитку набуло текстильне виробництво, причому значна частина тканин – бавовняні. Підприємства галузі знаходяться у Шанхаї, Тяньцзіні, Ціндао, Ухані, Чженчжоу, Пекіні. Великого значення у забезпеченні населення тканинами та трикотажними виробами набуває виробництво хімічних волокон. Підприємства галузі збудовані у Шанхаї, Пекіні, Нанкіні, Тяньцзіні та ін.

Важливу роль відіграє шовкова промисловість. Китай забезпечує 70% світового виробництва та понад 80% світової торгівлі шовком. Центри

шовкової промисловості знаходяться у районах шовківництва. Головними з них є Шанхай, Гуанчжоу та Ченду. Підприємства вовняної промисловості розміщені у м. Пекін, Тяньцзінь, Шанхай.

Різноманітні сільськогосподарські ресурси дозволяють розвивати майже всі галузі харчової промисловості. Особливо важливу роль у забезпеченні населення продуктами харчування відіграють борошномельна та рисоочисна галузі. Головні центри борошномельної промисловості – Шанхай, Тяньцзінь, Харбін, Ухань. Підприємства з очищення рису розміщені в Шанхаї і Ханчжоу.

Олійна промисловість Китаю використовує різні види олійних культур, з яких виготовляють як харчові так і технічні олії. Налагоджене виробництво олій з арахісу, соєвих бобів, насіння тунгового дерева, бавовни, льону, камфорного дерева. Олійна промисловість зосереджена в районах вирощування відповідних культур. Так, виробництво соєвої олії розвинене у Шаньдуні та Північно-Східному Китаї, інших видів олій – у провінціях Хебей, Шаньдун, Цзянсу. У структурі галузі важливе місце посідає обробка чайного листа. Головні центри переробки чайного листа – Шанхай, Ханчжоу, Гуанчжоу.

Цукрове виробництво базується на використанні сировини двох видів: у Південному та Східному Китаї – цукрової тростини, на півночі та у Дунбеї – цукрових буряків. Більше половини цукру виготовляють із цукрової тростини. У 2022-2023 рр. обсяги виробництва цукру становили 8,96 млн т.

Швидко розвитку набула консервна промисловість. Підприємства галузі розміщуються у приморських містах та орієнтовані на експорт. Комбінати з переробки риби і морепродуктів функціонують у Гуанчжоу, Ханчжоу, Тяньцзіні та ін. В усіх провінціях Китаю функціонують підприємства з консервування м'яса, фруктів, овочів.

Сфера послуг – головний сектор економіки КНР, який динамічно розвивається. Нематеріальне виробництво забезпечує 51,6% ВВП країни.

Високий рівень розвитку продемонстрували такі сектори, як передача інформації, програмне забезпечення та інформаційні технології, оренда та комерційні послуги, наукові розробки та технологічні послуги.

Особлива увага приділяється просуванню так званих "чотирьох китайських винаходів", до яких належать: швидкісні залізниці, мобільні платіжні системи, електронна торгівля та економіка спільного споживання. Провідні китайські оператори, окрім високої активності на внутрішньому ринку, створюють зарубіжні дочірні підрозділи, у роботі яких використовують накопичений досвід операційної діяльності. Зокрема, успішно функціонує система «Аліпей», вагомі досягнення корпорації «Алібаба Груп», а холдинг

«Mobike», який поширив практику велошерингу, за оцінкою міжнародних експертів, названо «однією з 50 компаній, які змінили світ». Окрім велошерингу в рамках економіки спільного споживання широку популярність отримав каршеринг.

Швидкими темпами розвивалися «нові сучасні послуги», у т. ч. пов'язані з Інтернетом та цифровою економікою.

Питома вага роздрібного товарообігу у мережі Інтернет становила 15,0% загального обсягу роздрібної торгівлі. Швидко множиться кількість електронних майданчиків різної спрямованості та кількість угод, які укладаються з їх допомогою.

Складовою частиною сфери послуг є транспорт, як один із ключових секторів економіки Китаю та драйверів її зростання, відіграв помітну роль у соціально-економічному розвитку країни та зміцненні внутрішніх міжрегіональних зв'язків. Його питома вага (разом зі складськими та поштовими послугами) у ВВП країни склала 4,5%.

У загальному обсязі вантажо- та пасажироперевезень лідирує автомобільний транспорт – 78% та 79% відповідно. Вантажообіг морських портів Китаю 6,65 млрд т. Головними портами країни є Шанхай, Ціндао, Нінбо, Шеньчжень, Гуанчжоу, Тяньцзінь, Далянь, Гонконг, Цінхуандао, Сямінь.

У рамках заходів щодо вдосконалення транспортного комплексу та суміжних галузей китайське керівництво приділяє значну увагу розвитку транспортної інфраструктури, зокрема підвищенню загальної конкурентоспроможності галузі з допомогою скорочення витрат і здешевлення транспортних перевезень.

7.5. Зовнішні зв'язки

КНР має тісні зовнішньоекономічні зв'язки з багатьма державами світу. Країна експортує машинно-технічну продукцію, хімічні товари, текстильні та трикотажні вироби (обсяги експорту у 2023 р. склали 3,4 трлн дол), імпортує машини та обладнання, хімічну продукцію, мінеральні енергоресурси (обсяги імпорту – 2,8 трлн дол). Головні зовнішньоторговельні партнери – Бразилія, Індія, РФ.

Країна є учасником таких об'єднань як ООН, G20, АСЕАН, БРІКС, ШОС, АТЕС, СОТ та ін.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте сучасне географічне та геополітичне положення КНР.
2. Які особливості адміністративно-територіального устрою КНР? Назвіть її адміністративні одиниці.
3. Охарактеризуйте своєрідність природних умов КНР: рельєф, клімат, ґрунтово-рослинний покрив.
4. Охарактеризуйте природні ресурси КНР.
5. Розкрийте особливості перебігу демографічних і міграційних процесів у КНР.
6. Охарактеризуйте етнічний та лінгвістичний склад населення КНР; назвіть головні мовні сім'ї і групи та пануючі релігії.
7. Назвіть найважливіші сільськогосподарські культури та райони їх вирощування. Наведіть дані про обсяги їх виробництва.
8. Перерахуйте головні галузі тваринництва та охарактеризуйте їх географію.
9. Назвіть провідні галузі вторинного сектору економіки КНР та дайте їх коротку характеристику.
10. Розкрийте роль третинного сектору економіки КНР.
11. Назвіть головні види транспорту КНР та дайте їх коротку характеристику.
12. Охарактеризуйте географію та структуру зовнішньоекономічних зв'язків КНР.

Розділ 8. СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ

8.1. Географічне положення, адміністративно-територіальний устрій

Сполучені Штати Америки – держава західної півкулі, розміщена на континенті Північна Америка. Територія США складається з трьох частин:

- континентальна частина – межує на півночі з Канадою, на півдні – з Мексикою, на заході омивається Тихим океаном, на сході – Атлантичним океаном (площа 7,7 млн км²);
- Аляска – півострів у північно-західній частині Північної Америки (площа 1,48 млн км²);
- Гаваї – архіпелаг у Тихому океані на півдорозі між США та Австралією (площа 16 тис км²).

До складу США входять федеральний округ Колумбія та інкорпорована територія атол Пальміра. Країні належать острови у Карибському морі (Пуерто-Ріко) та Тихому океані (Американське Самоа, Мідвей, Гуам та ін.). Площа США – 9,8 млн км².

США складаються з 50 штатів, столичного федерального округу Колумбія та інкорпорованої неорганізованої території – атол Пальміра. Кожен штат має конституцію, законодавчу, виконавчу та судову владу. Більшість назв штатів походять від назв індіанських племен та імен королів Англії або Франції. Штати поділено на округи – адміністративно-територіальні одиниці другого рівня (3141). Найменша кількість округів у штаті Делавер (3), найбільша – у штаті Техас (254). Третім рівнем адміністративно-територіального поділу є міські муніципалітети і тауншипи, які керують життям населених пунктів. Тауншипи – сільські адміністративно-територіальні одиниці площею 100 км², які представлені у 20 штатах.

8.2. Природні умови та ресурси

США відрізняються різноманітністю природних умов та багатством природних ресурсів.

Рельєф. На території США виділяється кілька великих фізико-географічних регіонів. На сході вздовж узбережжя Атлантичного океану розміщується гірська система Аппалачі. На захід і південь від якої поверхня вирівнюється, утворюючи низовинні райони, якими протікають найбільші річки США. У напрямку на захід знаходяться Великі рівнини, які передують

гірським районам Кордильєр. Гірські хребти займають західну частину країни і обриваються до узбережжя океану. Більшу частину території Аляски займають північні хребти Кордильєр. Гавайський архіпелаг є серією вулканічних островів заввишки 4205 м.

Гірська система Аппалачі витягнута на 1900 км уздовж атлантичного узбережжя США від північної частини штату Мен до центральної частини штату Алабама. Найвища точка Аппалач – г. Мітчелл (2037 м), середні висоти – 1300-1600 м. Річка Гудзон поділяє гірську систему на дві частини – північні та південні Аппалачі. На території Нової Англії знаходяться Білі гори, Зелені гори, хребти Таконік та Беркшири. У південній частині – гори Адірондак, Катскілл, хребет Блу-Рідж. На захід від хребтів розміщується Аппалацьке плато, яке складається з Алеганських гір та плато на півночі і плато Камберленд на півдні. У південній частині гірської системи знаходиться хребет Грейт-Смокі-Маунтінс, а на південь від нього – плато Підмонт.

Приатлантична низовина (середні висоти до 100 м) тягнеться від Чесапікської затоки до півострова Флорида і розташована між океаном і плато Підмонт, від якого його відокремлює так звана «лінія водоспадів». Південне узбережжя країни на захід від Флориди зайняте Примексиканською низовиною (середні висоти до 150 м). У центральній частині Примексиканської низовини розміщена алювіальна рівнина Міссісіпі.

Територія від Великих озер на півночі та Мексиканської низовини на півдні, а також від Аппалач на сході та Великих прерій на заході зайнята Центральними рівнинами (середні висоти 200-500 м). У північній частині рельєф горбистий морений, на решті території – пологі пагорби. На півдні штату Міссурі знаходиться плато Озарк, яке включає плато Спрінгфілд та Сейлем і гори Бостон (середні висоти 700 м). На південь від плато Озарк розміщуються гори Уошіто заввишки 885 м.

Великі рівнини є передгірським плато Кордильєр. У напрямку на захід висота рівнин підвищується від 500 до 1600 м. У Небрасці знаходяться гори Санд-Хілс. На території штату Канзас розміщуються невисокі гори Смокі-Хілс і Флінт-Хілс, а також височина Ред-Хілс. Південну частину рівнин займають Льяно-Естакадо та плато Едвардс.

У західній частині США розташовані Кордильєри, які є системою витягнутих паралельних хребтів і плато з півночі на південний схід і які поділені западинами і долинами. Найдовший ланцюг – Склеясті гори (найвища точка – г. Елберт, 4399 м). На південь від Склеястих гір розкинулося плато Колорадо з мальовничими каньйонами.

Уздовж тихоокеанського узбережжя США простягнулися Берегові хребти (середні висоти до 2400 м). Між Береговими хребтами та Каскадними горами розташована родюча Вілламетська долина. У межах Сьєрра-Невада знаходиться найвища точка континентальної частини США – г. Уїтні (4421 м). Між Сьєрра-Невада та Береговими хребтами розміщується Каліфорнійська долина.

Більша частина території штату Аляска зайнята гірськими хребтами. На півночі знаходиться плоска Арктична низовина, яка з півдня оточена хребтом Брукса. У центральній частині розміщується плоскогір'я Юкон. Дугоподібний Алеутський хребет переходить у Аляскінський і формує півострів Аляска та Алеутські острови. На Аляскінському хребті знаходиться найвища вершина США – г. Деналі (6193 м). Уздовж узбережжя Аляскінської затоки тягнуться Чугацький хребет, хребет Святого Іллі та гори Врангеля.

Клімат. Більша частина території США (північна і центральна) знаходиться в зоні помірного клімату, у південній – переважає субтропічний клімат. Гаваї, південна частина Флориди і Техасу перебувають у зоні тропіків. Північ Аляски належить до полярних районів, а на решті території панує субарктичний клімат. Великий Басейн та області навколо нього мають аридний, а узбережні райони Каліфорнії – середземноморський клімат. Тип клімату в межах одного кліматичного поясу може змінюватись залежно від рельєфу, близькості океану та інших факторів.

Об'єкти гідрографічної мережі США розподілені нерівномірно. Майже всі річки континентальної частини країни впадають в Атлантичний та Тихий океани. Найгустіша річкова мережа сформувалась в межах Берегових рівнин та Центральних рівнин басейну Міссісіпі. Міссісіпі є найповноводнішою, а з правою притокою Міссурі – і найдовшою річкою США (5971 км). Її басейн має площу 3108 тис км². Головні праві притоки Міссісіпі – Міссурі, Арканзас та Ред-Рівер беруть початок на Великих Рівнинах та в Скелястих горах; ліва притока – Огайо (найповноводніша) – в Аппалачах. В басейні Міссісіпі збудовано низку водосховищ, найбільше – на річці Теннесі.

Головними річками Тихоокеанського басейну є Колорадо та Колумбія. На р. Колорадо збудовані водосховища. Колумбія – найповноводніша річка тихоокеанського басейну США, на якій збудовано 14 гідроелектростанцій. В аридних і семіаридних районах, віддалених від узбережжя океану, велика кількість пересихаючих річок.

На північному сході США знаходиться система Великих Озер (Верхнє, Гурон, Мічиган, Ері, Онтаріо) загальною площею 245,2 тис км². Великі Озера утворюють один із найбільших прісноводних басейнів Землі, вони з'єднані

між собою та Атлантичним океаном. Велике Солоне озеро – безстічне озеро західної частини США.

Головна річка Аляски – Юкон (2897 км), прямує у північно-західному напрямку до кордону з Аляскою, яку поділяє навпіл і впадає у затоку Нортон Берингового моря. Судноплавна на відстані 3200 км від гирла.

На території США виділяють сім ґрунтових районів. Район підзолистих ґрунтів охоплює штати Нова Англія і Нью-Йорк та територію навколо Великих озер. Ґрунти сформувалися під хвойними і листопадними лісами. Для підвищення родючості необхідні вапнування і внесення добрив.

Район сіро-бурих підзолистих ґрунтів займає частину території північного сходу США. Ці ґрунти більш родючі, ніж ґрунти попереднього типу. Вони утворилися під листопадними лісами, які були зведені з метою використання земель під сільськогосподарські угіддя. Район червоножовтих підзолистих ґрунтів приурочений до південно-східної частини США. Ґрунти тут менш кислі і менш родючі у порівнянні з сіро-бурими підзолистими ґрунтами. При внесенні вапна і мінеральних добрив сприятливі для вирощування бавовнику, тютюну, фруктів та овочів.

Район алювіальних ґрунтів збігається з алювіальною рівниною Міссісіпі. Ці ґрунти сформувалися на заплавах і відрізняються високою родючістю. На них вирощують бавовник, цукрову тростину та інші культури. Подібний тип ґрунтів розвинений в долинах річок. Ґрунти прерій, чорноземи і каштанові ґрунти поширені на заході Центральної низовини і на території Великих рівнин. Ці ґрунти розвивалися під природним травостоєм.

На льодовикових відкладах у преріях Середнього Заходу сформувалися темно-бурі ґрунти, які належать до найбільш родючих ґрунтів. Чорноземи, які поширені в західних районах (штати Північна та Південна Дакота, Небраска і Канзас), відрізняються чорним або темно-бурым забарвленням і мають велику потужність. Каштанові ґрунти, розвинені на захід від ареалу розповсюдження чорноземів, і є типовими для Великих рівнин. Вони родючі при достатньому зволоженні, проте знаходяться в зоні нестійких опадів.

Район пустельних ґрунтів приурочений до міжгірських плато. Деякі пустельні ґрунти придатні для вирощування сільськогосподарських культур але для цього необхідне проведення відповідних заходів. Район Скелястих гір і Тихоокеанських берегових хребтів відрізняється великою різноманітністю ґрунтів. Тут представлені всі основні типи ґрунтів, які поширені в інших ґрунтових районах. Високогірні території іноді цілий рік вкриті снігом і позбавлені ґрунтового покриву. Вище верхньої межі лісу розвинуті малопотужні ґрунти, на яких переважає трав'яний покрив. Нижче знаходяться великі

заліснені території з підзолистими ґрунтами, які чергуються з виходами корінних порід і кам'янистими ґрунтами. На нижчих ярусах поширені ґрунти, які можна використовувати для вирощування фруктів, морозостійких зернових та інших культур.

Рослинний світ. Північ континентальної частини США та узбережжя Тихого океану вкриті хвойними лісами. У східній частині країни хвойні ліси змінюються мішаними, у центральній – лісостеповою та степовою рослинністю. На південь від мішаних лісів у східній частині країни з'являються широколистяні ліси. У південній частині Міссісіпської та Приатлантичної низовин, а також на півночі Флориди поширені вічнозелені субтропічні ліси. Мішані, широколистяні і вічнозелені субтропічні ліси східної частини межують зі степом на заході. Зі сходу і почасти з півночі степи облямовані смугою лісостепу. У південно-західних районах США поширені ксерофітні ліси і зарості чагарників. На внутрішніх плоскогір'ях Кордильєр і північному узбережжі Каліфорнійської затоки переважають напівпустелі і пустелі.

Надра США відрізняються різноманітністю та багатством корисних копалин. Особливо великими є поклади паливно-енергетичних ресурсів, залізної руди, деяких видів руд кольорових металів, гірничо-хімічної сировини. У США зосереджено великі запаси вугілля, молібдену, міді, берилію, титану, золота, срібла, бариту, гіпсу, глини, цементної сировини. Водночас відсутні родовища багатьох видів корисних копалин (марганець, хром, кобальт, нікель, стронцій, алмази, графіт).

Паливно-енергетичні ресурси представлені вугіллям, нафтою, газом та ураном. Ресурси вугілля оцінюються в 1,6 трлн т, зокрема підтверджені запаси – 249,5 млрд т. 60% запасів – кам'яне вугілля. Вугленосні провінції охоплюють 10% території країни. Найбільшими вугільними басейнами є Аппалацький, Пенсільванський, Іллінойський, Західний Внутрішній.

Розвідані запаси нафти складають 61,2 трлн бар, природного газу – 15,5 трлн м³. 80% запасів нафти та газу зосереджено у чотирьох штатах: Техас, Аляска, Каліфорнія, Луїзіана. На території США знаходиться 50 тис родовищ вуглеводневої сировини, половина з яких – низькопродуктивні. Найбільше нафтогазове родовище – Прадхо-Бей (шт. Аляска).

Перспективним джерелом нафти та газу є бітумінозні (горючі) сланці Аппалач та Скелястих гір. "Сланцева нафта" характеризується великою в'язкістю і відрізняється від нафти звичайних родовищ значним вмістом речовин азоту та насичених сполук. Запаси нафти в бітумінозних сланцях – 58 млрд бар, газу – 24 трлн м³. Джерелом палива слугує гелій, поклади якого становлять 3,6 млрд м³ (штати Канзас, Техас, Оклахома, Вайомінг).

Родовища урану (запаси 47,9 тис т) зосереджені у штатах Арізона, Нью-Мексико, Вайомінг, Колорадо, Юта, Небраска. Розробка ведеться відкритим і підземним методами.

На території США сконцентровано 9% світових запасів залізної руди, які зосереджені в районі оз. Верхнє (штати Міннесота та Мічиган). Залізні руди невисокої якості і потребують збагачення. Окрім заліза з руди вилучають вольфрам та молібден. Родовища вольфраму приурочені до західних районів країни (Каліфорнія, Невада, Монтана, Юта, Орегон, Вашингтон, Айдахо) та Аляски. 90% покладів молібдену зосереджено у штатах Нью-Мексико, Айдахо, Колорадо.

З руд кольорових металів найбільшими є поклади мідних (штати Арізона, Юта, Нью-Мексико, Монтана), цинкових (Теннесі, Нью-Джерсі), свинцевих (Айдахо, Юта, Монтана, Міссурі), титанових (Флорида, Вірджинія) руд і руд благородних металів (золото, срібло, платина) (гірські масиви Кордильєр, півострів Аляска) та берилію (Юта). Великі запаси рідкоземельних металів знаходяться у штаті Каліфорнія.

З-поміж нерудної сировини велике значення мають поклади фосфоритів, калійних солей, сірки. Родовища фосфоритів розміщені у штатах Флорида, Північна Кароліна, Айдахо, калійних солей – Нью-Мексико, Юта, Мічиган, сірки – Техас, Луїзіана, Вайомінг. Повсюдно поширені родовища будівельних матеріалів.

На території США знаходяться родовища дорогоцінного каміння: бірюза, сапфір, хризоліт, рожевий кварц і нефрит. Велика бірюзова провінція розташована на південному заході країни у штатах Колорадо, Нью-Мексико, Арізона, Невада та Каліфорнія. У штаті Монтана є поклади сапфіру, в Аризоні – хризоліту, у Вайомінгу, Алясці та Каліфорнії – нефриту.

Земельні ресурси. Загальний земельний фонд США – 594 млн га, у т. ч. 24,0% – рілля, 35,6% – пасовища, 27,3% – ліси, 7,5% – поселення та транспортна інфраструктура, 5,6% – землі, які не використовуються.

Земельні угіддя США розподіляються наступним чином: 27% земельного фонду належить федеральному уряду, 6% – штатам і муніципалітетам, 2% – корінним жителям Америки – індіанцям, 65% перебуває у приватній власності.

Водні ресурси. США добре забезпечені водними ресурсами. В країні налічується понад 250 великих та середніх озер та 2 млн штучних водойм, а також понад 250 тис річок довжиною 5,6 млн км. Сумарний річний стік 16 найбільших річок складає понад 2 тис км³. Важливу роль у водному господарстві США відіграють Великі озера, які зосереджують 20% світових запасів прісної води.

У структурі водоспоживання 34% водних ресурсів використовується для зрошення, 48% – для охолодження теплових електростанцій, 6% – у промисловості, 12% – комунальному господарстві.

Половина мешканців США використовує підземні води, які забезпечують 21% обсягу первинного водозабору. Загальний обсяг запасів підземних вод – 530 км³.

Лісові ресурси. На лісові угіддя США припадає 27,3% площі країни та 8,9% площі лісів світу. За цим показником країна поступається РФ, Бразилії та Канаді. Більшість лісів перебуває у федеральній власності – 83,9%.

8.3. Населення

США – третя за чисельністю населення держава світу (337,6 млн осіб у 2023 р.). У 2020 р. в країні було проведено черговий перепис населення, за результатами якого загальна кількість мешканців становила 331,4 млн осіб. У міжпереписний період (2010-2020 рр.) приріст населення склав 22,7 млн осіб (7,35%).

Зростання чисельності населення характерне для 47 штатів і округу Колумбія. Найбільший абсолютний приріст населення зафіксований у Техасі – 4 млн осіб, а максимальний відносний приріст у Юті – 18,4%. Скорочення кількості населення спостерігається у Західній Вірджинії (59,3 тис осіб), Іллінойсі (18,1 тис осіб) та Міссісіпі (6 тис осіб).

Найбільш заселеним штатом є Каліфорнія, де проживає 39,5 млн осіб. Великими за чисельністю населення є штати Техас (29,2 млн осіб) та Флорида (21,5 млн осіб).

У США відбувається поступове уповільнення темпів зростання чисельності населення. У 1960 – 1970 рр. приріст населення становив 13,3%, 1980 – 1990 рр. – 9,8%, 2010 – 2020 рр. – 7,4%.

Темпи зростання чисельності населення залежать від сукупної дії трьох факторів – рівня народжуваності, смертності та міграційних процесів.

Початковий період існування США як держави характеризувався високими темпами народжуваності та смертності. Протягом XIX – першої половини XX ст. показники народжуваності та смертності скорочувалися. У 1933 р. показник народжуваності становив 18‰ (у 1900 р. – 32‰). Після Другої світової війни рівень народжуваності підвищився до 25-26‰, проте з 60-х років XX ст знову почав скорочуватися: у 1970 – 1980 рр. становив 16‰, 1980 – 1990 рр. – 15,8‰, 2000 р. – 14,2‰, 2022 р. – 11‰.

З 40-х років XX ст. показник смертності знизився до рівня 9-10‰ і у подальшому стабілізувався (у 2022 р. – 10,45‰). У 50-х роках XX ст.

співвідношення показників народжуваності та смертності забезпечувало порівняно високий природний приріст населення (1,5%), нині цей показник становить 0,75%.

Середня очікувана тривалість життя – 76,1 року, у т. ч. чоловіків – 73,2 року, жінок – 79,9 років. Найвищий показник очікуваної тривалості життя – на Гаваях (83,3 роки), найнижчий – у Західній Вірджинії (74,8 років).

Збільшення показника середньої очікуваної тривалості життя у поєднанні зі зменшенням кількості дітей (18,2% у 2022 р.) призводить до підвищення питомої ваги осіб похилого віку (старше 65 років – 16,8 %) та до подальшого зменшення рівня народжуваності і скорочення кількості працездатного населення.

У статевій структурі населення США переважають жінки (51,85% у 2022 р.). Найбільша питома вага жінок в окрузі Колумбія (53%), найменша – на Алясці та у Вайомінгу (по 49%). Співвідношення статей помітно змінюється у розрізі районів. На Заході, куди довгий час прямували мігранти, переважають чоловіки, а на Півночі – особливо у великих містах – жінки.

Середня густина населення США – 37 осіб/км². Географічна картина розподілу населення пов'язана з історією освоєння території США, а також з наявністю сприятливих умов для життя та господарювання. Найвища середня густина населення спостерігається на північному сході країни (Атлантичне узбережжя та Приозерний район), де вона становить 100 осіб/км², а у найбільш заселених штатах (Род Айленд, Нью-Джерсі, Коннектикут) досягає 250-350 осіб/км². На території США густина населення зменшується з віддаленням від Атлантичного узбережжя, досягає мінімуму у Гірських штатах і підвищується на узбережжі Тихого океану.

За рівнем урбанізованості США посідають провідне місце у світі. Міські поселення охоплюють 6% території США і концентрують 83,3% мешканців. Місто в США – населений пункт людністю понад 2,5 тис осіб. Найбільш урбанізовані Каліфорнія (91%) та Середньоатлантичні штати (80%), найменш урбанізовані – аграрні штати Центральних рівнин (40-45%).

Міське населення зосереджується, здебільшого, у великих містах. У США нараховується 300 агломерацій, кожна з яких складається з центрального міста людністю понад 50 тис осіб (іноді кілька міст) та передмістя.

Половина міського населення США мешкає у трьох мегалополісах: Босваш (40 агломерацій, 45 млн осіб, 800 км – довжина головної осі), Чіпітс (35 агломерацій, 35 млн осіб, 900 км – довжина головної осі), Сансан (15 агломерацій, 18 млн осіб, 800 км – довжина головної осі).

Міграція до США є головним чинником зростання чисельності населення та культурних змін протягом усієї історії країни. У XVI-XVII ст. на

землях індіанців почали виникати перші колонії європейців. До США мігрували мешканці Британських островів – англійці, шотландці, ірландці, а також голландці, шведи, французи та ін. Таким чином, у колоніальний період населення США відрізнялося великою строкатістю, яка посилювалася і надалі. Наприкінці XVII – початку XVIII ст. почав формуватися новий етнорасовий елемент – темношкіре населення африканського походження, яке належало до різних етнічних і мовних груп.

Імміграційний рух до США набув масового характеру з кінця 40-х років XIX ст. У наступні два десятиліття до США прибуло 4 млн осіб, а на початку XX ст. – 9 млн осіб. Різке скорочення заокеанської міграції, яке обумовлене імміграційними законами ухваленими у 20-х роках XX ст., викликало посилення міграційного потоку з країн Північної та Латинської Америки (Канада, Мексика, Пуерто-Рико). З моменту ухвалення закону в'їзд до США жорстко обмежувався, однак протягом 20-60-х рр. XX ст. до країни прибуло 20 млн мігрантів.

У 1965 р. було прийнято новий імміграційний закон, за яким першочергове право на в'їзд надавалося вченим, кваліфікованим робітникам рідкісних спеціальностей, родичам американських громадян та встановлено імміграційні квоти для різних груп країн.

У 2020 р. структура міграційного потоку до США мала наступний вигляд: 40,2% – вихідці з Мексики та інших країн Латинської Америки, 38,5% – Азії, 10,8% – Африки, 9,8% – Європи.

З 2005 по 2019 рр. кількість легальних мігрантів до США становила 1 млн осіб щороку, у пандемійні 2020 і 2021 рр. – 700-740 тис осіб. У 2022 р. у США проживало 47 млн мігрантів, або 19,1% мігрантів планети. Найбільшу кількість мігрантів приймають Каліфорнія, Флорида, Нью-Йорк, Техас (70% мігрантів США).

Населення США є результатом змішування расових та етнічних елементів. За даними перепису 2020 р. білі становили 58,9%; американці іспанського або латиноамериканського походження – 19,1%; чорношкірі – 12,6%; азійці – 6,1%; американці змішаної раси – 2,4%; корінні американці або корінні жителі Аляски – 0,7%; корінні жителі Гаваїв або жителі інших тихоокеанських островів – 0,2%.

Нащадки європейців, як і раніше, складають більшість населення США, проте їх кількість неухильно скорочується. Зменшення питомої ваги білого населення викликане по-перше, змінами структури міграції, по-друге, природним скороченням кількості білого населення. Зменшення кількості білого населення вперше було зафіксовано у 2016 р. і з того часу темпи

скорочення зростають (у 2016 р. їх кількість зменшилась на 77 тис осіб, у 2019 р. – 266 тис осіб, а у 2020 р. – 624 тис осіб).

Офіційною мовою США де-факто (а у деяких штатах де-юре) є англійська мова. Статус офіційних набули: гавайська на Гавайях та іспанська – на о. Пуерто-Ріко та у штаті Нью-Мексико.

85% населення є прихильниками різноманітних релігійних напрямків та течій. Більшість громадян (78,4%) – християни (пов'язують себе з одним із напрямів християнства), у т. ч. 51% – протестанти. Серед протестантів виділяються великі релігійні групи: баптисти (15,8%), методисти (5%), лютерани (3,8%). Невеликими, за кількістю прихильників, релігійними групами є юдеї – 1,7%, буддисти – 0,7%, мусульмани – 0,6%, індуїсти – 0,4%.

Структура зайнятості населення США відповідає постіндустріальному суспільству: низька питома вага зайнятих у сільському господарстві (2,2%) та промисловості (20,0%) та висока у сфері послуг (77,8%). Рівень безробіття у 2022 р. становив 3,7%.

8.4. Особливості економічної моделі. Загальна характеристика господарства

США є лідером інноваційного розвитку і посідає провідне місце у світі за ключовими показниками, які характеризують рівень економічного розвитку і позиції країни у світогосподарських зв'язках.

Роль США у світі визначається особливостями моделі економічного розвитку:

- конкурентний господарський механізм, заснований на економічній свободі суб'єктів господарювання (в країні нараховується 33 млн суб'єктів господарювання);

- високорозвинене підприємництво, яке користується підтримкою держави і суспільства;

- відносно низька питома вага державної власності в економіці країни (державна контролює сферу послуг та інфраструктурні галузі – науку, освіту, охорону здоров'я, транспортну інфраструктуру, земельні ресурси, військові об'єкти);

- питома вага державного сектору у ВВП країни складає 10-12%;

- висока трудова етика населення, відсутність традиції державного патерналізму, віра громадян в індивідуальний успіх, який базується на власних зусиллях;

- високий рівень економічного розвитку, сформована постіндустріальна економіка з домінуванням сфери послуг (80% зайнятих) і високотехнологічних галузей (30-40% зайнятих), з високими показниками продуктивності праці, рівня та якості життя;

- сформований в економіці США новий технологічний уклад базується на високорозвинених науці та освіті, гнучкому диверсифікованому виробництві, впровадженні інноваційних технологій, кваліфікованому людському потенціалі.

Первинний сектор економіки країни формують паливна, гірничодобувна промисловості та сільське господарство.

США мають добре розвинену паливну промисловість. Велику роль відіграє забезпеченість енергоресурсами – вугіллям, нафтою, природним газом, ураном. Вугільна промисловість є однією з найважливіших галузей промисловості. У 2023 р. в країні видобуто 436 млн т вугілля. Значна частина видобутого вугілля припадає на штати Вайомінг, Західна Вірджинія, Кентуккі. США – один з найбільших експортерів вугілля. Головні ринку збуту – Канада та Бразилія.

Нафтова промисловість – найважливіша та найдавніша галузь економіки, яка виникла у 1850-х рр. у Пенсильванії. У 2022 р. в країні видобуто 759,5 млн т нафти. Головні райони видобутку – Аляска, Техас, Каліфорнія, Луїзіана, Оклахома. 2/3 нафтовидобутку забезпечує 10 найбільших нафтових компаній, 1/3 – середні та дрібні нафтові компанії. При цьому, одна компанія обслуговує 10 нафтових та 5 газових свердловин. 40% малих підприємств працює на ліцензованих ділянках федеральних земель та індіанських резерваціях, 60% – приватних територіях.

Газова промисловість як самостійна галузь почала формуватися у 1860-1870-х рр. За обсягами видобутку газу країна тримає світову першість. У 2022 р. його видобуток досяг 1015,7 млрд м³. Найбільшим газодобувним підприємством є Conoco Phillips. Видобуток природного газу співпадає з районами видобутку нафти.

Гірничодобувна промисловість базується на запасах корисних копалин, які донедавна були основою розвитку економіки США. Незважаючи на те, що в останні десятиріччя роль гірничодобувної промисловості неухильно зменшується, вона і до сьогодні є високорозвиненою у світі.

В країні видобувається 90 видів мінеральної сировини, більшість з яких постачається на зовнішній ринок. За вартістю видобутку найважливішими видами мінеральної сировини є нафта, природний газ, кам'яне вугілля, мідні і залізні руди, золото, щєбінь, пісок, гравій, кам'яна сіль.

В неенергетичному секторі функціонує 12,5 тис підприємств. За обсягами переробки гірничої сировини лідирують штати Невада, Арізона, Флорида, Каліфорнія. Більшість гірничорудних розробок здійснюється відкритим способом.

Видобуток залізної руди має тенденцію до скорочення: у 1950 р. він склав 100 млн т, у 2020 р. – 37,0 млн т. Центр видобутку зосереджений в районі оз. Верхнє.

За виробництвом титану США посідають перше місце у світі. Титан отримують з ільменіту та рутилу. Ільменіт видобувають у штатах Нью-Йорк, Флорида, Джорджія, Теннесі, Нью-Джерсі, рутил – Флорида, Джорджія, Теннесі.

Золотодобувна промисловість – одна з найдавніших галузей, яка виникла у 1848 р. з винайденням золота у Каліфорнії. У 90-х роках ХІХ ст. родовища золота в Каліфорнії були виснажені, а з 1969 р. припинився його видобуток. Наприкінці ХІХ в. родовища золота були виявлені на Алясці, яка залишається головним районом видобутку. У 2022 р. видобуто 170 т золота.

Промисловість з видобутку срібла сформувалась завдяки видобутку і переробці 36 поліметалічних і золотовмісних руд. Срібло отримують, здебільшого, як супутній продукт. У 2021 р. видобуто 1 тис т срібла. Лідери виробництва – Аляска, Невада.

3-поміж гірничохімічної сировини видобувають фосфорити (Флорида, Північна Кароліна, Айдахо, Юта, Вайомінг, Монтана), калійну сіль (Нью-Мексико, Техас), флюорит (Іллінойс, Кентуккі), сірку (Техас, Луїзіана, Каліфорнія, Невада), барит (Невада, Міссурі, Алабама, Вірджинія, Теннесі, Джорджія), асбест (Каліфорнія, Арізона).

Незважаючи на видобуток великої кількості корисних копалин, США залежать від імпорту окремих видів мінеральної сировини. Почасти це пояснюється стратегічними міркуваннями і намаганням «притримати» власні ресурси, зарезервувати їх, а також дешевою, якісною мінеральною сировиною, яка надходить з-за кордону.

Агропромисловий комплекс відіграє важливу роль в економіці США. Він охоплює галузі, які виробляють засоби виробництва для сільського господарства, власне сільське господарство, галузі, які забезпечують переробку і збут сільськогосподарської сировини і виробництво продукції, а також ті галузі виробничої і соціальної інфраструктури, які безпосередньо впливають на виробництво сільськогосподарської продукції. Питома вага сільського господарства у ВВП країни складає 0,9%.

Швидкому розвитку сільського господарства сприяло декілька умов. По-перше, великий приплив мігрантів з Європи упродовж ХІХ – першої

половини ХХ ст., які привнесли досвід, навички та методи господарювання; по-друге, наявність сприятливих природних умов та родючих земель. Кліматичні умови дозволяють вирощувати сільськогосподарські культури помірною та субтропічного поясів, а на півдні Флориди – тропічні культури; по-третє, розумна державна політика, яка спрямована на заохочення і подальше розширення сільськогосподарського виробництва з метою просування продуктів США на світовий ринок. У сучасних умовах, розвитку сільського господарства сприяють такі фактори, як аграрно-промислова інтеграція, державне регулювання та вплив світового ринку.

Найбільш поширена форма організації виробництва у сільському господарстві США – ферма. Залежно від обсягу реалізації сільськогосподарської продукції ферми поділяються на дрібні та великі. До дрібних ферм належать ті, річні доходи яких не перевищують 250 тис дол., а господар та (або) члени його сім'ї працюють у господарстві щодня, використовують власні або орендовані основні фонди; до великих – ферми, розмір доходу яких перевищує 250 тис дол., а також несімейні фермерські господарства. У США функціонує 2,1 млн фермерських господарств, причому ферми з річним обсягом продажу понад 100 тис доларів (46,6% ферм) виробляють понад 98% продукції, а з обсягом понад 1 млн доларів (1,4% ферм) – 42 % продукції. Очевидною є тенденція до зростання концентрації сільськогосподарського виробництва у найбільших господарствах. Кількість дрібних та сімейних ферм поступово скорочується.

У структурі земельного фонду США (без Аляски) площа якого 770 млн га, на орні землі припадає 20%, луки та пасовища – 50%, ліси – 15%. У східній, більш вологій частині країни переважають оброблювані землі та ліси, а в посушливій західній – пасовища. Найбільша питома вага ріллі у зоні прерій на внутрішніх рівнинах центральної частини США, де вона перевищує 90% (штат Айова). У гірських штатах Заходу оброблювані землі приурочені до зрошуваних територій. Загальна площа зрошуваних земель 17 млн га. Більша частина площі зрошуваних земель (понад 75%) припадає на західні штати, проте зрошенню підлягають території Великих рівнин, де опади нестійкі і відчувається сезонна нестача вологи у ґрунті. Навіть у добре зволжених східних районах практикується додатковий полив методом дощування, що дозволяє помітно підвищувати врожаї, особливо овочів та фруктів.

Розвитку агропромислового комплексу сприяли його механізація та хімізація. США є лідерами за забезпеченістю сільського господарства електроенергією, тракторами, комбайнами, добривами. Більшість ферм електрифікована, що створило умови для впровадження механізації у

тваринництві. Значну частину посівів складають генномодифіковані культури. Так, половина зібраної сої та чверть кукурудзи вирощується саме у такий спосіб. Застосування методів генної інженерії забезпечує підвищення врожайності на 40-60%.

В останні десятиліття особливу зацікавленість викликає концепція «альтернативного (органічного) землеробства», яка передбачає заходи з охорони природних ресурсів та виробництва екологічно чистої продукції. Йдеться про створення виробничої системи, яка скорочує або виключає використання мінеральних добрив, пестицидів, гербіцидів. Проводиться велика селекційна робота. Для підвищення врожайності неабияке значення має виведення нових сортів сільськогосподарських культур. Широкий розвиток отримало штучне зрошення сільськогосподарських угідь: автоматизовані іригаційні та насосні системи, канали, акведуки.

У виробництві сільськогосподарській продукції переважає продукція тваринництва (55%), але поступово ці відмінності скорочуються. Певною мірою це пов'язано зі змінами у структурі харчування мешканців США. Якщо раніше жителі країни віддавали перевагу м'ясній та молочній продукції, то на даний час зменшується споживання тваринницької продукції та зростає попит на борошняні вироби, вино, овочі та фрукти.

У США розвинені зернове господарство, вирощування кормових та технічних культур, овочівництво та садівництво. Основна частина посівних площ зосереджена в центральній частині країни – між кордоном з Канадою на півночі та узбережжям Мексиканської затоки на півдні. Найбільші землеробські штати – Техас, Айова, Іллінойс, Канзас та Північна Дакота.

Для США характерним є поясне поширення сільськогосподарських культур. Уздовж кордону з Канадою, від озера Верхнє до Кордильєр, проходить «молочний пояс». На південь від нього, між Великими озерами і річкою Огайо на сході, через міста Сент-Луїс і Канзас-Сіті на півдні і до Кордильєр простягається «кукурудзяно-соєвий пояс». На захід від якого знаходиться «пшеничний пояс». Територіально він збігається з Великими рівнинами. Середньоатлантичне узбережжя, середні та південні Аппалачі та прилеглі до них рівнини – колишній «тютюновий пояс». Територію півострова Флорида та узбережжя Мексиканської затоки охоплює «бавовняний пояс». Передгір'я Кордильєр та Аляска використовуються як пасовища (пояс пасовищного м'ясного скотарства та пояс оленярства).

На даний час бавовняного та тютюнового поясів фактично не існує. На їх місці виникли тваринницько-рослинницькі райони, у т. ч. птахівничий Південний Схід та м'ясного скотарства на півдні Великих рівнин. Значної шкоди бавовництву завдав швидкий розвиток хімічної промисловості, а

також розширення посівів бавовнику в країнах, де його вирощування є більш дешевим. Виробництво тютюну скорочується внаслідок конкуренції з боку «дешевих» ринків Азії та Латинської Америки.

Головний напрямок землеробства – зернове виробництво. Провідна зернова культура – кукурудза. Під нею зайнято 36,7 млн га (у 2022 р. валові збори становили 354 млн т), на другому місці – пшениця (44,9 млн т). Половина зібраної кукурудзи використовується у виробництві етанолу як палива для автомобілів. Усі зернові культури вирощуються у «власних» зернових поясах, а пшениця у т. ч. поза межами пшеничного поясу – у штаті Вашингтон. Уздовж узбережжя Мексиканської затоки від Міссісіпі і до кордону з Мексикою, а також на півдні Каліфорнії культивують рис (8,6 млн т). У посушливих районах Великих рівнин важливе значення має сорго.

Головні технічні культури – бавовник та тютюн. У 2022 р. виробництво бавовнику становило 3,2 млн т (третє місце у світі). Провідними виробниками бавовнику є штати Техас, Джорджія, Міссісіпі, Каліфорнія, Арканзас, Північна Кароліна та Луїзіана, на які припадає 80% загального виробництва. Тютюн вирощують у штаті Коннектикут.

Великі площі зайняті під цукроносними культурами – цукровим буряком та цукровою тростиною. Цукрові буряки вирощують на поливних землях західних штатів, а в умовах природного зволоження – у Приозерних штатах; цукрову тростину – на узбережжі Мексиканської затоки.

З-поміж олійних культур вирощують арахіс (південний схід країни та Примексиканська низовина), соняшник, ріпак, гірчицю.

Центральні райони країни, узбережжя Великих озер, приморські зони Атлантичного та Тихого океанів спеціалізуються на садівництві та овочівництві помірного, субтропічного та тропічного поясів. Значна частина овочів та фруктів є сировиною для виготовлення соків.

Головний район вирощування фруктів та овочів – Каліфорнія, яку не випадково називають країною 350 сонячних днів. Каліфорнія забезпечує 1/2 світового збору лимонів, 1/3 – апельсинів. Крім того, на неї припадає 9/10 збору винограду, 1/2 – персиків, груш, слив, помідорів, 1/2 виробництва фруктових та овочевих консервів країни. Головний район вирощування яблук та груш – штати Вашингтон, Мічиган, Нью-Йорк, цитрусових – Флорида, Каліфорнія, Техас та Луїзіана. У тропічних районах Флориди, і навіть Каліфорнії вирощують тропічні культури: ананас, папайю, авокадо.

США мають великі плантації виноградників, 75% площі яких припадає на Каліфорнію, решта – Нью-Йорк, Вашингтон, Мічиган, Пенсільванію, Огайо. У Каліфорнії та Орегоні вирощують сорти винограду *Vitis vinifera*, в інших штатах – нові гібридні сорти – *Vitis labrusca*. У 2022 р. зібрано 6,2 млн

т винограду, з якого виготовлено 23,1 млн гектолітрів вина. США виготовляють столові вина (80% виробництва), ігристі, міцні (мандера, херес, портвейн, мускатель), вермути та бленди. Білі вина забезпечують 65% виробництва, рожеві – 15%, червоні – 20%.

Тваринництво м'ясного напряму орієнтоване на внутрішній ринок. У 2022 р. поголів'я великої рогатої худоби склало 87,2 млн голів, свиней – 72,5 млн голів, свійської птиці (курей) – 314,0 млн голів.

Більша частина поголів'я худоби зосереджена на фермах та ранчо. На Північному Сході країни та в Приозерних штатах переважає молочне тваринництво, яке спеціалізується на виробництві молока, молочної продукції, сиру та вершкового масла. У гірських штатах та Великих рівнинах вирощують худобу м'ясних порід. Свилярство тяжіє до кукурудзяного поясу. На околицях великих міст південно-східних штатів (Джорджія, Алабама, Північна і Південна Кароліна) сформувалося товарне птахівництво, орієнтоване на відгодівлю бройлерів. Оленярство розвинене у південно-західній частині півострова Аляска.

Питома вага вторинного сектору (обробна промисловість) – 11,3% ВВП. США посідають друге місце у світі (після Китаю) за обсягом продукції обробної промисловості (18% світового виробництва). На них припадає 14% експорту продукції машинобудування та 14,5% – продукції хімічної промисловості світу. Головний напрямок розвитку обробної промисловості США – перехід від базових (капітало-, матеріало- та енергомістких) галузей до наукомістких. Скорочується питома вага традиційних галузей – металургії, текстильної промисловості, транспортного машинобудування. Провідними галузями обробної промисловості є як наукомісткі – електронна та хімічна промисловість, загальне машинобудування, так і традиційні – харчова, автомобілебудування та металообробка.

Електроенергетика США – одна з провідних галузей обробної промисловості. Сумарна встановлена потужність електрогенерації перевищує 1 млрд кВт. Генеруючі потужності розподілені наступним чином: атомні станції (9,8% сукупного обсягу потужностей), вугільні ТЕС (31,2%), ТЕС на нафті (6,0%), ТЕС на природному газі (36,9%), ГЕС (7,2%), інші, у т. ч. відновлювані джерела енергії (8,9%). США – один із найбільших у світі виробників та споживачів електроенергії.

У 2022 р. виробництво електроенергії склало 4126,88 млрд кВт·год, у т. ч.: газоподібне паливо – 38,7%, вугілля – 23,4%, атомні електростанції – 19,6%, гідроелектростанції, разом з гідроакумуючими – 6,8%, відновлювані джерела енергії – 10,7%, інші джерела – 0,3%.

Теплові електростанції споруджені в різних частинах країни, у т.ч. вугільні сконцентровані в центральних районах, ТЕС на природному газі і мазуті – в південній частині країни. АЕС розміщені в межах району Нова Англія, ГЕС – на територіях, які межують з Канадою, і в тихоокеанських штатах, відновлювані джерела енергії – у приморських та південних штатах.

Завдання найближчої перспективи – збільшити виробництво електроенергії за рахунок використання нетрадиційних джерел енергії. Це, насамперед, стосується використання геотермальних ресурсів, ресурсів сонця, вітру та біопалива. Головну роль відіграють ГеоТЕС, яких нараховується 70. ГеоТЕС функціонують на території багатьох штатів, особливо виділяються Невада, Юта та Колорадо. За використанням геотермальної енергії США посідають перше місце у світі. Широкого розвитку набула сонячна енергетика. 80% сонячних установок США знаходиться в Каліфорнії. Крім того, формуються ще два регіональні ринки: південний захід (Арізона) і східне узбережжя (Нью-Джерсі). За встановленими потужностями вітроенергетики США посідають друге місце у світі після Китаю. Вітрові електростанції збудовано у 34 штатах країни. Лідерами з використання енергії вітру є штати Техас, Каліфорнія, Міннесота. Певні перспективи відкриває використання енергії припливів. Перша промислова ПЕС була збудована США спільно з Канадою в затоці Фанді (узбережжя Атлантичного океану). Головним джерелом біопалива є біогаз, який отримують з органічних відходів. У країні функціонує 350 підприємств з виробництва біогазу, які розміщені, здебільшого, у сільській місцевості. Найбільша кількість біогазових фермерських установок у штатах Колорадо, Пенсільванія, Вісконсін та Нью-Йорк.

Чорна металургія – донедавна одна з базових галузей економіки країни. У США продовжується зниження обсягів виплавки чорних металів. У 2022 р. виробництво сталі становило – 72 млн т, чавуну – 18 млн т.

Зниження обсягів виплавки сталі та інших видів чорних металів пояснюється кількома причинами: по-перше, загальним зменшенням матеріаломісткості виробництва; по-друге, виснаженням найбагатших родовищ залізної руди; по-третє, тенденцією до винесення «брудних» виробництв до країн, що розвиваються; по-четверте, орієнтацією на імпорт дешевих і якісних чорних металів. Провідним центром чорної металургії є Піттсбург. Центри галузі знаходяться в районі Великих озер – Чикаго, Клівленд, Детройт, Мілуокі, Буффало. Великі металургійні підприємства збудовані і на півдні країни поблизу Далласа та Х'юстона.

Кольорова металургія орієнтується на сировинну та енергетичну базу. Підприємства галузі тяжіють до джерел сировини та електроенергії або

великих портових центрів, куди зручно довозити імпорту руду. Головними районами розміщення підприємств кольорової металургії є: гірські штати (Монтана, Юта, Арізона, Айдахо), тихоокеанський північний захід (Каліфорнія, Орегон) та приатлантичний район (Нью-Йорк, Массачусетс, Коннектикут). Основу кольорової металургії складають мідна, алюмінієва, свинцево-цинкова промисловості.

За виробництвом міді (1,2 млн т) країна посідає четверте місце у світі після Чилі, Перу та Китаю. Районами розвитку мідеплавильної промисловості є штати Арізона, Нью-Мексико, Юта.

Алюмінієва промисловість почала розвиватися з 1889 р., а розквіт галузі припав на 1970 р. Галузь працює на імпортній сировині з Ямайки, Гвінеї, Гвіани. Глиноземні заводи розташовані в Техасі (Пойнт-Комфорт та Корпус-Крісті) та Луїзіані (Бернсайд та Грамерсі). Алюміній виплавляють на підприємствах узбережжя Мексиканської затоки, в долинах річок Теннесі, Огайо та на Тихоокеанському північному заході. У 2022 р. виплавка алюмінію досягла 1,0 млн т.

Розвиток свинцево-цинкової галузі розпочався з другої половини ХІХ ст. Підприємства з виплавки свинцю знаходяться у штатах Аляска, Міссурі, Айдахо, Вашингтон та Монтана, цинку – у штатах Аляска, Айдахо, Міссурі, Монтана, Теннесі та Вашингтон.

Машинобудування – головна галузь економіки США. На неї припадає 40% зайнятого населення та 50% вартості продукції обробної промисловості. Машинобудування включає велику кількість підприємств та фірм, але панівна роль у кожній галузі належить найбільшим монополіям. В автомобілебудуванні – це General Motors, Ford і Stellantis, в авіабудуванні – Boeing та Lockheed Martin, в електроніці та електротехніці – General Electric, у виробництві комп'ютерів – IBM та ін.

Машинобудівні підприємства розміщені вкрай нерівномірно – 60% підприємств сконцентровано в індустриальних центрах Півночі та на Тихоокеанському узбережжі. Найважливіші центри машинобудування та металообробки: Лос-Анджелес, Чикаго, Детройт, Нью-Йорк, Філадельфія, Клівленд, Бостон, Сент-Луїс, Мілуокі, Даллас, Форт-Уерт.

Автомобілебудування посідає особливе місце у промисловості США. Легкові автомобілі – головний транспортний засіб для мільйонів мешканців США, а вантажні автомобільні перевезення домінують у транспортній системі країни.

Відмінна риса автомобільної промисловості США – галузь працює на внутрішній ринок і є високомонополізованою. На трійку концернів General Motors, Ford і Stellantis припадає 2/3 національного виробництва легкових і

85% вантажних автомобілів. За межами США ці монополії контролюють 25% світового виробництва автомобілів. Окрім власного виробництва, на території США функціонують іноземні компанії. Серед них лідерство у японських фірм – Toyota, Honda та Nissan. З європейських виробників на ринку США представлені автомобілі концерну Volkswagen.

Підприємства автомобілебудування сконцентровані у Приозер'ї, яке забезпечує 85% продукції галузі. У штаті Мічиган виробляється понад 2/3 продукції автомобілебудування, насамперед у Детройті (столиця автомобілебудування) та його околицях, а також у прилеглих містах – Флінт, Лансінг та Анн-Арбор. Автомобілебудівні підприємства діють на території 26 штатів та 150 міст.

Світову популярність здобули такі моделі як Buick, Cadillac, Chevrolet, GMC, Ford, Lincoln, Chevrolet, Cadillac, Tesla, Dodge, Jeep, Ford, Chrysler.

Протягом багатьох десятиліть США посідали перше місце у світі з випуску автомобілів. Однак сьогодні країна втратила лідерство на світовому автомобільному ринку. У 2023 р. виготовлено 10,7 млн автомобілів.

Авіаційна промисловість є провідною галуззю господарства США. На її базі розвивається ракетобудування та виробництво космічної техніки. Авіаракетні монополії Boeing, Lockheed Martin, Rockwell Automation, Raytheon утримують лідируючі позиції за розмірами урядових військових замовлень і є основою військово-промислового комплексу США.

Військова продукція компаній, окрім військових літальних апаратів власної розробки та виробництва, включає широкий спектр одиниць озброєння та військової техніки, від сухопутних бойових машин, військової робототехніки до програмно-апаратних комплексів, бойових інформаційно-керуючих систем, автоматизованих систем управління військами, супутників різного призначення до високоточних боєприпасів.

Важливе значення має виробництво цивільної авіаційної техніки, зокрема лайнерів, легких літаків, гелікоптерів, частина яких експортується. Авіаційні монополії США входять до найбільших ТНК світу. Наприклад, корпорація Boeing є найбільшим у світі виробником літаків і посідає друге місце за виробництвом цивільних літаків, поступаючись першістю Airbus. Підприємства Boeing розміщені у м. Сіетл. Великими центрами авіабудування є Даллас, Форт-Уерт, Вічіто, Канзас-Сіті та Атланта. Розробка ракетної техніки здійснюється у м. Хантсвілл (Алабама). У Х'юстоні знаходиться центр управління космічними польотами.

З авіаційною промисловістю пов'язана ракетно-космічна. Вона має подвійне призначення – військове та цивільне. Військово-космічна програма розробляються під егідою Міністерства оборони США, цивільна –

Національного управління з аеронавтики та дослідження космічного простору (НАСА). Галузь має власну науково-дослідну та експериментальну базу, конструкторські бюро та промислові підприємства, які забезпечують розробку та виробництво авіаційної та космічної техніки для потреб світового ринку. Найбільшими військово-промисловими корпораціями ракетно-космічної техніки є Boeing, General Dynamics, Lockheed Martin, United Space Alliance.

Суднобудування, за темпами розвитку, значно поступається іншим галузям машинобудування. Виготовляють судна малої та великої водотоннажності, авіаносці, атомні підводні човни, сторожові судна. Їх будують як приватні верфі, так і верфі військово-морських сил. Найбільші судноверфі Атлантичного узбережжя – Ньюпорт-Ньюс (Вірджинія) та Гротон (Коннектикут) – провідний центр конструювання та будівництва атомних підводних човнів. Найбільші корпорації – Newport News Shipbuilding, Ingalls Shipbuilding, National Steel and Shipbuilding Company, Puget Sound Naval Shipyard, Norfolk Naval Shipyard, Electric Boat, Bath Iron Works. Великі верфі розміщені у Бостоні, Балтіморі, Філадельфії, Нью-Йорку. Важливими центрами суднобудування узбережжя Мексиканської затоки є Паскагула (Міссісіпі), Новий Орлеан та Мобіл (Алабама), тихоокеанського узбережжя – Сан-Франциско, Лос-Анджелес, Сан-Дієго, Сіетл.

Загальне машинобудування – конгломерат різноманітних галузей, який включає верстатобудівну та інструментальну промисловість, сільськогосподарське машинобудування, виробництво гірничобудівних та підйомно-транспортних механізмів, технологічного обладнання для поліграфічної, харчової, легкої та інших галузей промисловості, турбін та двигунів внутрішнього згоряння, торговельного та комунального обладнання, оргтехніки, різноманітного загальнопромислового обладнання (у тому числі підшипників, насосів та компресорів, силових трансмісій, промислових печей тощо). 40% потужностей галузі концентрується в Приозер'ї, головним чином, в Іллінойсі, Огайо та Мічигані.

У виробництві обладнання для нафтової промисловості виділяються головні нафтовидобувні штати країни – Техас, Луїзіана та Каліфорнія. Половину двигунів внутрішнього згоряння виготовляють штати Вісконсін та Мічиган. Випуск парових та гідравлічних турбін зосереджений у Піттсбурзі, Філадельфії, Бостоні. Головні центри виробництва оргтехніки розміщуються у штатах Нью-Йорк, Огайо, Коннектикут.

Верстатобудівна промисловість орієнтується на виробництво складних прецизійних верстатів, автоматичних ліній, багатоцільових верстатів,

устаткування з програмним управлінням, і навіть промислових робіт. Райони верстатобудівної промисловості – Приозер'я та Нова Англія.

Сільськогосподарське машинобудування забезпечило високий рівень механізації землеробства, тваринництва та інших галузей сільського господарства. Для галузі характерна концентрація підприємств у штатах Приозер'я та Північно-Західного центру – найважливішому сільськогосподарському поясі країни. На Іллінойс, Айову та Вісконсін припадає половина випуску сільськогосподарських машин та механізмів. Найбільші центри сільськогосподарського машинобудування – Давенпорт, Рок-Айленд, Молін, Де-Мойн (Айова), Міннеаполіс-Сент-Пол, Чикаго, Пеорія (Іллінойс), Расін (Вісконсін).

Електронна промисловість – найбільш динамічна галузь машинобудування США. Головні компанії галузі – AMD, Apple, Cisco Systems, Dell, HP, Hewlett Packard Enterprise, IBM, Intel, Nvidia, Packard Bell, Sun Microsystems, Texas Instruments, Unisys, Zenith Electronics, Emerson Radio, Emerson Electric. Підприємства електронної промисловості розміщені рівномірно. До найважливіших центрів радіоелектронної промисловості належать Лос-Анджелес, Чикаго, Нью-Йорк, Бостон, Анагайм.

Приладобудування досягло високого рівня розвитку. На США припадає 70% випуску контрольних, наукових вимірювальних приладів і 50% фото- та кіноапаратури. Головні центри приладобудування – Нью-Йорк, Бостон, Філадельфія, Чикаго та Рочестер.

Хімічна промисловість поруч із машинобудуванням є однією з провідних галузей промисловості США. Технічний прогрес сприяв зростанню попиту на синтетичні хімікати з наперед заданими властивостями, передусім на полімерні матеріали (синтетичний каучук, хімічні волокна, пластмаси, синтетичні смоли), більшість з яких синтезується з урахуванням нафтохімічної сировини. Посилилося значення низки технічних газів (кисню, водню, азоту та його сполук, гелію), які використовуються для інтенсифікації процесів у металургії та хімічній технології, як компоненти ракетного палива та дослідження космосу.

На США припадає 15% світового хімічного виробництва. Галузь включає понад 11 тис підприємств, які сконцентровані у штатах Техас, Каліфорнія, Огайо, Пенсільванія та Луїзіана. Напрями розвитку галузі:

- Головні хімікати – виробництво органічних та неорганічних хімікатів. США є великим виробником сірчаної кислоти, хлору, промислових газів та нафтохімічних смол;
- Фармацевтика – виробництво лікарських препаратів та діагностичних реактивів;

- Спеціалізовані хімікати – виробництво клеючих матеріалів, герметиків, харчових добавок та вибухових речовин;
- Споживчі товари – виробництво мила та інших миючих засобів, косметики, побутової хімії, лакофарбової продукції;
- Агрохімія – виробництво пестицидів та добрив.

Головними компаніями галузі є Dow Inc., ExxonMobil Chemicals, PPG Industries, DuPont, Corteva, Chevron Phillips Chemical, The Mosaic Company, Westlake Corporation, Eastman Chemical Company, Air Products and Chemicals, Olin Corporation, Celanese, Huntsman Corporation, Avantor, Chemours, OxyChem.

На США припадає 40% світового фармацевтичного ринку, який випереджає фармацевтичний ринок Китаю. Великі фармацевтичні компанії США – Pfizer, Johnson & Johnson, AbbVie, Merck & Co., Bristol Myers Squibb.

США мають потужну нафтопереробну промисловість: 149 нафтопереробних заводів сумарною потужністю 876,2 млн т нафти на рік. 90% нафтопереробки зосереджено у трьох штатах: Техас (50%), Луїзіана та Каліфорнія (по 20%). Нафтопереробні заводи розміщуються на узбережжі Мексиканської затоки, на Північному Сході та півдні Каліфорнії. Головні центри нафтопереробки: Бейтаун, Батон-Руж, Лейк-Чарльз, Техас-Сіті, Вайтінг.

Лісопромисловий комплекс базується на значних лісових ресурсах. Загальні запаси деревини оцінюються у 20 млрд м³. Лісова промисловість країни спеціалізується на виготовленні ділової деревини, фанери, пиломатеріалів, паперу та картону, целюлози. Завдяки величезному внутрішньому ринку країна є імпортером продукції лісової промисловості. Найбільші центри деревообробки та целюлозно-паперового виробництва склалися на північному заході (штат Вашингтон) та у Приозер'ї (Вісконсін, Мічиган).

Важливе місце в обробній промисловості США посідають галузі легкої промисловості, а саме текстильна, швейна та трикотажна. У текстильній промисловості половина тканин – штучні та синтетичні, а також комбіновані. Виробництво синтетичних та штучних волокон здійснюється на спеціалізованих підприємствах хімічної промисловості (південні штати). Головні потужності бавовняної промисловості зосереджені у штатах Південна Кароліна (Шарлотт, Гріпсборо, Гріпвілл), Алабама (Атланта) та Теннесі (Чаттануга). Високоякісні тканини виготовляють на Північному Сході – у штатах Нової Англії. Однак значення галузі в економіці країни знижується внаслідок загострення конкуренції з боку дешевої імпортової продукції. Головні постачальники тканин – Китай, Аргентина та Австралія.

У виробництві продукції швейної промисловості велику роль відіграють південні штати. Питома вага підприємств регіону (здебільшого невеликих, які виготовляють недорогий чоловічий одяг) – 40% продукції галузі. Зберігають своє значення райони розвитку швейної промисловості Північного Сходу США. Важливим центром виробництва продукції швейної промисловості є один із національних законодавців моди – м. Лос-Анджелес.

Харчова промисловість базується на розвиненому сільському господарстві. До найважливіших галузей належать м'ясна, молочна, виробництво алкогольних та безалкогольних напоїв, консервна та борошномельна. Налагоджене виробництво заморожених харчових продуктів (у т. ч. закусок, національних страв, десертних виробів, кремів тощо) та різноманітних консервів. Головні компанії галузі Coca-Cola, PepsiCo, Kraft Foods, McDonald's, Altria Group, Kroger.

Підприємства харчової промисловості мають рівномірне розміщення. Великі міста є провідними центрами галузі. Однак виділяються райони концентрації підприємств борошномельної промисловості у Північно-Західному центрі та вздовж узбережжя Великих озер – головні центри: Міннеаполіс – Сент-Пол, Канзас-Сіті, Буффало, м'ясної промисловості – Чикаго, Канзас-Сіті та Омаха, молочної та сироварної – Вісконсін і Міннесота, консервної – Каліфорнія та Флорида. Центрами виробництва кондитерських товарів є Нью-Йорк та Чикаго, віскі – Луїсвілл, кока-коли – Атланта, пива – Сент-Луїс та Мілуокі. Виробництво цигарок зосереджено в Північній Кароліні (Грінсборо – Уінстон-Сейлем – Хай-Пойнт і Дарем), Вірджинії (Річмонд) та Кентуккі (Луїсвілл), а сигар з американського тютюну – на Північному Сході (Філадельфія).

У США склалося кілька найважливіших районів концентрації галузей обробної промисловості:

- «Промисловий пояс» Півночі (найбільші центри – Нью-Йорк, Чикаго, Детройт, Філадельфія). Головний профіль району – металургія, машинобудування, хімічна промисловість;
- узбережжя Мексиканської затоки (штати Техас та Луїзіана). Розвиток отримали нафтопереробка та нафтохімія, а також супутні галузі машинобудування;
- долина р. Теннесі (штати Теннесі, Кентуккі, Алабама). Галузі спеціалізації – металургія, хімічна та військова промисловість;
- гірські штати (Колорадо, Юта, Нью-Мексико). Виробництво представлене гірничодобувною промисловістю та підприємствами кольорової металургії;

- тихоокеанські штати (Каліфорнія, Вашингтон) – центри авіакосмічної та радіоелектронної промисловості. У Каліфорнії розвинені нафтопереробка та нафтохімія, у штаті Вашингтон – кольорова металургія.

Третинний сектор економіки США охоплює широкий спектр видів економічної діяльності, які надають різноманітні послуги. Найважливішою складовою третинного сектору економіки США є транспорт. Транспортна система США (разом із транспортною системою Канади) утворює особливий північноамериканський тип. На її формування вплинули розміри території та особливості економіко-географічного положення країни; значні обсяги виробництва продукції, високий рівень товарності господарства; нерівномірне розміщення виробництва та населення; висока транспортна рухливість населення; активність процесів міжрайонного та міжнародного поділу праці.

За головними кількісними показниками, які характеризують транспортну систему, США є світовим лідером. Країна посідає позаконкурентне перше місце за довжиною залізниць, автомобільних шляхів і трубопроводів, за вантажообігом залізничного, вантажо- і пасажирообігом автомобільного та повітряного транспорту, розмірами автомобільного парку, кількістю та пропускною здатністю авіапортів. Якщо врахувати морські судна, які плавають під "дешевими" прапорами, а це 3/4 морського флоту країни, то за його тоннажем США разом з Японією – світові лідери. Довжина шляхів сполучення США складає 1/3 світової.

Інші характерні риси транспортної системи США – велика потужність вантажо- та пасажиропотоків, дальність перевезень, колосальний розвиток міжміських, а також міжнародних сполучень, високий рівень технічної оснащеності, надлишковість транспортних потужностей.

Хоча транспорт і розвивається під впливом виробництва, він, у свою чергу, визначає його розміщення, спеціалізацію та кооперування. З розвитком автомобільного транспорту безпосередньо пов'язані процеси субурбанізації, висока транспортна рухливість населення. Крім того, на транспорт припадає 1/4 загальних обсягів споживання енергії в країні та 1/2 – рідкого палива.

Структура транспорту США має деякі особливості. Так, у вантажообігу жоден із видів транспорту не переважає: 32% вантажообігу припадає на залізничний, 24,5% – автомобільний, 18% – морський, 14% – трубопровідний, 11% – внутрішній водний та 0,5% – повітряний транспорт. У пасажирообігу ситуація інша: 82% забезпечує автомобільний, 17,5% – повітряний та 0,5% – залізничний транспорт.

Автомобільний транспорт забезпечує 98% міських та 85% міжміських перевезень. Загальна довжина автомобільних шляхів 7 млн км, з яких 108,4 тис км – швидкісні автомагістралі. Будівництво автострад у США активізувалося з середини 1950-х років. Американська автострада – це дві смуги руху у кожному напрямку та два додаткові автошляхи. Найчастіше смуги зустрічного руху ізольовані, або віддалені одна від одної. Більшість автошляхів перебуває у власності штатів, за користування якими стягується плата. Понад 13 тис поселень США повністю залежать від автотранспорту, тобто не мають жодних інших видів сполучення.

Залізничний транспорт відіграв вагомий роль в історичному розвитку США. Будівництво залізниць, особливо трансконтинентальних вплинуло на розвиток і розміщення продуктивних сил країни. Загальна довжина залізничної мережі, внаслідок конкуренції з боку автотранспорту, скорочується. У 1913 р. вона становила 413 тис км, 1950 р. – 360 тис км, 2022 р. – 293,6 тис км.

Скорочення залізничної мережі відбувається і за рахунок ліквідації ліній, які виникли у період буму залізничного будівництва. Відмінна риса залізниць США – низький рівень електрифікації (1%) та переважання тепловозної тяги. Це пояснюється політикою нафтових монополій, які зацікавлені у залізничному транспорті як одному зі споживачів нафтопродуктів. "Ренесанс" цього виду транспорту пов'язаний не з традиційними масовими вантажами, а зі збільшенням контейнерних перевезень.

Внутрішній водний транспорт відіграв ледь не головну роль на перших етапах колонізації США, цьому сприяли можливості цілорічної навігації. Загальна довжина внутрішніх водних шляхів – 41 тис км. Перевезення здійснюються за допомогою несамохідних барж, які утворюють групи по 20–30 одиниць і пересуваються буксирами-штовхачами. Також використовуються баржі-ліхтеровози, які виконують роль плавучих контейнеровозів. Морський транспорт, здебільшого, обслуговує зовнішню торгівлю, хоча велике значення мають каботажні перевезення. Трубопровідний транспорт, який у США почав розвиватися раніше, ніж в інших країнах, забезпечує транспортування нафти і нафтопродуктів та природного газу.

Конфігурація транспортної мережі США є відносно простою. Її каркас утворюють трансконтинентальні залізничні магістралі широтного та меридіонального напрямків. Широтні магістралі пов'язують Атлантичне та Тихоокеанське узбережжя країни, насамперед Нью-Йорк та Вашингтон із Лос-Анджелесом, Сан-Франциско та Сіетлом. При цьому половина перевезень припадає на відрізок між Нью-Йорком та Чикаго. Залізничні магістралі меридіонального напрямку проходять уздовж узбережжя обох

океанів та долиною р. Міссісіпі. Вагоме значення мають швидкісні лінії Північно-Східного коридору (Бостон – Нью-Йорк – Вашингтон), а також лінії Чикаго – Новий Орлеан, Чикаго – Атланта. Головні трансконтинентальні автомагістралі частково дублюють напрямки залізниць, але більшість прокладено самостійними маршрутами.

На головний каркас накладається мережа внутрішніх водних шляхів. У широтному напрямі це система р. Св. Лаврентія та Великих озер, яка наприкінці 1950-х років перетворена на глибоководний шлях довжиною 4000 км, доступний для морських суден. Цим шляхом транспортують залізну руду, кам'яне вугілля, ліс, зерно. У меридіональному напрямі це система р. Міссісіпі, яка охоплює територію 31 штату (від Аппалач до Скелястих гір). Нею щорічно перевозиться 450 млн т вантажів. Понад 100 млн т вантажів перевозиться найдовшим у світі Береговим каналом, одна гілка якого проходить узбережжям Атлантичного океану, а інша – Мексиканської затоки.

Конфігурація трубопровідної мережі США має "діагональний" напрям. Це пояснюється тим, що вона пов'язує нафтовидобувний район Південно-Західного Центру із головними районами споживання нафти на Північному Сході.

У місцях перетину сухопутних та водних транспортних шляхів утворилися великі транспортні вузли – Нью-Йорк, Чикаго, Філадельфія, Лос-Анджелес, Х'юстон та інші. Важливою складовою більшості транспортних вузлів є великі авіапорти. У США нараховується 5000 державних авіапортів. З 33 найбільших міжнародних авіапортів світу 17 припадає на США. Пасажирообіг авіапортів Нью-Йорка, Атланти, Чикаго, Лос-Анджелеса та Далласа – 50 млн пасажирів. Найбільш інтенсивний рух авіапасажирів на лініях, які пов'язують Атлантичне та Тихоокеанське узбережжя, а також Нью-Йорк та Флориду.

Важливою складовою транспортних вузлів США є морські торгові порти, або портово-промислові комплекси. За обсягами вантажообігу першість утримують порти Атлантичного узбережжя, яке відрізняється великою кількістю зручних природних гаваней – Нью-Йорк, Філадельфія, Балтімор та вугільний порт Хемптон-Родс. На узбережжі Мексиканської затоки – Новий Орлеан, Х'юстон та порт з вивезення фосфоритів – Тампа. Посилюється значення портів Тихоокеанського узбережжя, найбільшими з яких є Лос-Анджелес та Лонг-Біч. До головних контейнерних портів США належать Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Окленд, Сіетл, Балтімор.

Система освіти США складається з окремих етапів навчання – дошкільна, початкова, середня та вища. Освіта країни контролюється та фінансується федеральною владою, владою штатів та місцевою владою.

В усіх штатах діє закон про обов'язкову освіту для дітей з п'яти-восьми років до шістнадцяти-вісімнадцяти років. Освітня програма може відрізнятися у розрізі штатів та шкільних округів, але всі штати зобов'язані перевіряти бажаний рівень мінімальної освіти учнів державних шкіл.

Заклади вищої освіти відрізняються якістю навчання. Вісім університетів США належать до найпрестижніших університетських закладів світу.

Головні кількісні показники свідчать про високий рівень розвитку науки у США. Витрати на науку складають 2,7% ВВП. У їх структурі витрати на прикладні та дослідно-конструкторські розробки перевищують питому вагу фундаментальних досліджень. США лідирують за кількістю наукових публікацій (понад 1/3 світових). Сприятливими є перспективи розвитку науки у США. Адже головним напрямом економічної політики в умовах подальшого постіндустріального розвитку залишається структурна перебудова господарства на основі досягнень сучасного етапу науково-технічної революції, збільшення конкурентоспроможності у сфері виробництва наукомісткої техніки, комп'ютерів та електронного обладнання, а також інформаційних та комп'ютерних послуг. На США припадає 1/3 світового виробництва наукомісткої продукції та комп'ютерного устаткування.

Важлива особливість територіальної організації науки у США – зосередження фундаментальних досліджень здебільшого у вишах, яких налічується 3000. Таке поєднання вищої освіти з науковими дослідженнями дозволяє не лише організувати навчання студентів відповідно до сучасного рівня розвитку науки, а й залучати їх до наукових досліджень. Особливу роль відіграють 156 університетів, які мають сучасну матеріально-технічну базу та кадри високої кваліфікації.

На відміну від фундаментальних, прикладні дослідження здійснюються у промисловому секторі. Більшість дослідно-конструкторських розробок виконується приватними фірмами у спеціальних дослідницьких інститутах і лабораторіях; подібного типу роботи проводяться і державними установами. Послідовне територіальне відображення отримало створення технопарків і технополісів, які уособлюють інтеграцію науки і виробництва – насамперед у наукомістких галузях, які в США прийнято називати High-Tech.

На розміщення технопарків і технополісів США впливають різноманітні чинники: близькість до великих університетів та інших науково-технічних центрів, промислових та адміністративних центрів, важливих транспортних шляхів та авіапортів, об'єктів оборонного комплексу, а також розміщення їх у зонах урбанізації та субурбанізації, наявність сприятливих природно-рекреаційних умов та ін.

Перший і найбільший технополіс виник в Каліфорнії, на південь від Сан-Франциско, у долині Санта-Клара. Раніше долина була відомою садами, особливо сливовими; округ Санта-Клара забезпечував 1/3 світового виробництва чорносливу. А місто Сан-Хосе вважається головним центром плодоовочевої промисловості. Поруч знаходився один із найбільших університетів США – Стенфордський. У 1951 р. університет створив науково-дослідний парк, у якому розмістилося кілька фірм. Але після того, як компанія "ПМБ" збудувала підприємство з виробництва обчислювальних машин, а компанія "Локхід" – з виробництва ракет для підводних човнів у Соннівейлі, парк розширився, а кількість фірм склала 1 тис од. До 1980-х років долина Санта-Клара була забудована одно-двоповерховими корпусами. Кількість середніх і дрібних фірм перевищила 2000 од., а чисельність зайнятих досягла 200 тис осіб. Оскільки фірми спеціалізувалися на виробництві електронної техніки, долина отримала назву Кремнієва або Силіконова. Вона дає половину продукції електронної промисловості США.

Головна риса розміщення технопарків і технополісів США – зосередження їх у межах мегалополісів країни.

Найдавніший та найбільший науковий центр виник у передмісті Бостона на базі Гарвардського університету та Массачусетського технологічного інституту.

Коледж у Кембриджі був заснований у 1636 р. Через три роки він був названий Гарвардським – на згадку про його піклувальника Джека Гарварда, який заповідав йому власний капітал. На початку XIX ст. коледж було реорганізовано в університет. Гарвардський університет підготував 30 нобелівських лауреатів та 29 лауреатів Пулітцерівської премії. Популярністю користується Массачусетський технологічний інститут.

Близькість цих двох наукових установ сприяла розміщенню підприємств електронної та інших наукомістких галузей промисловості у районі м. Бостон. Науково-дослідний парк Бостона має оригінальну конфігурацію: він утворює вузьке напівкільце, яке оточує більшу частину міста уздовж автодороги.

Крім того, в межах мегалополісу Босваш знаходяться технопарки і технополіси, які орієнтуються на такі відомі університети, як Іельський, Принстонський, Колумбійський, Пенсільванський, імені Джонса Гопкінса та ін. Сфера їх наукових досліджень – програмне забезпечення, електроніка, біотехнології, фармацевтика.

Другий великий район концентрації технопарків та технополісів – територія мегалополісу Чіпітс, де вони пов'язані із Чиказьким, Іллінойським,

Мічиганським та Вісконсінським університетами. Тут переважають дослідження у сфері програмного забезпечення, електроніки, фармацевтики, але виконуються роботи й у галузі металургії, яка відображає виробничий профіль цієї частини території США.

Третій район зосередження технопарків та технолісів – мегалополіс Сансан на Тихоокеанському узбережжі країни. Його ядро утворює Силіконова долина, яка спеціалізується на комп'ютерних технологіях. Скупчення центрів високих технологій сформувалося в районі між Лос-Анджелесом та Сан-Дієго з орієнтацією на Каліфорнійський та деякі інші університети. Тут переважає спеціалізація на аерокосмічних та інших військових технологіях. Представлені електроніка, електротехніка, медицина. Велике значення для розвитку району мають сприятливі природно-рекреаційні умови Каліфорнії.

Більшість наукових центрів США виникли за межами мегалополісів – Даллас – Форт Уерт у Техасі (телекомунікації), Денвер у штаті Колорадо (телекомунікації), Солт-Лейк-Сіті у штаті Юта (медичні технології та програмне забезпечення).

Особливу зацікавленість викликає "Парк дослідницького трикутника" ("Рісерч Трай-енгл парк") у штаті Північна Кароліна, який засновано у 1949 р., коли розпочався занепад таких традиційних для району галузей, як швейна, текстильна, меблева, тютюнова. Парк створено на базі трьох університетів. На площі 2,2 тис га працює 12 тис осіб. На відміну від інших парків, він розміщується не в агломераційній зоні, а у сільській місцевості.

У другій половині ХХ ст. відбувалося активне формування науково-дослідних та науково-промислових комплексів у слабо заселених Гірських штатах. Сфера їх діяльності – військові розробки (наприклад, Лос-Аламос – центр ядерних досліджень).

Система охорони здоров'я США є системою приватної практики. Більшість медичних послуг надають приватні заклади охорони здоров'я. Послуги оплачуються поєднанням державних програм, систем медичного страхування та пацієнтами. За витратами на сферу охорони здоров'я США посідають перше місце у світі – 18% ВВП країни. У 2022 р. в галузі працювало 14,7 млн осіб або 9,3% зайнятих в економіці. США посідають лідируючі позиції у сфері медичних досліджень та розробок, у тому числі завдяки розвиненій системі дослідницьких університетів, фармацевтичній та біоінженерній промисловості. Забезпеченість населення медичними послугами нерівномірне і залежить від рівня доходу, раси та місця проживання.

Відповідальність за здоров'я нації несе Міністерство охорони здоров'я та соціальних служб США, яке очолює секретар (міністр). Вирішенням

проблем медицини займаються Служба охорони здоров'я та Управління фінансуванням медичної допомоги. Окрім Міністерства охорони здоров'я, частина функцій у галузі охорони здоров'я покладена на спеціальні підрозділи Міністерства праці, Агенції з охорони навколишнього природного середовища та інших державних відомств. Медицина США функціонує на кількох рівнях: сімейна медицина, шпитальна допомога, громадська охорона здоров'я.

Фінансова система США складна і є важливою частиною світової фінансової системи. У структурі фінансової системи США головну роль відіграє державний бюджет, який є потужним індикатором для великих корпорацій та банків. До складу федеральної резервної системи США входить Центральний банк країни, банк для банкірів та банк уряду. Контроль за банками здійснює федеральна резервна система, яка складається з 12 регіональних федеральних резервних банків.

8.5. Зовнішні зв'язки

У 2022 р. торговельний баланс США склав 945,3 млрд доларів (імпорт – 3,957 трлн дол, експорт – 3,012 трлн дол), зокрема баланс за товарами – 1,191 трлн дол (імпорт – 3,277 трлн дол, експорт – 2,086 трлн дол), баланс за послугами – 245,7 млрд дол (імпорт – 680,3 млрд дол, експорт – 926,0 млрд дол). Головні товари експорту – нафта та нафтопродукти, природний газ, фармацевтичні препарати, літаки та авіаційні двигуни, автомобілі та комплектуючі, телекомунікаційне обладнання, напівпровідники, електрообладнання, пластмаси, соя та м'ясна продукція. В імпорті переважають фармацевтичні препарати, автомобілі та комплектуючі, мобільні телефони та інша електроніка, текстильна продукція, нафта та нафтопродукти, медичне обладнання, морепродукти та фрукти. В експорті послуг переважають фінансові послуги, послуги туризму, плата за користування інтелектуальною власністю, транспортні послуги. Імпорт послуг включає транспортні послуги та послуги туризму.

Головними торговельними партнерами США є Мексика, Канада, Китай.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте сучасне географічне та геополітичне положення США.
2. Які особливості адміністративно-територіального устрою США? Назвіть її адміністративні одиниці.

3. Охарактеризуйте своєрідність природних умов США: рельєф, клімат, ґрунтово-рослинний покрив.
4. Охарактеризуйте природні ресурси США.
5. Розкрийте особливості перебігу демографічних і міграційних процесів у США.
6. Охарактеризуйте етнічний та лінгвістичний склад населення США; назвіть головні мовні сім'ї і групи та пануючі релігії.
7. Розкрийте головні особливості розвитку економіки США.
8. Назвіть найважливіші сільськогосподарські культури та райони їх вирощування. Наведіть дані про обсяги їх виробництва.
9. Перерахуйте головні галузі тваринництва та охарактеризуйте їх географію.
10. Охарактеризуйте сільськогосподарські пояси США.
11. Назвіть провідні галузі вторинного сектору економіки США та дайте їх коротку характеристику.
12. Назвіть головні види транспорту США та дайте їх коротку характеристику.
13. Розкрийте роль освіти і науки у розвитку економіки США. Охарактеризуйте головні райони концентрації технопарків та технополісів.
14. Охарактеризуйте географію та структуру зовнішньоекономічних зв'язків США.

Розділ 9. ЛАТИНСЬКА АМЕРИКА

9.1. Географічне положення

Латинською Америкою називають регіон, розташований у західній півкулі між південним кордоном США і Антарктидою. Його формують Мексика, країни Центральної Америки, Карибського басейну і материк Південна Америка. Протягом усієї історії розвитку регіон мав такі назви: Ібероамерика, Індоамерика та Іспанська Америка. Назва «Латинська Америка», яка закріпилася в 30-х роках ХХ ст., пов'язана з тим, що більшість мешканців регіону розмовляє іспанською або португальською мовами (виникли від латини), а також з тим, що романські («латинські») країни Європи помітно вплинули на формування культури регіону.

Загальна площа Латинської Америки 20,5 млн км², або 15% площі суходолу земної кулі. Територія регіону витягнута на 13 тис км з півночі на південь і на 5000 км із заходу на схід у найширшому місці. Західну частину Латинської Америки омивають води Тихого океану, східну – Атлантичного. Берегова лінія материкової частини розчленована слабо, особливо з боку Тихого океану, крім півдня Чилі. Тихий та Атлантичний океани сполучені Панамським каналом. Південна частина регіону виступає далеко у відкритий океан і віддалена від інших регіонів світу. Парагвай та Болівія не мають безпосереднього виходу до океану.

9.2. Формування політичної карти регіону

Більшість дослідників дотримується думки про те, що заселення території Латинської Америки вихідцями з Північно-Східної Азії відбулося 30-20 тис років тому. Проте низка учених вважає, що азійський шлях переселення був не єдиний, оскільки існували тісні зв'язки між Латинською Америкою та Океанією. Проте навряд чи вони могли відіграти суттєву роль у формуванні корінного населення континенту.

Поступово в Латинській Америці склалося два головні осередки ранніх цивілізацій: Мезоамерика (території сучасних центральної й південної Мексики, Гватемали, Белізу, західні райони Гондурасу і Сальвадору) та Андська область (частина сучасної Колумбії, Еквадор, Перу, Болівія, північ Чилі).

Найдавнішою з відомих нині цивілізацій є цивілізація ольмеків, яка існувала на південно-східному узбережжі Мексики у XIV-III ст. до н.е. Це

перша відома цивілізація Мезоамерики, яка досягла розквіту протягом 1250 – 400 рр. до н.е. Назва ольмеки мовою ацтеків науатль означає «люди з країни каучуку». Першою столицею ольмецької цивілізації вважається місто Сан-Лоренцо, де проживало 5,0 тис мешканців. Ольмеки не лише першими в Центральній Америці збудували піраміди, але й впровадили писемність. Ольмеки писали зверху вниз використовуючи ієрогліфи та сполучення крапок і рисок для позначення цифр, і були першими в Америці, хто винайшов концепцію нуля. Ольмецьку писемність згодом запозичили майя. Походження ольмеків та причини занепаду їх цивілізації не з'ясовані. У 1979 р. існувала гіпотеза про африканське походження цього народу. Допускалася думка про те, що ольмеки використовували мову родини малінке, яка була поширена в Сенегалі та Малі.

На південному сході Мексики, на території Белізу, Гондурасу та Гватемали у 2000 р. до н. е. почала формуватися цивілізація майя, яка продовжувала існувати в гірській Гватемалі та Юкатані до прибуття конкістадорів. Цивілізація майя відома розвиненою писемністю, яку називають гліфами – це комбінація фонетичних символів і логограм. Це була єдина система писемності, яка цілком представляла розмовну мову суспільства і мала більше ніж тисячу різних символів. Разючими були досягнення майя в архітектурі – платформи, палаци, піраміди. Майя досягли значних успіхів в астрономії та математиці. В астрономії не лише рахували дні, а й розробили концепцію часу та календарну систему. В математиці ввели поняття нуля, користувалися двадцятковою системою числення. Запис цифрових знаків, які складали число, вели не горизонтально, а вертикально, знизу до верху. Майя записували цифрові знаки у вигляді крапок і тире, причому крапка завжди означала одиниці даного порядку, а тире – п'ятірки. Головною сферою їх економічної діяльності було землеробство. Попри поширені хибні уявлення, народ майя не зник, мільйони індіанців майя продовжують жити на тих самих територіях, де тисячу років тому мешкали їх предки; вони дотримуються тих самих традицій і мови, що й сторіччя тому. Зникла лише велична за красою класична цивілізація майя.

Наприкінці XII ст. розпочався рух ацтеків з півночі сучасної Мексики. Вони заселяли район оз. Тескоко. Інша автентична назва ацтеків – мешіка. У 1325 р. вони почали будувати столицю – Теночтітлан (на місці сучасного Мехіко). Держава ацтеків мала широку і складну мережу міфологічних і релігійних традицій. Ацтеки доби імперії розмовляли мовою науатль, створили велику кількість пам'яток власної літератури. Розвивали землеробство (на зрошуваних землях) і ремесла (гончарство, ткацтво

тощо). Від ацтеків європейці довідалися про такі культури як кукурудза, какао, помідори. Широко використовували агаву, з якої отримували їжу, цукор, напої (пульке) та волокна для виготовлення мотузок і одягу. Зерна какао використовували як гроші.

Перші цивілізації в південній частині регіону виникли дещо пізніше, оскільки Латинську Америку заселяли з півночі, поступово просуваючись на південь. Першою цивілізацією Південної Америки була цивілізація Наска на пустельному південному узбережжі Перу, яка існувала у VI-VIII ст. н.е.

Але найвідомішою з південноамериканських цивілізацій є імперія інків, яка простягалась довгою смугою у Південній Америці з півночі на південь і включала частини сучасних Колумбії, Чилі, Перу, Болівії, Еквадору, Аргентини. Самоназва імперії інків – Тауантінсуйю (чотири сторони світу об'єднані разом). Імперія інків проіснувала досить короткий проміжок часу – з 1438 р. до 1533 р. Інки не мали писемної системи, однак для передачі інформації використовували кіпу – складну систему кольорових шнурків заплетених у вузлики. Підтримувати цілісність імперії їм допомагала розвинена система транспортних шляхів (побудували 22,5 тис км шляхів). У першій половині 16 ст. внутрішньополітична боротьба за владу полегшила захоплення імперії інків конкістадорами. Відставання у розвитку давньоамериканських цивілізацій від європейської було викликане передусім кастовим общинним ладом, відсутністю розвинених міжнародних зв'язків, труднощами освоєння континенту.

Європейська колонізація перервала самобутній розвиток індіанських народів. Наприкінці XV – на початку XVI ст. територія Латинської Америки була об'єктом колоніальної експансії низки європейських держав внаслідок великих географічних відкриттів. Колоніальні захоплення супроводжувалися пограбуванням, поневоленням і винищуванням корінного населення, знищенням його культурних цінностей.

Після того як у 1492 р. Х. Колумб відкрив Америку, розпочався період розподілу світу між колоніальними імперіями. У 1494 р. Іспанія і Португалія уклали Тордесильяський договір, який розмежовував сфери їх колоніальної експансії. Межа проходила вздовж 46° зх. довготи. На схід від межі знаходилась зона колоніальних володінь Португалії, на захід – Іспанії.

У XVI ст. на відкриті землі прибули іспанські конкістадори. Перше постійне європейське поселення було засноване у 1496 р. на південному березі острова Гаїті на місці сучасного міста Сьюдад-Трухільйо. Іспанські поселення з'явилися також на Кубі та інших Антильських островах, на території сучасної Мексики, Центральної Америки, а згодом і в Південній Америці. Територію сучасної Бразилії захопили португальці та голландці, а

Гвіану і частину Антильських островів поділили між собою англійці, французи і голландці.

На захоплених землях колонізатори утворили особливі адміністративно-територіальні одиниці – генерал-капітанства і віце-королівства. Вища влада у колоніях належала віце-королю та генерал-капітанам. У 1535 р. на території іспанських володінь у Північній і Центральній Америці було утворено віце-королівство Нова Іспанія. Наприкінці XVIII ст. до його складу входила територія сучасної Мексики (крім Чіапасу) і південна частина США. У 1542 р. колонії Іспанії у Південній Америці і південно-східній частині Центральної Америки були об'єднані у віце-королівство Перу. Значну частину Південної Америки займало генерал-капітанство Гватемала. Іспанські володіння у Вест-Індії і на узбережжі Карибського моря входили до складу генерал-капітанства Санто-Домінго.

У XVII ст. майже вся територія Латинської Америки була колонізована іспанцями, португальцями і французами (Гаїті, Французька Гвіана, низка островів у Карибському морі). У цей же період і пізніше невеликі території захопили Велика Британія (Ямайка, Британський Гондурас, Барбадос) і Нідерланди (Сурінам).

У XVIII ст. в адміністративно-територіальному поділі іспанських колоній відбулися зміни. У 1718 р. Нова Гренада перетворена на віце-королівство. У 1764 р. Куба виділилася у генерал-капітанство. У 1776 р. було утворено віце-королівство Ла-Плата, до якого увійшли Аргентина, Парагвай, Верхнє Перу (Болівія), Східний Берег (Уругвай).

Так званий період конкісти продовжився до кінця XVIII – першої чверті XIX ст., коли в ході визвольної боротьби виникли національні латиноамериканські держави. У першій половині XIX ст. більшість колоній Латинської Америки здобули незалежність. Першою проголосила незалежність французька колонія на о. Гаїті у 1804 р. Більшість іспанських колоній здобули незалежність у ході визвольної війни 1810-1825 рр. – Колумбія, Мексика, Чилі (1810), Венесуела, Парагвай (1811), Аргентина (1816), Гватемала, Коста-Ріка, Нікарагуа, Перу, Сальвадор (1821), Еквадор (1822), Гондурас (1823), Болівія, Уругвай (1825). Португальська колонія – Бразилія отримала незалежність у 1822 р. У 1844 р. – незалежність здобула Домініканська Республіка (колонія Іспанії), у 1898 р. – Куба (колонія Іспанії), яка фактично перетворилася у напівколонію США, у 1903 р. – Панама. З другої половини XX ст. розпочалася друга хвиля здобуття незалежності країнами Центральної Америки та Вест-Індії. Більшість з яких – колишні колонії Великої Британії (Антигуа і Барбуда, Багами, Барбадос, Беліз,

Гайана, Гренада, Домініка, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Тринідад і Тобаго, Ямайка) та Нідерландів (Сурінам).

Сучасна політична карта Латинської Америки нараховує 52 політико-територіальні утворення, з них 33 – незалежні держави, решта залежні території Великої Британії (Ангілья, Віргінські острови, Кайманові острови, Монтсеррат, Теркс і Кайкос, Фолклендські острови), Нідерландів (Аруба, Бонайре, Кюрасао, Саба, Сінт-Мартен, Сінт-Естатіус), США (Віргінські острови, Пуерто-Ріко), Франції (Гваделупа, Мартініка, Сен-Бартельмі, Сен-Мартен, Французька Гвіана). У 2010 р., за попередньою домовленістю, зі складу Нідерландських Антильських островів вийшли Кюрасао (Віллемстад), Сінт-Мартен (Філіпсбург), Бонайре (Кралендейк), Саба (Боттом), Сінт-Естатіус (Ораньєстад). Ці території є автономними і входять до складу королівства Нідерланди.

Країни Латинської Америки відзначають 200-річчя незалежності, проте вони стикаються з великою кількістю територіальних і прикордонних суперечок. Прикордонні проблемні ситуації в Латинській Америці різноманітні за причинами виникнення. Деякі із них з'явилися в далекому минулому та існують і сьогодні, так звані «релікти», інші є наслідком відносно недавніх подій.

Аналіз просторового поширення прикордонних проблемних ситуацій у Латинській Америці дозволяє виділити чотири підтипи латиноамериканського типу прикордонних проблемних ситуацій.

Перший – Карибський підтип характеризується тим, що між країнами Карибського басейну (острівні держави) існують суперечки за острівні території, суверенітет над якими дає змогу країні-претенденту розширити континентальний шельф або виключну економічну зону. Більшість прикордонних проблемних ситуацій цього підтипу є багатосторонніми, претензії на острови висувають декілька держав.

Другий підтип – Ла-Платський. У Ла-Платському районі прикордонні проблемні ситуації не створюють напружених відносин між країнами. Їх об'єднує неактуальність, а також вони мають дещо прихований характер. Причина цьому – посилення геокультурної та гео економічної взаємодії, яка створила основу для утворення регіонального угруповання МЕРКОСУР.

Третій підтип – Амазонсько-Андський. Характерний для Андського та Амазонського районів Латинської Америки, які володіють різноманітними корисними копалинами, у т. ч. енергетичними. І саме тому країни району сперечаються за прикордонні території та межі територіального моря, з метою оволодіння нещодавно розвіданими родовищами корисних копалин.

Четвертий підтип – Центральноамериканський – характеризується поєднанням різних типів прикордонних проблемних ситуацій. Країни Центральної Америки висувують претензії на острови в Карибському морі. Між центральноамериканськими державами існують проблемні ситуації щодо приналежності прикордонних територій і проведення кордонів.

У регіоні наявні фактори, які можуть збільшити кількість прикордонних суперечностей між країнами. Оскільки Латинська Америка – багата ресурсами нафти і газу, які задовольняють не лише власні потреби, а й потреби країн-імпортерів енергоресурсів, а також країни регіону володіють невимірно великими поновлюваними джерелами енергії – гідроресурсами, енергією сонця і припливів, енергією вітру й біомаси тропічних лісів, які у найближчі десятиліття будуть мати попит.

9.3. Типологія країн

За формою державного правління у Латинській Америці домінують республіки. Колишні колонії Великої Британії утворюють особливу форму державного правління – країни у складі Співдружності (Антигуа і Барбуда, Багамські острови, Барбадос, Беліз, Гренада, Гаяна, Домініка, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Тринідад і Тобаго, Ямайка).

За адміністративно-територіальним устроєм переважають унітарні країни. П'ять країн мають федеративний устрій – Аргентина, Бразилія, Венесуела, Мексика, Сент-Кітс і Невіс.

Країни Латинської Америки різні за величиною території. Тут знаходяться дуже великі і малі острівні країни. Бразилія за величиною території належить до першої десятки країн світу. Середня статистична площа однієї країни в регіоні – 621 тис. км². Половина країн регіону за величиною території належить до малих. Насамперед, це острівні країни басейну Карибського моря. Площа найменшої країни – Сент-Кітс і Невіс не перевищує 300 км².

Країни регіону відрізняються і за кількістю населення. У трьох країнах – Аргентині, Бразилії і Мексиці проживає більше половини населення Латинської Америки. У дванадцяти країнах кількість населення не перевищує 1 млн жителів, а острівна країна Сент-Кітс і Невіс налічує 56,2 тис мешканців.

За соціально-економічною типологією усі країни регіону, окрім Куби, належать до країн, що розвиваються. Серед них – нові індустріальні країни – Бразилія, Мексика й Аргентина.

9.4. Інтеграційні процеси

Спільне історичне минуле, схожість економічних процесів, мовна і культурна близькість були тим підґрунтям, на якому після Другої світової війни активно розгортались інтеграційні процеси в Латинській Америці.

Першим кроком на цьому шляху було політичне співробітництво держав Західної півкулі. У вересні 1947 р. 20 країн Америки уклали Міжамериканський договір про взаємодопомогу. У 1948 р. на IX Міжамериканській конференції у Боготі було створено Організацію Американських Держав (ОАД) та прийнято "Декларацію про збереження і захист демократії в Америці", позначену антикомуністичною спрямованістю. ОАД санкціонувала втручання у внутрішні справи країн, яким загрожувала комуністична небезпека.

Прагнення урядів країн Латинської Америки подолати економічну відсталість і перейти на шлях стабільного економічного розвитку дало поштовх до економічної інтеграції на субрегіональному та регіональному рівнях.

На вирішення цих завдань орієнтували свою діяльність регіональні об'єднання, які виникали у 60-х роках ХХ ст. Так, у 1960 р. засновано Центральноамериканський спільний ринок у складі Гватемали, Гондурасу, Нікарагуа, Сальвадору. У 1963 р. до угоди приєдналася Коста-Рика. У 1969 р. організація припинила діяльність але у 1991 р. була відновлена.

Мета організації:

- лібералізація торгівлі;
- введення в дію єдиної центральноамериканської митної номенклатури;
- застосування єдиного митного тарифу по відношенню до третіх країн.

Андське співтовариство – засноване у 1969 р. До його складу увійшли Колумбія, Еквадор, Перу, Болівія.

Мета спільноти – сприяння розвитку країн-учасниць шляхом інтеграції та соціально-економічного співробітництва; прискорення економічного зростання та забезпечення зайнятості; створення латиноамериканського спільного ринку.

Напрямки діяльності:

- формування єдиної економічної політики та координація здійснюваних проектів;
- гармонізація законодавства: здійснення контролю за застосуванням прийнятих правових норм та їх єдиною інтерпретацією;

- встановлення тісних взаємних зв'язків між регіонами та органами управління Андської спільноти з допомогою Консультаційної Ради приватних підприємців та Андського інституту праці.

КАРІКОМ – спільний ринок країн Карибського басейну. До якого належать Гаяна, Барбадос, Ямайка, Тринідад і Тобаго, Антигуа і Барбуда, Монтсеррат, Сент-Кіттс і Невіс, Домініка, Гренада, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадини, Беліз. Членом організації є Багамські острови, але вони не беруть участі у домовленостях про створення єдиного ринку. Спільноту було засновано у 1973 р.

Головні завдання:

- створення загального ринку;
- координація зовнішньоекономічної політики;
- функціональне економічне співробітництво в різних галузях.

Карибський загальний ринок – спільнота, де повністю ліквідовані торгові обмеження між Барбадосом, Тринідадом і Тобаго, Гаяною, Ямайкою та Антигуа і Барбудою. Ці країни схвалили єдиний митний тариф щодо товарів з третіх країн, тобто фактично створили митний союз, в основі якого промислово-сировинні товари. Третина взаємної торгівлі – нафтопродукти.

У межах Карибського спільного ринку були усунуті головні торговельні обмеження між його членами. Товари країн-членів не обкладаються митом при ввезенні. У 1989 р. прийнято рішення про використання єдиної гармонізованої системи опису і кодування товарів з метою тарифної класифікації. 1 січня 1991 р. країни організації (за винятком таких як Монтсеррат, Сент-Кіттс і Невіс, Антигуа і Барбуда, Сент-Люсія) встановили єдині ставки ввізного мита на товари, які довозяться з третіх країн. Єдині ставки встановлені для промислової продукції. Для інших товарів країни встановлюють ставки мита самостійно. Ставки ввізного мита на різні товари коливаються від 5 до 40%. Високими ставками мита обкладаються товари, аналогічні тим, які виготовляються на території КАРІКОМ у достатній кількості.

Латиноамериканська асоціація інтеграції – заснована у 1980 р. До неї входять Куба, Мексика та країни Південної Америки за виключенням Гаяни, Сурінаму, Гвіани. Мета:

- розвиток регіонального економічного співробітництва і торгівлі;
- створення спільного ринку.

МЕРКОСУР – економічний союз держав Південної Америки, заснований у 1986 р. Його формують Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай та Венесуела та асоційовані члени – Чилі, Болівія, Перу, Колумбія та Еквадор. Спільнота охоплює 60% території Латинської Америки, 46% її мешканців та

50% ВВП. Мета – створити об'єднання яке здатне гарантувати економічний розвиток його учасників на основі інтенсивної взаємної торгівлі і ефективного використання інвестицій, а також підвищення міжнародної конкурентоспроможності економіки країн субрегіону.

З 1 січня 1995 р. відповідно до Оуро-Претських угод, Меркосур перейшов на вищий інтеграційний рівень: від зони вільної торгівлі до митного союзу. Для всіх учасників запроваджено єдиний зовнішній митний тариф на продукцію, яка довозиться з третіх країн (ставка імпорتنих мит для різних товарів коливається від 0 до 20 %).

У 2004 р. незалежні країни Південної Америки заснували Союз південноамериканських націй. Мета – інтеграція економік сусідніх країн з метою створення зони вільної торгівлі.

Незважаючи на таку кількість організацій, реальна інтеграція країн Латинської Америки залишається мрією. Міждержавні конфлікти, амбіції окремих лідерів стримують даний процес.

9.5. Природні умови та ресурси

Природні умови і ресурси відіграють важливу роль в економічному розвитку країн Латинської Америки.

За особливостями рельєфу Латинську Америку поділяють на дві частини: східну – займають рівнини, західну – гірські хребти Анд. У прогинах Південно-Американської платформи знаходяться Амазонська (найбільша у світі), Орінокська і Ла-Платська низовини. Тривале руйнування платформи й вертикальні рухи призвели до утворення Бразильського і Гвіанського плоскогір'я. На заході, вздовж узбережжя Тихого океану, паралельними хребтами простягаються Анди.

Видовженість території регіону у меридіональному напрямі зумовлює різноманітність клімату. Латинську Америку перетинає п'ять кліматичних поясів – від тропічного до помірною. Проте найширша частина регіону лежить в екваторіальних і тропічних широтах, що зумовлює надходження великої кількості тепла. Середньомісячні температури на більшій частині території +20°C, а в північній і центральній частинах регіону понад +25°C. Сезонні коливання температури характерні для південних районів, які знаходяться в субтропічних і помірних широтах та гірських районів.

Сума активних температур на більшій частині території регіону коливається від 4000 до 8000°C, а на крайньому півдні – 2000°C. Це дає змогу вирощувати сільськогосподарські культури, які потребують великої кількості тепла – цукрову тростину, рис, бавовник та ін.

Майже 20% території Латинської Америки відчуває нестачу вологи, а на більшій частині території домінують сухий та вологий сезони. Найбільша кількість опадів випадає в екваторіальній зоні. Цей район відзначається надлишковим зволоженням, що створює труднощі для ведення землеробства.

У Латинській Америці переважають фералітні ґрунти. Поширені червоно-жовті фералітні ґрунти екваторіального поясу, червоні фералітні – субекваторіального поясу, які у тропічних широтах змінюються червоно-бурими і сіро-коричневими, а у вологих східних районах тропічного поясу – червоними ґрунтами. У Східній Пампі Аргентини представлені різні види чорноземів, які на заході змінюються сіро-коричневими ґрунтами. У помірному поясі Патагонії поширені напівпустельні, а в гірських районах Патагонських Анд – щебенисті ґрунти.

Латинська Америка забезпечена практично усіма видами корисних копалин, недарма її називають "коморою світу". На території регіону сконцентрована половина світових запасів міді, третина – срібла, бокситів і сірки, чверть – залізної руди і олова.

Окремі країни за запасами деяких видів корисних копалин входять до першої десятки країн світу. Наприклад, Бразилія – за запасами залізної руди, бокситів, олов'яної руди і золота; Мексика – срібла і сірки; Венесуела і Мексика – нафти і природного газу.

У розвіданих запасах паливних корисних копалин переважають нафта і природний газ. Розвідані запаси нафти оцінюються у 17,5 млрд т, або 11,6% світових. Латинська Америка – один з найбагатших нафтових регіонів світу. Осадкові породи, в яких залягає нафта, займають майже половину її території. Промислові запаси нафти відкриті в 11 країнах регіону, але головні ресурси зосереджені у Венесуелі й Мексиці. Найбільший нафтовий басейн – Маракайбо, другий за значенням – Орінокський. До великих належить нафтовий басейн на півдні Мексики. Перспективні на нафту осадкові структури східного передгірського прогину Анд тягнуться від Тринідад і Тобаго до Вогняної Землі.

Запаси природного газу оцінюють у 7,5 трлн м³, або 5,5% світових. Майже 2/3 запасів зосереджені у Венесуелі, Мексиці і Аргентині.

Поклади кам'яного вугілля невеликі і складають 76,4 млрд т, або 2% світових. Ресурси кам'яного вугілля зосереджені у Колумбії, Бразилії і Мексиці.

Латинська Америка володіє ресурсами руд чорних і кольорових металів, що зумовлене її розташуванням в Тихоокеанському рудному поясі та в областях давніх структур приатлантичної зони.

Запаси залізної руди складають 57,4 млрд т, або майже чверть світових. Ресурси залізної руди, здебільшого, зосереджені у Бразилії. На неї припадає 3/4 загальних запасів залізної руди регіону, за покладами якої вона входить до першої десятки країн світу. Промислові запаси залізної руди відомі у Мексиці та Венесуелі.

Латинська Америка багата на руди кольорових металів. Запаси мідних руд оцінюються у 350 млн т або 50% світових. Майже 2/3 ресурсів мідної руди регіону припадає на Чилі, Перу, Мексику.

Ресурси олов'яних руд складають 1,85 млн т, або чверть світових. Найбільшими запасами олов'яних руд виділяються Болівія і Бразилія.

Поклади свинцю оцінюються у 15,4 млн т, цинку – 33 млн т. Їх родовища зосереджені в Мексиці і Перу. На Мексику припадає половина запасів регіону, на Перу – чверть.

З руд благородних металів у Латинській Америці поширене срібло. Його запаси оцінюються у 154 тис т, або третина світових. Головні ресурси срібла зосереджені у Мексиці і Перу.

З неметалевих корисних копалин наявні родовища сірки в Мексиці, селітри – у Чилі. У багатьох країнах наявні поклади фосфоритів, гіпсу, каоліну та інші неметалевих ресурсів.

Перспективні, але мало розвідані геологічні структури дають змогу розраховувати на відкриття в найближчі роки нових родовищ корисних копалин.

Лісові ресурси. За площею лісів Латинська Америка поступається Азії, проте за рівнем лісистості посідає перше місце серед великих регіонів світу. У Латинській Америці зосереджена чверть загальносвітової площі лісів і третини запасів деревини.

Площа лісів складає понад 1000 млн га. У регіоні поширені вологі вічнозелені тропічні ліси. У басейні Амазонки вони займають понад 5 млн км², або 40% площі вологих тропічних лісів світу. Субтропічні листопадні ліси представлені на півдні Бразилії та Парагваю, на заході Уругваю і в північній частині Аргентини. Хвойні та широколистяні ліси помірного поясу трапляються на півдні Чилі і Аргентини. Заболочені ділянки на узбережжі Атлантичного океану вкриті мангровими лісами.

Видовий склад лісів дуже різноманітний. Тропічні ліси Амазонії налічують майже 5 тис видів дерев. Найцінніші породи – червоне дерево, каучуконоси, пальми. Важливе експортне значення мають продукти лісового промислу – пальмова олія, натуральний каучук, плоди, ароматизовані смоли. Основна частина лісопокритої площі припадає на п'ять країн: Бразилію, Колумбію, Венесуелу, Болівію та Еквадор. Найвищий рівень

лісистості у Суринамі – 95%, а найнижчий у Чилі – 11%. Безлісими є Гаїті та Сальвадор.

У Латинській Америці гострою є проблема збереження лісових ресурсів. Великих збитків лісовим ресурсам завдала підсічно-вогнева система землеробства. Крім того, деревина залишається важливим енергоносієм. 2/3 населення регіону використовує її як паливо. Наприклад, у Гаїті 90% енергетичних потреб задовольняється за рахунок спалювання деревини.

За різними оцінками, у регіоні вирубано від 10 до 20% площі лісу. Особливо інтенсивно цей процес відбувається в північній частині Південної Америки, на північному сході Бразилії, у північній і північно-західній частині Мексики.

Латинська Америка володіє водними ресурсами світового значення. Їй належить 1/5 поверхневого стоку суходолу і 1/10 гідроенергоресурсів планети. Водне господарство розвинуте недостатньо, хоча має життєво важливе значення для країн регіону. Із 70-х років ХХ ст. в Аргентині, Бразилії, Парагваї, Венесуелі та Мексиці почали створювати гідровузли з потужними ГЕС. На річці Парана, на кордоні Бразилії та Парагваю, збудовано один з найбільших у світі гідроенергокомплексів «Ітайпу».

Земельні ресурси. Загальна площа сільськогосподарських земель – 756 млн га (16% світового показника), з них 175 млн – орні землі (12% площі світу).

Сільськогосподарські землі розміщені дуже нерівномірно. 2/3 площі оброблюваних земель припадає на Бразилію, Мексику, Аргентину. Найвищий рівень сільськогосподарського освоєння у країнах Карибського басейну, де питома вага оброблюваних земель перевищує 25%, тоді як в Андських країнах – лише 5%.

Розподіл зрошуваних земель у країнах регіону нерівномірний. Понад 1/3 їх площі припадає на Мексику. Латинська Америка має великі масиви потенційно придатних для сільського господарства земель, які не потребують зрошення. Ці землі відзначаються високою природною родючістю і придатні для інтенсивного землеробства.

Латинська Америка має сприятливі природні та культурно-історичні передумови для розвитку туризму і відпочинку. Серед визначних природних пам'яток – водоспади, природні та культурні ландшафти, океанські пляжі, пам'ятки історії. Незважаючи на сприятливі передумови, туристична сфера Латинської Америки розвинута недостатньо, що зумовлено значною віддаленістю регіону та нерозгалуженою туристичною інфраструктурою.

9.6. Населення

За підрахунками вчених, у Латинській Америці до початку європейської колонізації проживало 40 млн осіб. У колоніальний період відбулося різке скорочення чисельності населення внаслідок знищення корінних жителів. У 1800 р. на території регіону проживало 20 млн осіб. У постколоніальний період темпи приросту населення значно прискорилися. З середини ХІХ ст. до Аргентини, Бразилії, Уругваю почали прибувати мігранти з Іспанії, Португалії, Італії та інших європейських країн, а на початку ХХ ст. – вихідці зі слов'янських країн.

Після Другої світової війни головним чинником зростання чисельності населення був високий природний приріст. У повоєнні десятиліття у більшості країн відбувався "демографічний вибух". Найвищі середньорічні темпи приросту населення спостерігалися у 50-х роках ХХ ст. – 3%. З середини 60-х років ХХ ст. темпи приросту населення знижувалися і сьогодні складають 0,75%. У 2023 р. в регіоні проживало 667,5 млн осіб.

Сучасна демографічна ситуація у Латинській Америці визначається показниками народжуваності та смертності. Коефіцієнт народжуваності у регіоні становить 16,4‰. Найвищі його показники у Гаїті (23,5‰), найнижчі – Пуерто-Ріко (5,9‰). Коефіцієнт смертності складає 7,9‰. Найвищі його показники в Уругваї (12,2‰), найнижчі – Нікарагуа (4,9‰).

Середня очікувана тривалість життя населення становить 72,5 роки. У Пуерто-Ріко цей показник досяг рівня – 80 років, у слаборозвинених країнах регіону, наприклад Гаїті, найнижчі показники середньої тривалості життя – 63 роки.

Латинська Америка – "молодий" регіон світу. Характерною рисою вікової структури населення є висока питома вага дітей та підлітків до 14 років – 25,6% та низька питома вага осіб віком понад 65 років – 8,9%. Працездатне населення становить 65,5%.

До початку колонізації у Латинській Америці проживали індіанці. На початку ХV ст. їх кількість досягла 40 млн осіб. Згодом у формуванні населення регіону велику роль відіграла імміграція з Європи та Африки. В колоніальний період в регіоні почали формуватися групи населення зі змішаними расовими ознаками: метиси (нащадки від шлюбів європейців та індіанців), мулати (нащадки від шлюбів європейців і негрів), самбо (нащадки від шлюбів негрів та індіанців).

У більшості країн Латинської Америки переважають метиси. Вони складають більше половини населення регіону. Найбільша кількість метисів у Мексиці, країнах Центральної (Гондурас, Сальвадор, Нікарагуа) і Південної

(Парагвай, Чилі, Венесуела) Америки, де їх питома вага коливається від 60 до 95%.

Населення європейського походження складає чверть населення Латинської Америки. Біле населення переважає у п'яти країнах – Аргентина, Уругваї, Коста-Ріка, Куба і Бразилія (50-90%). У решті країн питома вага білого населення коливається в межах 1-25% загальної чисельності населення.

Населення африканського походження складає 10% населення Латинської Америки. У країнах Карибського басейну чорношкіре населення переважає.

Питома вага індіанців не перевищує 15%. У більшості країн корінні жителі складають меншість населення. Індіанці відсутні у країнах Карибського басейну, Уругваї, Аргентині і Коста-Ріці. Лише у Болівії, Гаяні, Гватемалі, Сурінамі і Перу вони складають половину населення. Майже 80% індіанців мешкає у Мексиці, Центральній Америці й Андах.

Найпоширенішими мовами в Латинській Америці є іспанська і португальська. У більшості країн Центральної і Південної Америки державною мовою є іспанська. У Бразилії розмовляють португальською. У країнах Карибського басейну державними мовами є англійська та французька.

3-поміж індіанських мов переважають кечуа (Еквадор, Перу, Болівія), гуарані (Парагвай), аймара (Болівія), нахат (Мексика), майя (Мексика, Гватемала), мапуче (Чилі).

Латинська Америка – один з найменш заселених регіонів світу. Середня густина населення – 33 особи/км². Цей показник коливається від 3 осіб/км² у Гаяні до 621 особи/км² – у Барбадосі.

Для Латинської Америки характерні два типи розселення – узбережний і внутрішній. В країнах, які мають вихід до моря, переважає узбережний тип розселення. У Південній Америці і країнах Карибського басейну 4/5 населення проживає у смузі завширшки 300 км від узбережжя. Внутрішній тип розселення характерний для Мексики, країн Центральної Америки і частково для країн, які розташовані в Андах. У цих країнах більшість населення зосереджена у міжгірських котловинах і басейнах річок.

Латинська Америка характеризується високим рівнем урбанізації. У 1900 р. у містах проживало 10% населення, тоді як у 2020 р. – 81%. Найвищі темпи приросту міського населення спостерігалися у 50-х роках ХХ ст. (4,6%), і були вищими за темпи приросту населення регіону. Найбільш урбанізованими країнами регіону є Уругвай (95%), Аргентина (92%), Венесуела (88%) та Чилі (87%).

У більшості країн Карибського басейну і Центральної Америки переважає сільське населення. До країн з мінімальним рівнем урбанізації належать Сент-Люсія (19%), Антигуа і Барбуда (24,5%), Гаяна (26,7%).

У другій половині ХХ ст. процес урбанізації супроводжувався формуванням агломерацій. Найбільші агломерації регіону є центрами концентрації населення і центрами сучасного виробництва. У Латинській Америці сім агломерацій утворюють міста людністю понад 5 млн осіб: Сан-Паулу, Мехіко, Ріо-де-Жанейро, Буенос-Айрес, Ліма, Богота і Сантьяго.

У Латинській Америці поширене християнство. Серед християн переважають католики. Висока питома вага православних в Аргентині та Чилі. У країнах Карибського басейну поширений протестантизм. З нехристиянських релігій сповідують індуїзм та іслам – у Гаяні, Сурінамі, Тринідад і Тобаго. У багатьох країнах регіону зберігаються традиційні вірування індіанців.

Демографічні трансформації заклали фундамент міграційної активності жителів Латинської Америки. З 1980-х рр. за країнами регіону закріпився стереотип донора міграцій. Він проявився у присутності мешканців регіону у США, де концентрується 3/4 латиноамериканських і карибських мігрантів, тоді як у Канаді, Іспанії та Японії їх питома вага 13%.

9.7. Особливості економічного розвитку регіону. Загальна характеристика господарства

Для регіону характерні тренди, які змінюють його звичний економічний вигляд:

1. У технологічній сфері спостерігається тотальна цифровізація, відбувається моделювання нових та розвиток існуючих екосистем, насамперед у галузі Deep Tech (глибинних технологій), у тому числі: штучний інтелект, біотехнології, чисті технології (Clean Tech), галузі на межі медицини та високих технологій (Med Tech) та ін.

2. В енергетиці заплановане зниження вуглецевих залишків, форсування переходу на альтернативні (відновлювані) джерела енергії, організація виробництва зеленого водню для внутрішнього споживання та просування на зовнішні ринки. Водночас «захоплення» розвитком відновлюваних джерел енергії в умовах глобальної енергетичної кризи не повинно завдати шкоди базовим економічним інтересам регіону, позбавити місцевих корпоративних та приватних споживачів необхідного обсягу енергоносіїв. У середньостроковій перспективі планується нарощувати видобуток нафти та природного газу.

3. У гірничодобувній галузі помітним є застосування нових методів ведення бізнесу, наголошено на виробництві міді і, особливо, літію, який є затребуваним товаром на глобальному ринку. Показовим є високий інтерес міжнародного бізнесу до потенціалу так званого літійового трикутника (сусідніх районів Аргентини, Болівії та Чилі з величезними запасами металу). Магістральне завдання – декарбонізація видобувного сектору економіки за допомогою зростаючого використання «зеленого» водню та передових технологій вилучення та переробки сировини.

4. В агропромисловому комплексі розвивається процес цифровізації, розширюється застосування досягнень інформатики, біо- та нанотехнологій, що дозволяє відчутно підвищити врожайність та скоротити виробничі витрати. Це супроводжується утвердженням прогресивних практик точного сільського господарства, які охоплюють як великі аграрні холдинги, так і малі і середні ферми. Привертає увагу активне просування на міжнародний ринок органічної продукції та продуктів, так званої здорової дієти.

5. «Гарячим ринком» (щорічний приріст 25%) є поширення в Латинській Америці бізнес-технології SaaS (Software-as-a-service) – хмарного програмного забезпечення, яке надає користувачеві готові онлайн – рішення. У майбутньому розвиток даного тренду сприятиме перетворенню регіону на світовий хаб використання моделі SaaS.

Основу первинного сектору економіки Латинської Америки формують гірничодобувна промисловість та сільське господарство.

Гірничодобувна промисловість має важливе значення для багатьох країн. У місцях видобутку корисних копалин виникли як окремі підприємства, так і гірничопромислові комплекси. Яскравий приклад такого типу комплексу в галузі паливної промисловості – нафтовий район лагуни Маракайбо у Венесуелі, який розвивається з 1920-х років. Район є провідним з видобутку нафти у Південній Америці. У 2023 р. було видобуто 37,3 млн т нафти та 24,4 млрд м³ газу. У Бразилії обсяги видобутку нафти становили 163,1 млн т, газу – 21 млрд м³.

Другий великий центр нафтогазовидобутку сформувався в Центральній Америці, зокрема, в Мексиці, де видобуток нафти у 2023 р. досяг 97,7 млн т, газу – 25,7 млрд м³. Нафтогазовидобувна промисловість представлена більше ніж у десяти країнах регіону, з надр яких у 2022 р. видобуто 411 млн т нафти та 186 млрд³ природного газу.

Вугільна промисловість не набула значного розвитку. У 2022 р. видобуто 67,0 млн т вугілля. Найбільшою вугледобувною державою є Колумбія, на яку припадає 81% вугілля Латинської Америки. Обсяги видобутку вугілля у Мексиці та Бразилії складають 5,0 і 7,0 млн т відповідно.

Латинська Америка забезпечує 15% світового видобутку свинцю та 20% цинку. Головні виробники свинцево-цинкових руд – Перу та Мексика. У Перу ресурси свинцю та цинку видобуваються на території Західної та Центральної Кордильєр (Серро-де-Паско, Ель-Брокаль), у Мексиці – на Мексиканському плато (Пеньяскіто, штат Сакатекос) та півострові Каліфорнія (штат Південна Нижня Каліфорнія). У Перу цинк отримують також із мідно-цинкових руд родовища Антаміну в департаменті Анкаш.

На Латинську Америку припадає 53% світового видобутку срібла, половину виробництва якого забезпечують Мексику та Перу. Срібло видобувають на території 10 країн регіону. Золотовидобуток представлений у 20 країнах. Лідерами з видобутку золота є Мексика та Перу.

Болівія та Мексика є головними виробниками сурми, Мексика – ртуті. Колумбія є єдиною країною Латинської Америки, де ведеться видобуток платини (1% світового видобутку).

В Латинській Америці видобувають індустріальні мінерали – барит, бентоніт, діатоміти, шпати, графіт, гіпс, каолін, магнезит, фосфати, а також будівельні матеріали.

Латинська Америка є одним з найбільших у світі постачальників дорогоцінного та напівдорогоцінного каміння, зокрема, смарагдів та алмазів. Смарагди видобувають в Колумбії та Бразилії. Найвищу якість мають колумбійські смарагди. Питома вага Колумбії на світовому ринку смарагдів 70-90%. За обсягами видобутку смарагдів лідирує Бразилія. Їх видобувають у штатах Мінас-Жерайс, Байя та Гойяс. Видобуток алмазів зосереджено у Бразилії та Гайані.

Сільське господарство відіграє важливу роль в економіці Латинської Америки. Основа сільськогосподарської продукції – зернові культури, корене- та бульбоплоди. Понад 40% продукції сільського господарства експортується. Найбільшими експортерами є Аргентина та Бразилія, імпортером – Мексика.

Для розвитку сільського господарства Латинської Америки склалися сприятливі умови. Загальний земельний фонд – 2 млрд га, з них 25% оброблювані землі. Основну частину виробництва сільськогосподарської продукції забезпечують Бразилія, Мексика та Аргентина. У структурі аграрного господарства продукція рослинництва складає 2/3 вартості продукції сільського господарства, у т.ч. 70% у країнах Центральної Америки, 55% – на півдні Південної Америки (Аргентина, Уругвай).

Сільське господарство має яскраво виражений деформований характер, зумовлений залежністю від зовнішнього ринку. Окремі райони спеціалізуються на експортних культурах або експортному тваринництві.

Головними експортними культурами є кава, банани, бавовник, пшениця, цукор, цитрусові, м'ясо, шкіра, молочні продукти. У Латинській Америці сформувалася сільськогосподарська спеціалізація: країни Центральної Америки є головними виробниками бананів, Карибського басейну – бананів та тростинного цукру, Мексика – бавовни, Бразилія та Колумбія – кави, Аргентина – пшениці та м'яса.

Рослинництво – головна галузь сільського господарства. Більшість сільськогосподарських культур відомі здавна. Задовго до прибуття європейців, індіанські народи вирощували кукурудзу, квасолю, гарбуз, перець, помідори, тютюн та володіли технікою зрошення. За виробництвом найважливіших видів рослинницької продукції лідирує Бразилія.

Основу сучасного рослинництва складають продовольчі культури, а саме кукурудза, пшениця та рис. Головною продовольчою культурою є кукурудза. Батьківщиною кукурудзи вважається Мексика. До прибуття іспанців кукурудзу вирощували індіанські племена. Сьогодні вона вирощується повсюдно, а головний район виробництва – Пампа. За обсягами виробництва кукурудзи перше місце посідає Бразилія (136 млн т у 2022 р.), далі йдуть Аргентина (57 млн т) та Мексика (27 млн т).

Найважливішими виробниками пшениці є Аргентина, Мексика та Бразилія. На них припадає 85-90% виробництва пшениці. Головний район вирощування – Пампа. Власним виробництвом регіон задовольняє 40% потреб. Розширюється виробництво рису, який використовується для задоволення внутрішніх потреб. Його виробництво зосереджено у Бразилії (10,6 млн т), Колумбії (2,5 млн т) та Еквадорі (1,5 млн т).

У сухих та спекотних районах тропіків культивують сорго. Площа посівів складає 4 млн га, а валові збори – 1/5 світового виробництва. Головні виробники сорго – Мексика, Аргентина та Бразилія.

Із зернобобових культур велике значення мають соя, квасоля, боби, нут, горох, сочевиця та ін. Соя – головна зернобобова культура Латинської Америки, під якою зайнято 90 млн га. Головні виробники сої – Бразилія, Аргентина, Парагвай та Болівія. Досить поширеною культурою є квасоля. У дикому вигляді вона зустрічається у гірських районах Мексики, Гватемали та Аргентини. У Мексиці та Колумбії вирощують нут (90% валових зборів регіону), у Чилі, Аргентині, Колумбії – сочевицю, у Колумбії, Перу – горох.

Продовольчими культурами є крохмалоносні – маніок, батат, ямс, таро, картопля. У тропічних широтах найбільші площі зайняті маніокою. Її вирощують у Бразилії, Венесуелі, Колумбії, батат – у Мексиці, Бразилії, Кубі, Венесуелі, таро – у вологих субтропіках Куби, Бразилії, Еквадору, канну – на Антильських островах, анью – у Чилі, Перу, картоплю – у помірних широтах

Аргентини, Чилі, Уругваю, гірських районах тропіків та субтропіків Мексики, Колумбії, Перу.

Велике значення має вирощування олійних культур – бавовнику (насіння), соняшнику, арахісу, сої, рицини, льону, олійної пальми, евкаліпту. Бавовняне насіння виготовляють у Бразилії, Мексиці, Аргентині та Нікарагуа. За виробництвом льону першість належить Аргентині. Понад 90% валових зборів рицини припадає на Бразилію. Її також вирощують в Еквадорі, Парагваї та інших країнах. Провідні країни – виробники пальмової олії – Колумбія та Еквадор.

В економіці окремих країн регіону велика увага приділяється культивуванню тонізуючих культур – кави, какао-бобів, чаю та тютюну; а також – гуарані, коки. Кава вирощується майже у всіх країнах Латинської Америки. Світовий центр кави – його друга батьківщина – Бразилія та Колумбія, у яких площа плантацій кави складає 4 млн га, або 35% світової. Регіон забезпечує 60% світового збору кави. У 2022 р. Бразилією зібрано 2,6 млн т, Колумбією – 810 тис т. Третина виготовленої кави експортується, здебільшого до США.

Найкращим сортом кави вважається колумбійський сорт "медельїн". Висока якість колумбійської кави забезпечується вдалим поєднанням кліматичних особливостей, наявністю родючих ґрунтів, а також тим, що кавові дерева ростуть у напівтіні інших дерев.

У виробництві какао-бобів провідна роль належить Бразилії, Еквадору, Домініканській Республіці, Мексиці. Батьківщиною какао вважається басейн Амазонки та тихоокеанські схили Колумбійських Анд. Бразилія – головний центр (50% виробництва чайного листа Латинської Америки) збору парагвайського чаю – мате.

На Латинську Америку припадає 20% світового виробництва тютюну. Центром походження тютюну є передгірські області Болівії та Перу. Здавна його вирощували в Південній та Центральній Америці, на Анtilьських островах, у південній частині Північної Америки. Найбільші плантації тютюну у Мексиці, Бразилії, Аргентині та Кубі.

В екваторіальних та субекваторіальних широтах культивують гевею. Гевея походить з Бразилії, де вона у дикому вигляді поширена в басейні Амазонки. Археологічні знахідки свідчать про те, що натуральний каучук застосовувався вже в XI ст., а його промислове виробництво виникло у 40-х роках XIX ст. Головним виробником натурального каучуку є Бразилія.

У багатьох країнах регіону вирощують цукроносні культури, головною з яких є цукрова тростина. Розвиток цукрової промисловості зобов'язаний Х. Колумбу, який завіз цукрову тростину до Латинської Америки. Крім того,

історія культивування цукрової тростини тісно пов'язана з рабством: іспанці завозили негрів-рабів саме для роботи на цукрових плантаціях. В Уругваї, Чилі, Мексиці та Еквадорі вирощується цукровий буряк. Найбільшими виробниками цукру є Бразилія, Мексика, країни Карибського басейну.

Повсюдно вирощуються волокнисті культури: бавовник, джут, кенаф, льон, коноплі, деякі види агав, насамперед сизаль, хенекен. Головними виробниками бавовнику є Мексика, Бразилія, Перу та Парагвай. Джут вирощується в Бразилії та Центральній Америці, кенаф – у країнах Південної та Центральної Америки, льон – в Аргентині, коноплі – в Чилі та Перу, агав у країнах з тропічним кліматом – Венесуела (сізаль), Мексика (хенекен). Волокна використовуються для виготовлення мішковини та технічних тканин, канатів та грубих сортів паперу, а також для виробництва алкогольних напоїв.

Головною культурою тропічного землеробства регіону є банани. За їх вирощуванням Латинська Америка посідає друге місце у світі (30% світового виробництва). Перші бананові плантації з'явилися у країнах Центральної Америки у першій половині XIX ст. Головними виробниками бананів є Бразилія, Еквадор, Гватемала, Мексика, Коста-Ріка, Колумбія. Банани експортуються до країн Європи та США, причому дозрівання плодів відбувається під час транспортування на спеціальних суднах. Окрім бананів в регіоні культивують манго (Мексика, Бразилія), ананаси (Бразилія, Мексика), папайю (Мексика, Еквадор, Колумбія), авокадо (Мексика, Домініканська Республіка, Бразилія, Перу, Гаїті), гуайяву (Куба, Бразилія).

З культур субтропічної та помірної природних зон вирощують цитрусові: лимон (Чилі), лайм, апельсини (Бразилія, Венесуела, Мексика, Куба, Антильські острови), грейпфрут (Барбадос, Ямайка, Куба, Пуерто-Ріко, Аргентина) фейхоа (Уругвай, Бразилія, Аргентина, Парагвай), виноград (Чилі, Аргентина, Уругвай), повсюдно – яблука, груші та кісточкові (абрикос, слива, персик).

Овочівництво представлене вирощуванням томатів, цибулі, часнику, перцю, гарбуза, дині, кавунів та багатьох інших культур. Кліматичні умови дозволяють вирощувати їх майже повсюдно та протягом року. Великі овочеві господарства функціонують у Бразилії, Аргентині, Мексиці та Чилі.

Тваринництво, за вартістю виробленої продукції, поступається рослинництву. Його розвитку сприяють великі площі пасовищ і кліматичні умови, що забезпечує цілорічний випас худоби. Переважає тваринництво м'ясного напрямку. В Латинській Америці сформувалися 4 скотарські райони – Аргентинська Пампа, Патагонія, Бразильська Пампа та Колумбійське

«Льянос Ориноко». Найбільше поголів'я ВРХ у Бразилії (214 млн) та Аргентині (54 млн).

Вівчарство – друга за значенням галузь тваринництва. Воно розвинене у напівпустельних, пустельних та гірських районах. Найбільше поголів'я овець у Бразилії, Аргентині та Мексиці. Продукція галузі орієнтована як на внутрішній так і на зовнішній ринок. Продуктами експорту є вовна та овчина. У посушливих районах Аргентини (Патагонія), Бразилії (Суша Пампа), Мексики (Мексиканське нагір'я) розводять кіз.

Свинарство розвинене повсюдно, але тяжіє до міст і великих населених пунктів. Найбільше поголів'я свиней зосереджено в Бразилії та Мексиці. Продукція галузі призначена для внутрішнього ринку. Важливою галуззю є конярство. Найбільше поголів'я коней зосереджено в Мексиці та Бразилії. Племінне конярство розвинене в Аргентині, Бразилії, Уругваї. В Аргентині, Перу та інших країнах як тяглову силу використовують мулів та віслюків, а індіанське населення Андійських країн (Болівія, Перу, Еквадор) – лам.

Товарне значення має птахівництво. Вирощують курчат, гусей, качок, індичок. Найбільше поголів'я курчат – у Бразилії та Мексиці, гусей – в Аргентині та Парагваї, качок – у Мексиці та Бразилії, індичок – у Бразилії та Мексиці. Птахівництво, як і свинарство, тяжіє до великих населених пунктів.

Основу вторинного сектору економіки регіону складає енергетика. У 2020 р. загальне виробництво електроенергії склало 1,3 трлн кВт год. Найбільшими її виробниками є Бразилія, Мексика та Аргентина (65% виробництва регіону).

Виробництво електроенергії на теплових електростанціях налагоджене у Венесуелі, Аргентині, Домініканській Республіці. Збільшується виробництво електроенергії на гідроелектростанціях. У Болівії та Коста-Ріці 80% електроенергії виробляється на гідроелектростанціях. Енергетичний потенціал річок регіону становить 800 млн кВт, а обсяги його використання – 15%. Найбільші ГЕС Латинської Америки: бразильсько-парагвайська «Ітайпу», потужністю 14 млн кВт на р. Парана; Гурі на р. Мароні, «Тукуруї» на р. Токантінс, аргентино-парагвайська "Ясірета" на р. Парана.

Атомні електростанції збудовано в Аргентині, Бразилії та Мексиці. У деяких країнах регіону ведеться промислово-експериментальне будівництво геотермальних, сонячних та вітрових електростанцій. Так, термальні води використовуються для обігріву у країнах Центральної Америки. Перша ГеоТЕС була збудована у 1970-х рр. у Сальвадорі. За обсягами виробництва електроенергії на ГеоТЕС лідирує Мексика.

У районах видобутку руд чорних металів сформувалася чорна металургія. Бразилія посідає перше місце в регіоні з виробництва чавуну та

сталі – 23,6 та 34 млн т відповідно. Виплавка сталі налагоджена у 14 країнах регіону, чавун – у шести.

Кольорова металургія має давню історію. Особливо це стосується виробництва традиційних металів – міді, цинку, свинцю, олова, срібла, золота. На їх основі склалися мідна, свинцево-цинкова, олов'яна, срібна та золотодобувна галузі, продукція яких експортується. Латинська Америка забезпечує 45% світового виробництва міді (мідний концентрат), 14% – чорнової та 15% – рафінованої. Найбільший виробник мідного концентрату, чорнової та рафінованої міді – Чилі. Мідеплавильні комбінати розміщені біля родовищ мідних руд – Чукіамата, Потрсерільос, Ель-Тсньєнте, Сальвадор. Мідеплавильна промисловість розвинена у Перу, Мексиці, Бразилії, Аргентині.

Олов'яна промисловість функціонує у Бразилії, Болівії та Перу. Регіон забезпечує 18% світового виробництва олова. Нікелева промисловість розвинена у деяких країнах Карибського регіону (Домініканська Республіка, Куба), Південній (Бразилія, Колумбія) та Центральній (Гватемала) Америці.

У Латинській Америці бурхливо розвивається алюмінієве виробництво. За випуском глинозему виділяються Бразилія та Ямайка, алюмінію – Бразилія та Аргентина. У 2022 р. у Латинській Америці вироблено 1,5 млн т алюмінію. Головними підприємствами з виплавки алюмінію є Сан-Фелікс та Сьюдад-Гуаяна (Венесуела), Понта-Гроса (Бразилія), Пуерто-Мадрін (Аргентина).

Машинобудування та металообробка посідають чільне місце (25% промислового виробництва) у структурі промислового виробництва. Проте розвиток цих галузей відбувається вкрай нерівномірно. На три країни регіону – Бразилію, Мексику та Аргентину – припадає 2/3 продукції галузі.

Перше місце у машинобудуванні регіону належить автомобільній промисловості, яка стимулює розвиток супутніх галузей. У 2022 р. загальне виробництво автомобілів у Мексиці склало 3,3 млн штук, Бразилії – 2,2 млн. Автоскладальні заводи діють у 6 країнах регіону. Випуск автомашин здійснюється за ліцензіями іноземних компаній. Окрім збирання автомобілів налагоджено виробництво двигунів та інших комплектуючих. Автомобільна промисловість відрізняється високою концентрацією виробництва. Більшість автозаводів зосереджено на невеликій території. Наприклад, у Бразилії це міста Сан-Паулу та Сантос, у Мексиці – Саагун, Толука, Пуебла, в Аргентині – Кордова, у Венесуелі – Валенсія.

З галузей транспортного машинобудування важливе значення має суднобудування. Перші судноверфі виникли в Аргентині. У 1980 р. Бразилія

увійшла до першої десятки країн світу за обсягами виробництва суден. Галузь розвинена також у Чилі, Мексиці, Перу.

У країнах Латинської Америки набула розвитку нафтопереробна промисловість. Центри галузі тяжіють до районів видобутку нафти та її транспортування до центрів споживання. Найбільші за потужністю нафтопереробні заводи споруджені на островах Карибського моря: Віргінські острови (США), Багамські острови, Кюрасао, Тринідад і Тобаго. Сумарні потужності нафтопереробних заводів – 400 млн т.

З нафтопереробкою пов'язана хімічна промисловість. Питома вага Латинської Америки у виробництві хімічних продуктів світу – 5%. Чільне місце посідає нафтохімія, виробництво пластмас та синтетичного каучуку. Хімічна промисловість набула найбільшого розвитку в Мексиці, Бразилії, Аргентині. Більшість хімічних підприємств належать найбільшим ТНК світу, таким як "Дюпон", "Доу кемікл" (США), "Байєр", БАСФ, "Хехст" (ФРН), "Імперіел кемікл індастріз" (Велика Британія).

Деревообробна та целюлозно-паперова галузі базуються на власних ресурсах деревини. Країни регіону виготовляють деревостружкові та деревоволокнисті плити, шпон, меблі, папір, картон. За випуском продукції лісового господарства лідирує Бразилія.

Текстильна промисловість – одна з найстаріших галузей промисловості. У більшості країн вона посідає чільне місце як за вартістю промислової продукції, так і за кількістю зайнятих. Головні виробники продукції – Бразилія, Мексика (синтетичні тканини), Аргентина та Уругвай (вовняні тканини).

Харчова промисловість залишається однією із провідних галузей, хоча її питома вага у вартості продукції обробної промисловості знижується. Головні галузі харчової промисловості – цукрова та плодоовочеконсервна. Регіон експортує: консервовані ананаси та ананасовий сік, томатну пасту, тропічні фрукти (Мексика); конфітюри з персиків, абрикосів, яблук, груш, слив, виноградні вина (Аргентина та Чилі); фруктові соки та фрукти (Бразилія). Світове значення мають м'ясна та рибопереробна галузі, виноробство. Головними виробниками вин є Аргентина, Чилі, Бразилія, а також Венесуела, Перу, Болівія та Уругвай. Найбільші обсяги експорту продовольства забезпечували Бразилія (99,8 млрд дол) та Аргентина (50,2 млрд дол).

Основу третинного сектору економіки Латинської Америки формує транспорт. Транспортна мережа регіону почала формуватися наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Будівництво транспортних шляхів відбувалось за підтримки

американських та англійських компаній. Вони з'єднували центри видобутку корисних копалин з портами, а в Мексиці – з прикордонними містами США.

Найбільшого розвитку транспорт отримав на Атлантичному узбережжі, найменше – у центральних районах Південної Америки та островах. Найдовша мережа транспортних шляхів у Бразилії, Аргентині, Мексиці та Чилі. Більшість острівних держав мають лише окремі види транспортних комунікацій – автомобільні шляхи, подекуди залізниці.

На Латинську Америку припадає 10% мережі залізниць світу, 7% автомобільних шляхів, 33% внутрішнього водного та 15% трубопровідного транспорту.

Автомобільний транспорт лідирує за вантажо- та пасажирообігом. Загальна довжина автомобільних шляхів 3,2 млн км. Найдовша мережа автодоріг у Бразилії, Мексиці, Аргентині та Венесуелі.

Першою автодорогою міжнародного значення було Панамериканське шосе, будівництво якого розпочалося у 30-х роках ХХ ст. Воно бере початок на Алясці (Північна Америка) і завершується у південних районах Південної Америки і об'єднує національні мережі континентальних держав Америки у єдину систему. Його довжина 48 тис км. Потужною транспортною артерією є Трансамазонське шосе довжиною 5,5 тис км (від Ресіфі у Бразилії до кордону з Перу).

Друге місце за вантажо- та пасажирообігом посідає залізничний транспорт. Довжина залізниць – 110,0 тис км. Залізнична мережа розподілена нерівномірно. Найбільша густота залізничних колій характерна для узбережних районів Аргентини та Бразилії. У багатьох острівних державах регіону залізниці відсутні.

Внутрішній водний (річковий) транспорт (121,0 тис км) розвивається завдяки потужній річковій мережі. Найбільше значення він має в Бразилії, Аргентині, Колумбії, Болівії та Перу. Головними річковими артеріями є Амазонка, Парана та Магдалена. Судноплавство забезпечується мало-тоннажними суднами.

Морський транспорт відіграє важливу роль у зовнішній торгівлі. На міжнародні перевезення припадає 95% вантажообігу, на каботажні – 5%. Морським транспортом експортуються нафта та нафтопродукти, промислова та сільськогосподарська сировина, продовольство, імпортуються машини, обладнання та напівфабрикати. Найбільшими універсальними морськими портами є Ріо-де-Жанейро, Паранагуа, Буенос-Айрес, Росаріо та ін; спеціалізованими: нафтовий – Сан-Себастьян та рудні – Тубаран та Сантос. Велике значення має Панамський канал, який відкрив найкоротший шлях із Західної Європи до портів Тихоокеанського узбережжя США та інших

країн американського континенту. Тоннаж суден становить 65-70 тис т. Вантажобіг каналу досягає 200 млн т, пасажиробіг – 250 тис осіб. 45% руху – зв'язки між східним і західним узбережжям США.

Трубопровідний транспорт почав розвиватися з 1926 р. у Колумбії. Загальна довжина трубопроводів 150 тис км, з них понад 60% – газопроводи. Найдовшою мережею трубопроводів володіють Мексика та Аргентина.

На внутрішніх повітряних лініях функціонують національні державні та приватні національні авіакомпанії, а на міжнародних – іноземні, насамперед «Панамерикан» та «Ейр Франс». Найбільші авіапорти – Сан-Паулу, Мехіко, Богота та Бразилія.

9.8. Зовнішні зв'язки

Зовнішньоторговельні операції регіону орієнтовані на ринки США, Західної Європи та Східної Азії. У структурі експортно-імпортних операцій переважає вивезення сировини та напівфабрикатів, довозять здебільшого готові вироби.

Країни регіону експортують продовольство – каву, какао, цитрусові, банани, цукор, зерно, м'ясо. Наприклад, експортером кави є Бразилія, Колумбія, зернових – Аргентина, бананів – Еквадор. Аргентина та Уругвай – визнані лідери в експорті м'яса.

1/4 товарного сировинного експорту припадає на нафту та нафтопродукти, чорні та кольорові метали. Так, Чилі експортують мідь, Перу – свинець та мідь, Болівія – олово, Ямайка – боксити. Країни Латинської Америки експортують напої та тютюн (10% експорту), хімічні товари – 10%, транспортні засоби та обладнання – 33-35%.

Контрольні запитання

1. Назвіть позитивні та негативні риси географічного положення Латинської Америки.
2. Охарактеризуйте етапи формування політичної карти Латинської Америки.
3. Назвіть країни, які входять до складу регіону Латинська Америка та вкажіть їх форму правління та адміністративно-територіальний устрій.
4. Розкрийте особливості перебігу інтеграційних процесів. Дайте характеристику інтеграційних об'єднань Латинської Америки.
5. Охарактеризуйте своєрідність природних умов Латинської Америки: рельєф, клімат, ґрунтово-рослинний покрив.

6. Охарактеризуйте природні ресурси Латинської Америки.
7. Розкрийте особливості перебігу демографічних та міграційних процесів у регіоні.
8. Охарактеризуйте національний та мовний склад населення Латинської Америки.
9. Розкрийте головні особливості розвитку економіки країн Латинської Америки.
10. Охарактеризуйте сучасний стан розвитку тваринництва у країнах Латинської Америки. Які продукти галузі експортуються на світовий ринок?
11. Назвіть найважливіші сільськогосподарські культури та райони їх вирощування.
12. Назвіть головні складові вторинного сектору економіки країн Латинської Америки та дайте їх коротку характеристику.
13. Назвіть головні види транспорту країн Латинської Америки та дайте їх коротку характеристику.

Розділ 10. БРАЗИЛІЯ

10.1. Географічне положення, адміністративно-територіальний устрій

Бразилія – найбільша за розмірами території країна Латинської Америки і п'ята у світі після РФ, Канади, Китаю і США. Площа території – 8,5 млн км² або 5,7% площі суходолу. Бразилія займає східну й центральну частини Південної Америки. Водночас територія країни знаходиться у двох півкулях – Північній та Південній. Протяжність країни з півночі на південь та із заходу на схід – 4300 км. Бразилія має вихід до Атлантичного океану. На півночі межує з Венесуелою, Суринамом, Гайаною та Гвіаною, північному заході – з Колумбією, заході – з Перу та Болівією, південному заході – з Парагваєм, півдні – з Аргентиною та Уругваєм. Північні й західні кордони пролягають малоосвоєними територіями.

Головні переваги економіко-географічного положення Бразилії:

- можливість розвитку і зміцнення торговельного співробітництва з країнами Латинської Америки;
- вихід до Атлантики дозволяє розширювати зв'язки з іншими країнами світу;
- близькість до США.

Бразилія – федеративна республіка з президентською формою правління. Країну поділено на 26 штатів і столичний федеральний округ, де знаходиться м. Бразилія. Планування міста досить незвичне: з висоти пташиного польоту головні магістралі міста з прилеглими кварталами утворюють фігуру, яка нагадує реактивний пасажирський літак, який прямує на південний схід. Архітектор Лусіо Коста, стверджував, що проектував місто яке б за формою нагадувало гігантського метелика. При цьому у фюзеляжі цього «аероплана» знаходиться більшість установ міського і федерального значення. Центральна частина відведена під готелі, магазини, банкі та ін. У «хвості літака» знаходяться міські муніципальні установи, а в районі «кабіни пілота» – федеральні: прокуратура, парламент (Національний конгрес) та інші установи. У крилах розташовані житлові квартали.

10.2. Природні умови і ресурси

Територія Бразилії характеризується великою різноманітністю природних умов, різноманіттям ландшафтів, багатством земних надр.

Рельєф країни здебільшого рівнинний. Понад 60% площі Бразилії займають плоскогір'я, найбільші з яких Гвіанське та Бразильське. Головні гірські ланцюги плато Мату-Гросу пролягають на крайньому заході. На кордоні з Венесуелою знаходиться найвища вершина країна – пік Небліна (3014 м). Північ країни займає Амазонська низовина із середніми висотами 150 м.

Для Бразилії характерні екваторіальний клімат на півночі і субтропічний – на півдні. Середньомісячна температура коливається від +16° до +29° С. На великих висотах, особливо у штаті Сан-Паулу та у південних штатах, середня температура не перевищує +14°...+18° С. Найбільша кількість опадів характерна для району Амазонії: протягом року випадає понад 2000 мм опадів. Посушливими є крайні північно-східні райони Бразилії, де випадає 500-650 мм опадів на рік.

Територія країни вкрита густою річковою мережею. Амазонія, південь Гвіанського і північна частина Бразильського нагір'їв зрошуються системою річки Амазонка; південь Бразильського плоскогір'я – системами річок Уругвай та Парана, захід – річкою Парагвай, схід належить до басейну Сан-Франсиску.

Ґрунтовий покрив Бразилії надзвичайно строкатий. Третину площі країни займають фералітні червоноколірні ґрунти. У басейні Амазонки переважають червоно-жовті ґрунти. На північному сході – червоно-коричневі та червоно-бурі ґрунти. На вологому півдні представлені червоноземні ґрунти. На крайньому півдні – червонувато-чорні ґрунти прерій.

Багатство рослинного покриву Бразилії обумовлене різноманітністю географічних, кліматичних, ґрунтових і гідрогеологічних умов країни. На її території розміщено кілька екорегіонів з різними типами рослинності: сельва (в басейні Амазонки і на узбережжі Атлантичного океану); мата або атлантичний ліс (схід Бразильського нагір'я); сухі ліси (штати Баїя, Мінас-Жерайс); кампос (штати Мату-Гросу, Мату-Гросу-ду-Сул, Гояс і Токантінс); каатінга (посушливий північний-схід країни); пантанал; вічнозелені мішані листяно-хвойні ліси (південні штати Бразилії); ділянки злакових прерій або пампасів (високі плато південних штатів Бразилії); мангрові ліси (уздовж бразильського узбережжя).

Бразилія має потужний природно-ресурсний потенціал для розвитку багатогалузевого господарства. Країна посідає перше місце за запасами берилієвих, ніобієвих руд та гірського кришталю, друге – танталу, четверте – бокситів.

Паливні ресурси представлені всіма їх видами. Запаси нафти і природного газу незначні (1,6 млрд т і 350 млрд м³ відповідно). Головні родовища

нафти зосереджені в штатах Баїя, Сержипи і Алагоас, Еспіріту-Санту; природного газу у двох сусідніх морських нафтогазових басейнах на південь і північ від Ріо-де-Жанейро.

Бразилія одна з небагатьох країн світу, яка розробляє поклади горючих («нафтових») сланців. Їх ресурси зосереджені в штатах Сан-Паулу, Парана, Санта-Катаріна, Ріу-Гранді-ду-Сул, Мату-Гросу-ду-Сул та Гояс.

Запаси кам'яного вугілля і антрацитів оцінюються у 2 млрд т. Рентабельні для розробки родовища знаходяться у штатах Ріу-Гранді-ду-Сул і Санта-Катаріна.

Багата Бразилія на рудні корисні копалини. Підтверджені запаси залізних руд оцінюються у 23 млрд т. Промислові поклади зосереджені в залізорудному басейні Мінас-Жерайс, штаті Мату-Гросу і Пара.

Основою марганцеворудної бази є родовища району Каражас та залізорудного чотирикутника. Підтверджені запаси складають 168 млн т.

Бразилія посідає перше місце в Латинській Америці та четверте у світі (після Гвінеї, Австралії і В'єтнаму) за запасами бокситів, які оцінюються у 1,9 млрд т. Відомо понад 80 родовищ бокситів які об'єднуються у дві бокситові провінції: 1) штат Пара, 2) штат Мінас-Жерайс.

Покладами вольфрамівих руд виділяється штат Ріу-Гранді-ду-Норті; нікелю – штат Гояс; свинцю і цинку – штат Мінас-Жерайс; олова – Рондонія.

Рідкісні елементи (берилій, ніобій, тантал, цирконій) зустрічаються в комплексних рудах штату Мінас-Жерайс і на Бразилію припадає 88% світових підтверджених запасів ніобієво-танталової сировини.

Країна посідає 6 місце у світі за запасами уранових руд, які оцінюються у 278,7 тис т і знаходяться у штатах Баїя, Сеара, Парана та Мінас-Жерайс.

В Бразилії зосереджені найбільші за запасами родовища дорогоцінного каміння. Так, ювелірні берил, топаз, турмалін, аметист, смарагди та алмази зустрічаються в штатах Мінас-Жерайс, Баїя, Мату-Гросу, Гояс. Унікальна кришталева провінція охоплює великі площі вищезгаданих штатів. Родовища золота зосереджені здебільшого у штатах Мінас-Жерайс (48%) і Пара (37%).

Великими є поклади нерудної сировини – слюда, калійна і кам'яна солі, флюорит, фосфорити, графіт, азбест та ін.

Важливим структурним елементом природно-ресурсного потенціалу Бразилії є лісові ресурси. Лісопокрита площа складає 493,5 млн га або 59,0% площі країни. Протягом 1990-2015 рр. площа лісів скоротилась на 6,4% (за рахунок вирубування цінних порід деревини і як наслідок переведення вивільнених земельних ділянок до категорії «сільськогосподарські угіддя»).

Забезпеченість земельними ресурсами визначається земельним фондом Бразилії, площа якого 835,8 млн га.

Рельєф Бразилії і велика кількість опадів сприяють формуванню розгалуженої річкової мережі, яка відіграє важливу роль у формуванні водних та гідроенергетичних ресурсів країни. Бразилія посідає одне з провідних місць у світі за запасами водних та гідроресурсів, які оцінюються у 8,2 тис км³/рік та 120 млн кВт відповідно.

Агрокліматичні ресурси сприятливі для вирощування теплолюбивих культур. Сума активних температур коливається від 8000°C до 4000°C. Теплий клімат, достатня кількість опадів у поєднанні з іншими сприятливими умовами дають змогу вирощувати усі відомі сільськогосподарські культури – від зернових до тропічних плодівих.

Бразилія має потужний туристично-рекреаційний потенціал. Головні туристичні ресурси країни – дика природа, екзотика джунглів, Амазонка, видовищний карнавал у Ріо-де-Жанейро, пляжі Атлантичного узбережжя, багатомільйонні мегалополіси і численні природно-культурні та суспільно-історичні об'єкти позитивно впливають на розвиток таких видів туризму як екскурсійний, екстремальний, розважальний, спортивний, пляжний та діловий.

10.3. Населення

Бразилія посідає перше місце у Латинській Америці та сьоме у світі за чисельністю населення (у 2023 р. в країні проживало 219,6 млн осіб).

Аналіз динаміки чисельності населення Бразилії свідчить про уповільнення темпів його зростання. Протягом 2021-2023 рр. темпи зростання чисельності населення фіксуються на рівні 0,91%, порівняно з максимумом 1952 р. (3,0%). Причиною ситуації, що склалася є зниження рівня народжуваності.

Показники природного руху населення в країні відповідають сучасному типу відтворення: народжуваність складає 15,0‰, смертність – 6,0‰.

Незважаючи на уповільнення темпів зростання чисельності населення, його вікова структура є досить сприятливою: питома вага осіб віком до 15 років складає 26,3%, працездатне – 67,0%, пенсійне – 6,7%.

Бразилія належить до слабозаселених країн. Середня густина населення – 26 ос/км² (найбільша у штатах Південного Сходу – 40 ос/км², найменша – у штатах Півночі – 1 ос/км²). Понад 30% населення мешкає у смузі Атлантичного узбережжя завширшки до 100 км, а половина жителів сконцентрована на 7% площі країни.

Бразилія – високоурбанізована країна, питома вага міського населення складає 86%. Проте великими є регіональні контрасти рівня урбанізації: на південному сході в містах зосереджено більше ніж 75% жителів, у той час, як на північному сході – 42%. Найбільшими містами Бразилії (з передмістями) є Сан-Паулу (21,6 млн жителів), Ріо-де-Жанейро (13,3 млн), Белу-Орізонті (5,9 млн), Бразилія (4,5 млн).

Етнорасова структура сучасного населення Бразилії вкрай строката. Бразильська нація сформувалася внаслідок взаємодії аборигенів-індіанців, африканських народів з європейськими мігрантами.

Аналіз етнічного складу населення змушує розрізняти дані "самовизначення" населення, зафіксовані переписами, і реальний етнічний склад населення, який є дуже складним і визначається шляхом використання новітніх технологій, зокрема дослідження генних маркерів.

За даними Бразильського інституту географії і статистики, "білими" або Brancos себе називають 47,7% населення. Вони мешкають повсюдно але найбільше на Півдні та Південному сході Бразилії. Білими себе вважають як нащадки європейців, так і нащадки деяких інших народів з білим кольором шкіри. В Бразилії представлена етнічна група бразигвайці – білі бразильці або їх нащадки, які мешкають на прикордонних з Бразилією територіях Парагваю. Хоча більшість населення білі, генетичні дослідження показали, що бразильські "білі" – суміш рас (у 86% населення предками є темношкірі та індіанці).

"Чорними" або Pretos себе називають 7,6% населення. Як і білі мешкають повсюдно але найбільша їх концентрація у Північно-Східному регіоні.

"Коричневі" (Pardos) складають 43,1% населення і розміщені повсюдно. Коричневими є жителі, які самостійно вважають себе такими так і ті громадяни, які не належать до жодної іншої категорії. Хоча Бразильський інститут географії і статистики зараховує коричневих до нащадків африканців, більшість дослідників з цим незгодні, переконуючи, що 8% населення – це нащадки від шлюбу білих з індіанцями, (відомими за неофіційними термінами "кабоклу" і "мамелюку"), та білих з азійцями. Невпевненість посилюється і тому, що деяка кількість темношкірих класифікує себе як коричневі, а коричневих – як білі.

"Жовті" (Amarelos) складають 1,1% населення. Вони сконцентровані у штатах Сан-Паулу і Парана. Жовтими себе вважають нащадки більшості мігрантів з Азії, зокрема вихідці з Японії, Китаю та Кореї.

Нащадками індіанців є 0,4% населення. Низька питома вага останніх зумовлена інтенсивною взаємодією з представниками інших народів, традиційно упередженим ставленням до них, а тому більшість називає себе

"білими" або "коричневими". Вони мешкають здебільшого у резерваціях внутрішніх і глибинних районів Півночі.

Бразилія – багатомовна країна. Португальська мова – єдина державна мова Бразилії. Нею розмовляє майже все населення країни. Бразильська португальська мова розвинулася незалежно від європейської португальської та зазнала незначних фонетичних змін на відміну від мови, якою розмовляють у Португалії. Бразильська португальська мова досить однорідна, носії різних регіональних діалектів легко розуміють один одного, але між ними існує кілька помітних фонологічних, лексичних та орфографічних відмінностей.

Окрім португальської мови, відомо 145 живих індіанських мов, які поширені в басейні річки Амазонка. Ними розмовляє 250 тис осіб. В Бразилії представлені мови іммігрантів з країн Європи та Азії (30 мов).

Міграції населення є невід'ємною частиною демографічної історії країни. У колоніальний період головним напрямком внутрішньої міграції був рух населення з узбережжя вглиб материка. У 50-80-х роках ХХ ст. найбільші потоки внутрішньої міграції були спрямовані до мегаполісів Сан-Паулу та Ріо-де-Жанейро. Бразилія традиційно була одержувачем мігрантів, а її південний схід – головним місцем їх призначення. Більшість мігрантів складають вихідці з Аргентини, Чилі та Андських країн.

Сила впливу європейців на місцеву культуру виявляється у тому, яка кількість бразильців є прихильниками католицької віри. Так, 65% жителів – сповідують католицизм, 22% – протестантизм, а решта (13%) – іслам, юдаїзм, буддизм і місцеві вірування (2,0% населення є послідовниками спиритуалізму). Досить розповсюджені афро-християнські культури, до яких належать: шанго, макумба, кандобле. Їх послідовниками є представники різних соціально-економічних груп населення: бідне населення та освічені заможні громадяни престижних районів Ріо-де-Жанейро.

За кількістю трудових ресурсів Бразилія посідає перше місце в Латинській Америці. До економічно активного населення належить 86,6 млн осіб. Галузева структура зайнятості має такий вигляд: 10% задіяно у сільському господарстві, 39,8% – промисловості, 50,2% – сфері послуг. Рівень безробіття у 2023 р. склав 7,8%.

10.4. Особливості економічного розвитку та характеристика складників економіки

В історії бразильської економіки виділяють шість стратегічних моделей (або етапів розвитку):

- колоніальна система (1500-1822 рр.), за якої країна була виробником та експортером сировинної продукції;
- агроекспортна економіка, заснована на використанні найманої праці (1822-1889 рр.);
- кавовий цикл і зародки індустріалізації (1889-1930 рр.);
- індустріалізація і перехід до імпортозаміщення (1930-1979 рр.);
- нестабільність економіки, яка супроводжувалася кризовими явищами (1980-1994 рр.);
- ліберальна периферійна модель (з 1995 р і по теперішній час).

Ліберальну периферійну модель визначають три головні характеристики:

1. Модель структурована і передбачає: а) лібералізацію міжнародних економічних відносин; б) проведення державних реформ з мінімізації ролі держави в економіці та приватизацію державних компаній; в) дерегламентацію ринку праці, яка підсилює експлуатацію робочої сили.

2. Модель периферійна, оскільки представляє специфічну форму реалізації неоліберальної політики в країні, яка займає периферійне положення в міжнародній економічній системі і в той же час характеризується структурною зовнішньою вразливістю економіки.

3. Модель заснована на пануванні фінансового капіталу, який визначає її макроекономічну динаміку.

Бразилія посідає перше місце в Латинській Америці та восьме у світі за сумарним показником ВВП (у 2022 р. – 3,8 трлн дол). Душовий показник ВВП складає 17800 дол.

Первинний сектор бразильської економіки формують паливна, гірничорудна промисловості та сільське господарство.

Однією з головних галузей економіки Бразилії є гірничодобувна, основу якої складає видобуток залізної руди, бокситів, олова, марганцю. Високорозвинені галузі гірничодобувної промисловості базуються на потужній сировинній базі. 90% товарної продукції галузі забезпечує найбільша гірничорудна компанія Vale.

Паливна промисловість розвивається як на власній так і на довізній сировині. Видобуток нафти у 2022 р. склав 157 млн т, газу – 23 млрд м³. 50% нафти і газу отримують з континентального шельфу (поблизу м. Ріо-де-Жанейро). Генератором вуглеводневої сировини є державна компанія Petrobras. Вугільна промисловість не набула значного розвитку і залежить від імпорту сировини.

Сільське господарство – традиційна галузь економіки, важливою передумовою розвитку якої є сільськогосподарські угіддя. Їх питома вага

складає 33,8% земельного фонду. За чверть століття їх площа збільшилась на 5,0%. У структурі сільськогосподарських угідь Бразилії найбільші площі зайняті пасовищами 196 млн га або 69,4%. Площа орних земель – 58,5 млн га, з них 94% відведено під сою, кукурудзу та бобові.

Сільське господарство забезпечує 6,2% ВВП. За виробництвом деяких видів сільськогосподарської продукції Бразилія є світовим лідером. Вона перша за виробництвом кави (2,8 млн т) та цукрової тростини (660 млн т); друга – сої (16,2 млн т) та цитрусових (19,0 млн т); третя – кукурудзи (79,9 млн т) та бананів (6,9 млн т).

Головними виробниками кави є штати Мінас-Жерайс, Еспіріту-Санту; цукрової тростини – Ріо-де-Жанейро, Сан-Паулу, Байя; сої – Гояс, Мату-Гросу, Парана, Ріу-Гранді-ду-Сул; цитрусових – Ріо-де-Жанейро, Сан-Паулу; кукурудзи – Мінас-Жерайс, Байя, Сан-Паулу, Парана; бананів – Ріо-де-Жанейро, Сан-Паулу, Еспіріту-Санту. В країні вирощують рис, пшеницю, ячмінь, овес, бавовник.

Тваринництво Бразилії екстенсивне, здебільшого м'ясного напрямку, і забезпечує 40% продукції сільського господарства.

За поголів'ям великої рогатої худоби країна посідає перше місце у світі (214,7 млн гол) і п'яте – за поголів'ям свиней (42,5 млн гол). Найбільше поголів'я великої рогатої худоби припадає на штати Ріу-Гранді-ду-Сул, Парана, Санта-Катаріна, Мінас-Жерайс, Гояс; свиней – Ріу-Гранді-ду-Сул, Парана, Санта-Катаріна. Потужні птахівничі господарства знаходяться в штатах Сан-Паулу, Ріу-Гранді-ду-Сул, Парана.

Бразилія має розвинений вторинний сектор економіки, який створює 21% ВВП країни і виготовляє різноманітну продукцію: від автомобілів, сталі до комп'ютерів, літаків і споживчих товарів.

Обсяги виробництва електроенергії у 2022 р склали 668 тВт год, з яких 90% забезпечують ГЕС. В країні діє 18 ГЕС потужністю понад 1 млн кВт, у тому числі одна з найбільших у світі ГЕС – "Ітайпу". Інтенсивно розвивається атомна енергетика (функціонує 2 АЕС, планується збудувати 4 АЕС до 2030 р.).

Значні запаси рудної сировини стимулювали розвиток чорної металургії. Головна продукція галузі – сталь, за виплавою якої Бразилія дев'ята у світовому рейтингу (30,2 млн т у 2022 р.). Провідний виробник сталі – компанія «Сідеруржика націонал». Центри розвитку галузі: Тубаран, Белу-Орізонті, Волта-Редонда.

У складі кольорової металургії найбільшого розвитку набули мідно-нікелева та алюмінієва галузі. Остання контролюється монополіями США і

Канади та зосереджена у містах Південного Сходу (Сорокаба, Посус-ді-Калдас).

Машинобудування утримує першість за вартістю продукції обробної промисловості і майже повністю контролюється іноземним капіталом за виключенням електронної промисловості, де національному капіталу належить 50% випуску продукції. Під контролем іноземних компаній перебувають автомобіле-, авіа-, тракторобудування, виробництво рухомого складу залізниць, морських суден та електротехнічної продукції. Підприємства машинобудування концентрується у двох головних промислових центрах країни – агломераціях Сан-Паулу та Ріо-де-Жанейро.

Хімічна промисловість належить до найбільш динамічних галузей і спеціалізується на виготовленні каустичної соди, кислот, барвників, азотних та фосфорних добрив, синтетичних волокон та каучуку, пластмас, вибухових речовин, фармацевтичних товарів. Центрами галузі є м. Ріо-де-Жанейро, Сан-Паулу, Тубаран.

Активно розвивається целюлозно-паперова промисловість не лише на базі культури евкаліпту на Південному Сході та у штаті Парана, але і на основі швидкозростаючої м'якої деревини Амазонії.

У харчосмаковій та легкій промисловостях домінує національний приватний капітал. Експортне значення мають цукрова, м'ясна, маслоробна, тютюнова, кавопереробна, шкіряновзуттєва та бавовняна галузі. Остання забезпечує 2/3 текстильної продукції. Половину текстильної продукції країни дають підприємства Сан-Паулу, 25% – Ріо-де-Жанейро.

Бразилія має розвинений та різноманітний сектор послуг, який забезпечує 72,8% ВВП. Важливу роль відіграють транспортні послуги, ефективність яких забезпечують різні види транспорту.

Автомобільна мережа Бразилії є складовою загальної системи транспортної інфраструктури Латинської Америки. Її довжина складає 1,7 млн км. Автомобільні шляхи, хоча і є найдовшими та транспортують велику кількість пасажирів і вантажів, нерівномірно розподілені територією країни. Головною транспортною магістраллю є Трансамазонское шосе, яке з'єднує гірничодобувні райони з найбільш розвиненою частиною країни.

Довжина залізниць – 29,2 тис км. Вони зосереджені, здебільшого, на Південному-Сході країни.

Бразилія має розгалужену річкову мережу. Загальна протяжність потенційно судноплавних ділянок 42 тис км, з них лише половина використовується як внутрішні комерційні лінії. Головними судноплавними водними шляхами Бразилії є Амазонка з притоками. Ними транспортують сільськогосподарську продукцію (соя, соєвий шрот, кукурудза), корисні копалини,

добрива та нафтопродукти. Важливу роль у розвитку зовнішньоторговельних зв'язків Бразилії відіграє морський транспорт. Найбільшим транспортним вузлом на Атлантичному узбережжі країни є порт Сантус (штат Сан-Паулу), на який припадає 30% експортно-імпортних операцій країни.

Одним з найбільш розвинених видів транспорту є повітряний. У країні функціонує 63 авіапорти (34 – міжнародні, 29 місцеві), які забезпечують 97% регулярних авіаперевезень.

Трубопровідний транспорт призначений для транспортування природного газу, нафти і нафтопродуктів, скрапленого нафтового газу та газового конденсату. Загальна довжина трубопроводів 21,3 тис км.

Не менш важливими сегментами сфери послуг Бразилії є туризм, фінансова сфера та інформаційні технології.

Туризм належить до експортних галузей Бразилії. Більшу частину туристичних прибуттів забезпечують Аргентина, Уругвай, Парагвай, Португалія, Перу.

Фінансова сфера Бразилії визначається високим рівнем концентрації. На 10 найбільших банків припадає: $\frac{3}{4}$ активів, депозитів та кредитів. В Бразилії функціонують приватні комерційні, комерційні урядові банки, банки громадських заощаджень та інші фінансові установи. Це звичайна практика в умовах ринку, для забезпечення доступу до декількох альтернативних джерел фінансування.

Бразилія посідає сьому позицію світового рейтингу за обсягом ринку програмного забезпечення та послуг. Питома вага Бразилії на світовому ринку ІТ – 3%, на ринку Латинської Америки – 50%. Провідним інвестором в ІТ галузь є Південний схід, на який припадає 60,7% витрат. Головними клієнтами ІТ компаній Бразилії є представники фінансового та телекомунікаційного секторів, промисловості і торгівлі.

10.5. Зовнішні зв'язки

Бразилія традиційно підтримувала і продовжує підтримувати тісні зовнішньоекономічні зв'язки з багатьма державами світу. Країна експортує транспортне обладнання, залізну руду, сою, каву, автомобілі (обсяги експорту у 2023 р. склали 339,7 млрд дол.), імпортує електричне і транспортне устаткування, хімічні продукти, нафту, автомобільні деталі (обсяги імпорту 252,7 млрд дол).

Головні зовнішньоторговельні партнери – США, Китай, Аргентина, ФРН, Нідерланди.

Великі розміри території, багатство природних ресурсів та зростаючий демографічний потенціал перетворили Бразилію на одного з головних економічних лідерів Латинської Америки. Країна є учасником таких об'єднань як ООН, Меркосур, G20, СОТ, БРІКС.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте сучасне географічне та геополітичне положення Бразилії.
2. Які особливості адміністративно-територіального устрою Бразилії? Назвіть її адміністративні одиниці.
3. Охарактеризуйте своєрідність природних умов Бразилії: рельєф, клімат, ґрунтово-рослинний покрив.
4. Охарактеризуйте природні ресурси Бразилії.
5. Розкрийте особливості перебігу демографічних і міграційних процесів в Бразилії.
6. Охарактеризуйте етнічний та лінгвістичний склад населення Бразилії; назвіть головні мовні сім'ї і групи та пануючі релігії.
7. Розкрийте головні особливості розвитку економіки Бразилії.
8. Назвіть найважливіші сільськогосподарські культури та райони їх вирощування. Наведіть дані про обсяги їх виробництва.
9. Перерахуйте головні галузі тваринництва та охарактеризуйте їх географію.
10. Назвіть провідні галузі вторинного сектору економіки Бразилії та дайте їх коротку характеристику.
11. Розкрийте роль третинного сектору економіки Бразилії.
12. Назвіть головні види транспорту Бразилії та дайте їх коротку характеристику.
13. Охарактеризуйте географію та структуру зовнішньоекономічних зв'язків Бразилії.

Розділ 11. АФРИКА

11.1. Географічне положення

Африкою називають регіон, який охоплює однойменний материк з прилеглими островами, найбільшим з яких є о. Мадагаскар. Назва регіону походить від берберського племені афрігії, яке проживало на півночі Африки. Згодом ця назва поширилася на увесь материк. За розмірами території Африка поступається лише Азії. Загальна площа 30,3 млн км², або 1/5 суходолу земної кулі.

Географічне положення Африки дуже своєрідне. Вона знаходиться західній і східній півкулях, а також у північній і південній майже симетрично до екватора. Протяжність території Африки з півночі на південь – 8000 км, із заходу на схід – 7500 км.

Африка омивається водами Атлантичного океану на заході, Середземного моря – на півночі, Червоного моря – на північному сході та Індійського океану – на сході. Від Євразії Африку відокремлюють Гібралтарська та Бабель-Мандебська протоки. До відкриття наприкінці XIX ст. Суецького каналу Африка безпосередньо з'єднувалася з Азією Суецьким перешийком. Південна частина регіону виступає далеко у відкритий океан і віддалена від інших частин світу.

Загальна довжина берегової лінії понад 30 тис км. Майже половина території регіону, завдяки своєрідності конфігурації території, віддалена від берегової лінії у будь – якому напрямі на 1000 км, 20% – на 1500 км. 15 країн Африки не мають виходу до моря.

Несприятливим є політичний аспект географічного положення деяких африканських країн. В останні десятиріччя за Африкою затвердилася репутація найбільш конфліктобезпечного регіону на планеті. Її часто називають континентом конфліктів, оскільки у постколоніальний період в регіоні було зафіксовано більше 40 збройних конфліктів жертвами яких були 10 млн осіб, з них 90% – мирні жителі. Осередками конфліктів залишаються Судан, Нігер, Нігерія, Лівія та інші країни. Африка єдиний регіон світу де кількість конфліктів не зменшується, а навпаки зростає. Виникнення конфліктобезпечної ситуації пояснюється комплексом причин етнічного, конфесійного, політичного, геополітичного та соціально-економічного характеру. Інколи ці причини поділяють на зовнішні і внутрішні, хоча чіткі межі між ними провести досить складно.

11.2. Коротка історія політико-економічного процесу на континенті

Африка є одним із перших осередків формування землеробської культури та зародження держав. У IV тис до н.е. у долині Нілу сформувалося перше державне утворення – Давній Єгипет, на південь від якого у II тис до н.е. виникає держава Напат.

Деякий вплив на процеси державотворення в Африці мали вихідці з Аравійського півострова, які у V ст до н.е. заснували Ефіопське царство. У II-IX ст н.е. тут існувало Аксумське царство на основі якого виникла Ефіопія.

Протягом XII-II ст до н.е. на середземноморському узбережжі Африки існувала фінікійсько-карфагенська цивілізація.

У I тис до н.е. виникають перші цивілізації в Тропічній Африці. Їх осередки розповсюджувалися у напрямку з півночі на південь у східній частині континенту та зі сходу на захід у західній частині.

У VII ст н.е. північну Африку заселяють араби, які поширюють іслам. Протягом VII-IX ст на узбережжі Гвінейської затоки існувало державне утворення Іфе, яке стало колыскою цивілізації йоруба та біні.

Протягом XV-XIX ст в центральній Африці виникають такі державні утворення як Буганда, Руанда, Бурунді.

Поява перших європейців в Африці датується XV-XVI ст. Вагомі досягнення в освоєнні континенту на рахунку португальців, які наприкінці XV ст. контролювали західне узбережжя Африки, а у XVI ст. розгорнули активну работоргівлю. Незадовго в Африці почали з'являтися представники майже всіх західноєвропейських держав. Процеси работоргівлі поступово призвели до колонізації Східної Африки. До початку XVII ст. майже вся північна Африка перебувала у складі османської імперії.

Остаточний розподіл Африки між європейськими державами призвів до початку колоніального періоду розвитку регіону. Процеси колонізації набули значного розмаху у другій половині XIX ст., особливо після 1885 р. з початком так званої «гонитви за Африку». До 1900 р. майже увесь континент (окрім Ефіопії, яка була незалежною та Ліберії, яка здобула незалежність у 1847 р.) було розподілено між європейськими державами.

Колоніальна імперія Франції за розмірами не поступалася Британській (37% площі), але населення її колоній було меншим (26%), природні ресурси – бідніші. Більшість французьких володінь знаходилось у західній та екваторіальній Африці.

Площа колоніальних володінь Великої Британії становила 32%, де проживало 39% населення. Їй належали території західної узбережної, південної Африки, Кенія, Уганда.

Бельгія володіла територією ДРК (8% площі і 8% населення). Португалії належало 7% площі і 6% населення (Ангола, Мозамбік, Гвінея-Бісау, Кабо-Верде, Сан-Томе і Прінсіпі, Комори).

Колоніальні володіння в Африці мали Італія (Еритрея, Сомалі), Іспанія (Західна Сахара, Північне Марокко, Екваторіальна Гвінея), Німеччина (континентальна частина Танзанії, Руанда, Бурунді, Камерун, Того, Намібія).

Чергова спроба перерозподілити колоніальні володіння в Африці між європейськими країнами була реалізована у 20-х рр. ХХ ст. Після першої світової війни за рішенням Ліги Націй колонії Німеччини, а саме Того і Камерун були поділені між Великою Британією і Францією, Намібію отримала Республіка Південна Африка, Руанда і Бурунді були передані Бельгії, а Танганьїка – Великій Британії.

Першу вдалу спробу здобути незалежність у 1922 р. здійснив Єгипет. Після другої світової війни процес деколонізації Африки відбувався швидкими темпами. Так, у 1951 р. здобула незалежність Лівія (колонія Італії), 1956 р. – Марокко, Туніс (колонії Франції), Судан (колонія Великої Британії), 1957 р. – Гана (колонія Великої Британії), 1958 р. – Гвінея (колонія Франції).

Роком Африки проголошено 1960 рік – незалежність здобули 17 країн. Більшість з них колонії Франції: Мавританія, Малі, Нігер, Чад, Габон, Конго, Мадагаскар, Буркіна-Фасо, Того, Сенегал, Кот-д'Івуар, ЦАР, Бенін, Камерун. Незалежними були проголошені Нігерія (колонія Великої Британії), Сомалі (колонія Італії), ДРК (колонія Бельгії). 1960 рік змінив політичну ситуацію на континенті і демонтаж решти колоніальних режимів був незворотнім. Суверенними державами були проголошені: у 1961 р. – британські володіння ПАР і Сьєра-Леоне; 1962 р. – Алжир (колонія Франції), Уганда (колонія Великої Британії), Руанда, Бурунді (колонії Бельгії); 1963 р. – Кенія (колонія Великої Британії); 1964 р. – Замбія, Малаві (колонія Велика Британія), Танзанія (внаслідок об'єднання континентальної Танганьїки і о. Занзібар); 1965 р. – Гамбія (колонія Великої Британії); 1966 р. – Ботсвана, Лесото, Зімбабве (колонії Великої Британії); 1968 р. – Свазіленд, Маврикій (колонія Великої Британії), Екваторіальна Гвінея (колонія Португалії); 1973 р. – Гвінея-Бісау (колонія Португалії); 1975 р. – Ангола, Мозамбік, Кабо-Верде, Сан-Томе і Прінсіпі, Комори (після революційних подій у Португалії); 1976 р. – Сейшели (колонія Великої Британії); 1977 р. – Джібуті (колонія

Франції); 1990 р. – Намібія (колонія ПАР); 1993 р. – Еритрея; 2011 р. – Південний Судан.

Сучасна політична карта Африки нараховує 64 політико-територіальні утворення, з них 54 – незалежні держави, сім залежних територій (Канарські острови, Мадейра, Майота, Мелілья, Реюньйон, о-ви Св. Гелени, Вознесіння, Тристан-да-Кунья, Сеута), одна частково визнана – Сахарська Арабська Демократична Республіка, дві невизнані – Сомаліленд, Амбазонія.

11.3. Типологія країн

За формою правління переважна більшість країн Африки – республіки, три країни – монархії (Марокко, Лесото – конституційні, Есватіні – абсолютна).

За адміністративно-територіальним устроєм в Африці переважають унітарні держави, федеративний устрій мають шість країн (Судан, Південний Судан, Комори, Ефіопія, Нігерія, Сомалі).

За соціально-економічною типологією країни Африки належать до типу країн, що розвиваються за виключенням Республіки Південна Африка, яка належить до економічно розвинених країн світу.

11.4. Інтеграційні процеси

Розпад колоніальних імперій не приніс африканським державам негайного вирішення нагальних проблем їх розвитку, але стимулював пошук шляхів інтеграційних процесів. Велику роль у постколоніальний період в розробці форм і методів інтеграції відіграла Організація африканської єдності (ОАЄ), яка була створена у 1963 р. Роль ОАЄ в процесах розбудови «африканського континенту» зводилася до:

- налаштованості африканських країн на колективні засади подолання відсталості,
- ліквідації залишків колоніалізму і расизму,
- розробки та дотримання загальноприйнятих норм трансконтинентальних міждержавних стосунків,
- організації спільних зусиль із самозатвердження в сучасному світі.

З моменту створення ОАЄ еволюція інтеграційної ідеї та практики на африканських теренах пройшла складний шлях надбань і втрат, уособившись на сьогодні у широкому спектрі інтеграційних регіональних угруповань.

Східно-африканське співтовариство (САС) – міжурядова організація, яка включає шість Східно-Африканських країн (Бурунді, Кенія, Руанда,

Південний Судан, Танзанія, Уганда). Засноване у 1967 р., занепало у 1977 р. і було офіційно відроджено у 2000 році. Мета:

- забезпечення миру і стабільності;
- створення митного та політичного союзу;
- розширення економічних зв'язків з іншими інтеграційними угрупованнями в Африці. У 2008 р. після перемовин зі спільнотою розвитку Півдня Африки та Економічним співтовариством країн Східної та Південної Африки, САС погодилось розширити зону вільної торгівлі та включити до її складу представників усіх трьох спільнот. У 2010 р. САС створило власний загальний ринок товарів, праці та капіталу. Але ефект від створення – мінімальний, внаслідок впливу дезінтегруючих факторів:
- низький рівень економічного розвитку країн-партнерів (в основі структури економіки – сільське господарство). Монокультурна товарна структура експорту; вузька виробнича база; нестійкість національних економік у випадку світових економічних криз;
- економічна диференціація між країнами за обсягом ВВП, темпами інфляції та дефіцитом платіжних балансів;
- відсутність політичної спільності, слабкість національних державних структур, що вимагає формування жорсткої інституційної структури з додаванням наднаціональних функцій;
- відсутність загальноживаної мови у регіоні;
- паралельна участь країн в інших африканських угрупованнях. Кенія та Уганда входять до складу КОМЕСА та Міжурядового органу з розвитку Східної Африки, Танзанія – до САДК;
- відсутність фіксованих тимчасових рамок для зниження мита;
- невпевненість країн-членів у важливості та можливості досягнення поставлених завдань;
- прийняття рішень, не підкріплених практичними кроками. Так, у 1997 р. введено єдиний східноафриканський документ для туристів, який не вимагає візи, але реальні заходи з вільного переміщення осіб не прийняті до цього часу;
- різноманітність конфесійної структури, яка утворює складні конфліктні ситуації всередині країн регіону;
- трайбалізм – збільшення кількості міжетнічних сутичок, які складно врегулювати.

Економічне співтовариство країн Західної Африки (ЕКОВАС) – регіональний союз країн Західної Африки. До складу товариства входить 11

країн: Бенін, Гамбія, Гана, Гвінея-Бісау, Кот-д'Івуар, Кабо-Верде, Ліберія, Нігерія, Сенегал, С'єрра-Леоне, Того. Країнами-засновниками ЕКОВАС у 1975 р. виступили Бенін, Буркіна-Фасо, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кот-д'Івуар, Ліберія, Мавританія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того. У 1976 р. до ЕКОВАС приєдналася Кабо-Верде. Мавританія залишила склад співтовариства у 2002 р., віддавши перевагу іншому регіональному об'єднанню – Союзу Арабського Магрибу. Нігер, Малі та Буркіна-Фасо оголосили про вихід з організації 28 січня 2024 р., стверджуючи, зокрема, про недостатню допомогу у боротьбі з тероризмом і звинувачуючи її у тому, що вона знаходиться під контролем іноземних держав.

Мета:

- боротьба з бідністю;
- забезпечення миру та безпеки в «гарячих точках» (Ліберія, Гвінея-Бісау);
- боротьба зі злочинністю та незаконним розповсюдженням легкої стрілецької зброї;
- роззброєння, боротьба з контрабандою.

Проблеми на шляху розвитку організації:

- відсутність ефективної системи платежів;
- неузгодженість митних інструкцій (стимулює контрабанду);
- вимоги союзу (наприклад, приведення дефіциту бюджету до рівня 4% ВВП) для більшості країн-членів є важкодосяжним;
- нестабільність політичної ситуації;
- громадянські війни;
- невизначеність регіонально-правового статусу організації.

Перспективи розвитку ЕКОВАС пов'язані зі:

- створенням федерації західноафриканських держав;
- введенням уніфікованого паспорту (єдиного громадянства);
- запровадженням єдиної валюти «еко»;
- стандартизацією дипломів про освіту;
- розвитком морської та наземної інфраструктури.

Південноафриканське співробітництво розвитку (САДК) – торгово-економічний союз країн півдня Африки, який утворено у 1992 р. Об'єднує 14 країн: ПАР, Ботсвану, Лесото, Есватіні, Намібію, Зімбабве, Анголу, Мозамбік, Малаві, Мадагаскар, Танзанію, Замбію, Маврикій, ДРК. Сейшели вийшли зі складу організації у 2004 р.

Головна мета організації – лібералізація торговельних зв'язків країн-членів. САДК значно знизила митні збори і досягнула істотного прогресу в

усуненні нетарифних обмежень у взаємних торгових зв'язках. Спільнота просунулася на шляху створення зони вільної торгівлі.

Економічне співтовариство країн Східної і Південної Африки (КОМЕСА) – інтеграційне об'єднання у формі зони преференційної торгівлі, утворене 1993 р. До складу спільноти входить 19 держав: Бурунді, Демократична Республіка Конго, Джибуті, Замбія, Зімбабве, Еритрея, Есватіні, Ефіопія, Єгипет, Кенія, Коморські Острови, Лівія, Маврикій, Мадагаскар, Малаві, Руанда, Сейшельські Острови, Сомалі, Судан, Туніс, Уганда. Мета: поетапне створення зони вільної торгівлі, а згодом митного союзу і спільного ринку.

Економічне співтовариство країн Центральної Африки (ЕКОЦАС) – торгово-економічний союз країн Центральної Африки. Утворене у 1983 р. на базі митного та економічного союзу Центральної Африки. До складу співтовариства входить 11 країн: Ангола, Бурунді, ДРК, Камерун, Руанда, Сан-Томе і Прінсіпі, ЦАР, Чад, Екваторіальна Гвінея, Конго, Габон.

Головна мета створення співтовариства – заохочення та зміцнення гармонійного співробітництва задля реалізації збалансованого та самостійного стійкого економічного розвитку, особливо в галузях промисловості, транспорту і зв'язку, енергетики, сільського господарства, природних ресурсів, торгівлі, митних, грошово-кредитних та фінансових питань, людського капіталу, туризму, освіти, культури, науки й техніки та переміщення людей з метою досягнення колективного самозабезпечення, підвищення рівня життя, підтримки економічної стабільності та зміцнення мирних відносин між державами-членами.

Для досягнення цієї мети держави-члени вживають наступних заходів:

- Усунення мита та будь-яких інших зборів, які мають еквівалентну дію на експорт та імпорт між країнами-членами.
- Скасування кількісних обмежень та інших торговельних бар'єрів.
- Створення і підтримка спільного зовнішнього митного тарифу.
- Проведення спільної торговельної політики щодо третіх країн.
- Поступове усунення бар'єрів на шляху вільного пересування людей, товарів, послуг та капіталу.
- Узгодження національної політики з метою сприяння діяльності Співтовариства, зокрема у промисловості, на транспорті і зв'язку, в енергетиці, сільському господарстві, природних ресурсах, торгівлі, валютно-фінансовому секторі, у сфері людських ресурсів, туризму, освіти, культури, науки й техніки.
- Створення фонду співробітництва та розвитку.

- Прискорення розвитку держав, які не мають виходу до моря, або мають частковий вихід, а також островів та частин островів, які належать до категорії найменш розвинених країн.
- Будь-які інші спільні заходи, які проводяться державами-членами задля досягнення завдань Співтовариства.

У рамках союзу використовується спільна валюта – франк.

Африканський Союз – міжнародна міжурядова організація, заснована 2002 р. Наразі об'єднує 55 держав і є правонаступницею Організації Африканської Єдності (ОАЄ). Створення Африканського Союзу є реакцією африканських країн на безпекові виклики, численні війни і конфлікти на континенті у контексті процесів глобалізації.

Головними завданнями та принципами Африканського Союзу є:

- розбудова Африки для забезпечення її вагомого місця в глобальній економіці;
- політична інтеграція континенту на основі ідей панафриканізму та відродження Африки;
- розвиток демократії, забезпечення прав і свобод населення країн континенту, верховенство права;
- мир та безпека на континенті;
- збереження культурної ідентичності, спільної спадщини і цінностей;
- сприяння міжнародному співробітництву відповідно до Статуту ООН та Загальної декларації прав людини.

11.5. Природні умови та ресурси

Природні умови і ресурси відіграють важливу роль в економічному розвитку країн Африки.

Рельєф Африки не перешкоджає господарському освоєнню території. В регіоні переважають рівнини, плато, плоскогір'я і нагір'я. Рівнини і плато займають центральні райони, низовини простягаються вздовж узбережжя океанів і морів вузькою смугою, яка не перевищує кількох десятків кілометрів (10% площі). На окраїнах континенту піднімаються гірські хребти, на які припадає 20% території.

Пустеля Сахара створює труднощі для розвитку і роботи транспорту в північній частині регіону. Вона поділяє Африку на дві частини і стримує розвиток наземних шляхів сполучення у 12 країнах.

Клімат. Територія Африки добре забезпечена тепловими ресурсами. Середні температури на більшій частині території перевищують +20°C, а в північній досягають +25°C і вище. Тому для регіону характерні жаркі типи

клімату. Це створює сприятливі умови для вирощування багатьох цінних технічних і продовольчих тропічних культур.

Зміни клімату проявляються у розподілі опадів. Причому більша частина Африки відчуває нестачу вологи. Посушливий клімат у багатьох районах обмежує можливості землеробства. На третині території Африки землеробство можливе лише за умов штучного зрошення.

Ґрунти Африки дуже різноманітні. Найбільш поширені фералітні ґрунти та ґрунти тропічних пустель. З віддаленням від екватора різні типи ґрунтів змінюються від червоно-жовтих в зоні вологих лісів до червоно-бурих в зоні опустелених саван. Ці ґрунти придатні для вирощування різних тропічних культур, наприклад, какао, кави, бананів. У пустелі Сахара поширені примітивні кам'яністі і щербисті тропічні ґрунти. Для сільського господарства тут придатні лише ґрунти оазисів. В зоні Сахеля представлені червоні і червоно-бурі ґрунти на яких вирощують найбільш посухостійкі культури – просо та сорго.

На крайньому північному заході і південному заході регіону в сухих субтропіках простягається вузька смуга коричневих ґрунтів, а на крайньому південному сході у вологих субтропіках – жовтоземи і червоноземи. Для сільського господарства велике значення мають різні види алювіальних ґрунтів, які розташовані в долинах Нілу, Нігеру та інших районах і відзначаються високою родючістю.

Вцілому, ґрунти Африки не дуже сприятливі для використання в сільському господарстві. Природна родючість більшості ґрунтів невелика і її підтримка вимагає спеціальних агротехнічних заходів, а в районах із сезонною вологістю – штучного зрошення.

Африка – один з найбагатших мінерально-сировинними ресурсами регіонів світу. Її надра містять 30% світових запасів корисних копалин. Необхідно мати на увазі, що в геологічному відношенні Африка слабо вивчена. Вона посідає перше місце за запасами бокситів, золота, алмазів, фосфоритів, марганцю і хрому; друге – за запасами міді; третє – за запасами нафти, газу і залізної руди.

Африка виділяється ресурсами нафти і природного газу. За їх запасами регіон поступається країнам Близького Сходу та Північній Америці (7% світових запасів природного газу і 8% – нафти). Як новий нафтовидобувний регіон світу Африка стала відомою лише в середині 60-х років ХХ ст., коли були відкриті великі родовища нафти в Лівії, Алжирі, а згодом – в Нігерії, Анголі і Габоні. Найбільшим за продуктивністю є Сахаро-Лівійський нафтогазовий басейн, другий за значенням – басейн Гвінейської затоки, третій – басейн Суецького каналу.

За запасами нафти перше місце посідає Лівія, друге – Нігерія, третє – Алжир. Їм поступаються Єгипет, Ангола, Габон. Майже всі ресурси природного газу зосереджені у трьох країнах – Алжир, Нігерія та Лівія. Пошуки нафти і природного газу ведуться на шельфі та у внутрішніх районах більше ніж 30 країн.

Поклади кам'яного вугілля складають 0,5% світових. Його запаси зосереджені в ПАР і Зімбабве.

Африка багата на рудні корисні копалини. Запаси залізних руд оцінюються у 30 млрд т або 10% світових. Ресурси залізної руди зосереджені на півночі Африки, зокрема в Алжирі, Лівії, Марокко та Єгипті. Північно-африканська залізна руда середньої якості і потребує збагачення. Родовища залізної руди відомі також в країнах Атлантичного узбережжя – Ліберії і Мавританії. Більшість руд має високу якість, що забезпечує їм конкурентну здатність на світовому ринку. Ресурсами залізної руди володіють країни Південної Африки але їх розробка ведеться лише в ПАР.

Африка – важливий постачальник на світовий ринок марганцевих руд. На регіон припадає понад 50% світових запасів марганцевих руд. Питома вага ПАР і Габону в ресурсах Африки перевищує 90%.

В Африці зосереджено 60% світових запасів хромітових руд. Їх ресурси знаходяться на території ПАР і Зімбабве.

За запасами бокситів, які складають 25 млрд т або 40% світових, регіон перший у світі. Майже всі ресурси бокситів зосереджені в країнах Західної Африки – Гвінея та Гана.

Африка володіє високоякісними мідними рудами. На регіон припадає 30% світових запасів. Ресурси мідних руд сконцентровані у так званому Мідному поясі (Замбія і ДРК), який простягається більше ніж на 450 км.

Питома вага Африки у світових ресурсах поліметалічних руд складає 7%. Ресурси свинцю і цинку зосереджені в ПАР, Намібії, ДРК.

Надра Африки містять 10% світових запасів олов'яних руд. Країною-лідером за запасами є Нігерія.

З-поміж руд благородних металів поширене золото. Його запаси складають понад 40 тис т або 82% світових. Золото видобуває половина країн регіону. Проте найбільші його запаси зосереджені у ПАР та Гані. На території ПАР зосереджені майже всі ресурси платини африканського регіону.

З нерудних корисних копалин Африка виділяється ресурсами фосфоритів та алмазів. В Африці зосереджено 70% світових запасів фосфоритів, які приурочені до Північно-Африканського басейну – унікальний як за кількістю, так і за якістю сировини (Марокко, Туніс).

На Африку припадає 90% світових запасів алмазів. Їх ресурси представлені на території 13 країн, серед яких виділяються ДРК, ПАР, Ботсвана і Ангола.

Африканський регіон багатий на лісові ресурси. За площею лісів, яка складає 683 млн га (23% загальної площі регіону) Африка поступається Азії і Латинській Америці. На Африку припадає 17% площі лісів світу і 10% запасів деревини.

Географія лісових ресурсів Африки характеризується значною нерівномірністю. На Тропічну Африку припадає 95% площі лісів і запасів деревини регіону. Найменша площа лісів у Північній і Південній Африці – 2-4%.

Головна частина лісопокритої площі припадає на шість країн: ДРК, Анголу, Судан, Замбію, Танзанію і Нігерію. Найбільша лісистість спостерігається в Гані, Габоні, Ліберії (60- 90%). При цьому в Габоні на одного жителя припадає 43 га лісопокритої площі.

У зв'язку із застосуванням підсічно-вогневої системи землеробства та необхідністю покриття енергетичних потреб країн за рахунок деревного палива, загострилася проблема збереження лісових ресурсів. З метою її пом'якшення в Африці розробляються програми, спрямовані на збереження лісового фонду.

Водні ресурси. За обсягом поверхневого стоку Африка посідає третє місце у світі – після Азії і Латинської Америки. Проте з усіх регіонів світу Африка найменше забезпечена ресурсами річкових вод на одиницю площі. За розмірами гідроенергетичного потенціалу їй належить друге місце у світі після Азії. Найбільші запаси гідроенергетичних ресурсів у басейнах річок Конго і Замбезі. Проте рівень використання гідроенергетичних ресурсів дуже низький.

Значна частина території Африки належить до районів нестійкого і недостатнього зволоження, де гострий дефіцит води лімітує розвиток господарства. Особливо гострою є проблема використання води для задоволення побутових потреб. У багатьох районах не вистачає питної води. Згідно з даними ООН, в Африці лише 10% населення забезпечене регулярним водопостачанням. Значна частина населення користується водою низької якості.

Важливим джерелом питної води на континенті є підземні води, запаси яких зосереджені в Сахарі. Поряд з використанням підземних вод в регіоні застосовується технологія опріснення морської води.

Земельний фонд Африки становить 2,9 млрд га, або чверть світової площі суходолу. Площа оброблюваних земель складає 208,7 млн га (6,3% земельного фонду регіону). 7,2% площі відведено під плантації на яких

вирощують експортні культури. Найбільша площа орних земель припадає на країни Західної і Східної Африки. В Центральній та Південній Африці оброблювані землі не перевищують 10% земельного фонду. Найменша площа оброблюваних земель – в Північній Африці, де при порівняно великій загальній площі території в таких країнах, як Алжир, Лівія і Єгипет, обробляється незначна частина земельного фонду (3,2%; 1,2% і 2,6% відповідно). Більшу частину площі займають пустелі. Площа луків і пасовищ складає 793 млн га (26,7% загального земельного фонду). Пасовища швидко деградують внаслідок надмірного випасу худоби і наступу пісків.

Африка має потужний туристично-рекреаційний потенціал, який формують курорти світового значення, історико-культурні пам'ятки (145 з яких є об'єктами спадщини ЮНЕСКО) та природоохоронні території (150 од. загальною площею 50 млн га). Слабка освоєність території регіону, політична та економічна нестабільність, міжетнічні конфлікти – суттєва перешкода використання туристично-рекреаційних ресурсів. Але недоторкана природа Африки – потужний фактор, який працює на перспективу, створюючи передумови для розвитку різних видів туризму.

Короткий аналіз природних умов Африки засвідчує, що вони загалом не дуже сприятливі для розвитку економіки, на відміну від природних ресурсів запаси та територіальна локалізація яких, суттєво впливає на галузеву та територіальну структури промисловості і визначає участь Африки у міжнародному поділі праці.

11.6. Населення

Африка – другий за чисельністю населення регіон світу, де проживає 1,46 млрд осіб або 18,2% населення Землі. Темпи приросту населення в Африці були не однакові в різні історичні періоди. В епоху колоніальної залежності приріст населення був дуже низьким. На початку XVII ст. в регіоні проживало 95 млн осіб. У XIX і на початку XX ст. чисельність населення Африки почала збільшуватися, але темпи приросту, внаслідок високої смертності, були низькими і на початку XX ст. в регіоні проживало – 120 млн осіб. У першій половині XX ст. темпи приросту населення почали зростати, а з другої половини XX ст., коли більшість країн Африки звільнилися від колоніальної залежності, значно прискорилися. Якщо у 1950 р. в регіоні проживало 191 млн осіб, а у 1995 р. – 727 млн осіб, то у 2023 р. – 1,46 млрд осіб. Тобто майже за 70 років чисельність населення зросла у 7,5 разів. Протягом 2020-2023 рр пересічні темпи приросту населення в Африці склали 2,5-2,6%.

Показник народжуваності в Африці найвищий з-поміж інших регіонів світу і становить 35,3‰. У деяких країнах, як наприклад Нігер, Ангола, Уганда, Малі, Бенін, Чад, ДРК, найвищий коефіцієнт народжуваності (41-48‰). Порівняно низькі показники народжуваності (12,5-20,0‰) характерні для Маврикію, Сейшел, Тунісу, Марокко, Кабо-Верде, ПАР, Алжиру. Середній показник смертності – 9,6‰. Найнижчий в Лівії, Єгипті, Алжирі, Кенії, Уганді, Сенегалі, Танзанії, Того (3,5-5,5‰), а найвищий (понад 10‰) – у ЦАР, Сомалі, Лесото, Мозамбіку.

Високий природний приріст населення зумовив молоду вікову структуру населення. Особи віком до 15 років складають 40,8% населення регіону. Найбільша їх кількість в країнах Західної і Східної Африки. Питома вага осіб працездатного віку 55,7%, пенсійного – 3,5%. Середній вік населення не перевищує 20 років. На відміну від вікової структури, у статевій паритет між чоловічим і жіночим населенням.

В антропологічному відношенні населення Африки сформували представники європеїдної раси та темношкіре населення африканського походження. Народи індо-середземноморського підрозділу європеїдної раси відрізняються темною пігментацією волосся та очей, смаглявою шкірою, хвилястим волоссям, вузьким обличчям, прямою або опуклою спинкою носа і населяють Північну Африку.

Більшість жителів Африки – темношкіре населення африканського походження, яке поділяється на чотири раси:

- власне негроїдну, характерними ознаками якої є темний колір шкіри, темні очі і волосся, широкий ніс з низьким переніссям, нижня частина обличчя видається вперед. Її представники мешкають на південь від Сахари;

- капоїдну, характеризується жовтуватим – коричневим відтінком шкіри, темним волоссям закрученим у спіраль, ніс широкий, у дорослих яскраво виражена зморшкуватість шкіри у ранньому віці. Мешкають на заході Південної Африки;

- представники пігмейської раси – невеликі на зріст (144-150 см), колір шкіри коричневий світлого відтінку, темне кучеряве волосся. Проживають в країнах Центральної Африки ближче до екватора;

- ефіопська мала раса займає проміжне положення між європеїдами та негроїдами. Її представники мешкають в Ефіопії, Сомалі та на території суміжних країн Східної Африки. Зовнішні ознаки: середній зріст – 175-179 см, колір шкіри коричневий з червонуватим відтінком, хвилясте волосся, вузьке і доволі високе обличчя.

Етнічна структура населення Африки доволі строката. На території регіону проживає кілька сот великих і малих народів і народностей. 107 із них мають чисельність понад 1 млн осіб. Серед них виділяється 24 народи, які налічують понад 5 млн осіб – араби, хауса, йоруба, фульбе, іґбо, оромо.

Народи Африки належать до 6 мовних сімей: семіто-хамітської (араби), нігеро-кордофанської (фульбе, йоруба, іґбо), ніло-сахарської (сонгаї, нубійці, масаї), койсанської (бушмени, готтентоти), австронезійської (малагасійці), індоєвропейської (африканери, англо африканці та вихідці з країн Європи). У Тропічній Африці не збереглося жодної однорідної в етнічному відношенні країни. Складна етнічна структура населення нерідко призводила до збройних конфліктів і навіть війн.

У більшості країн регіону єдина або одна з державних мов – мова колишньої метрополії (англійська, французька, португальська, іспанська). У країнах Північної Африки та інших африканських держав – членів Ліги арабських держав велику роль відіграє арабська мова. В роботі африканських міжнародних організацій, окрім європейських мов та арабської, офіційний статус має мова суахілі.

Окрім суахілі, з автохтонних африканських мов, офіційний статус мають тсвана, або сетсвана (Ботсвана), сесото (Лесото), сісваті (Есватині), кірунді (Бурунді), кіньяруанда (Руанда), креольські мови (Сейшели, Маврикій, Кабо-Верде, Гвінея – Бісау) та малагасійська (Мадагаскар). З-поміж мов Африки на південь від Сахари (недержавні мови, які мають привілейований статус відповідно до діючого законодавства) найбільш поширені хауса, йоруба, еве, акан, волоф, бамана (Західна Африка), лінгала, кіконго, санго, чева (Центральна Африка), Луганда (Уганда).

Населення Африки за релігійними переконаннями поділяють на 3 групи: перша – сповідують місцеві традиційні релігії, друга – іслам і третя – християнство. Третина населення – послідовники місцевих традиційних релігій, які переважають у Західній і Центральній Африці. В країнах Північної Африки поширений іслам, в країнах Південної Африки та Ефіопії – християнство. Серед християн переважають католики і протестанти. Крім того, невеликі групи населення сповідують індуїзм та юдаїзм.

Сучасна релігійна ситуація в Африці характеризується руйнуванням монополії домінуючих течій християнства та ісламу (англіканства, католицтва, ісламу під егідою суфійських братств). З країн Заходу, Близького Сходу та Південної Азії поширюються нові релігійні течії, зокрема радикальні.

Населення регіону розміщене вкрай нерівномірно. Історично воно зосереджувалося в оазисах, на узбережжі, важливих торговельних шляхах, у долинах річок. Середня густина населення – 45 осіб/км². Цей показник

коливається від 2 осіб/км² у Намібії до 624 осіб/км² на о. Маврикій. Найменша густина населення на територіях, де переважають пустельні ландшафти та у деяких районах екваторіальної Африки. Але є території зі значною густиною населення. До них належать райони розробки корисних копалин на півдні Африки та райони, сприятливі для розвитку сільського господарства – долина Нілу, узбережжя Середземного моря та Гвінейської затоки.

Африка – найменш урбанізований регіон світу. У містах проживає 40% населення. Найвищий рівень урбанізації характерний для країн Південної і Північної Африки, а найменший – країн Східної Африки. У таких країнах, як ПАР, Конго, Туніс, Лівія, Габон, Джибуті в містах проживає понад 60% населення. Найменша питома вага міського населення в Уганді, Бурунді, Руанді, Буркіна-Фасо, Ефіопії, Еритреї. В Африці нараховується 37 міст-мільйонерів. Статус світових міст (людністю понад 5 млн осіб) мають – Кіншаса (14,7 млн осіб), Лагос (13,7 млн осіб) і Каїр (9,8 млн осіб).

В Африці переважає внутрішня міграція. За даними ООН, кількість мігрантів африканського походження становить 40,6 млн осіб або 15% загальної кількості мігрантів світу. З 1995 по 2020 р. кількість мігрантів збільшилася з 22 до 40 млн осіб. Більше половини африканських мігрантів (21 млн осіб) проживали в країнах регіону, 11 млн – в Європі, 4,7 млн – в Азії, 3,3 млн – у Північній Америці.

У регіональному розрізі за кількістю мігрантів лідирує Північна Африка – 10 млн осіб, на другому та третьому місці – Східна і Західна Африка (9,8 млн і 9,4 млн осіб відповідно). Напрями міграції з Північної Африки дуже відрізняються від міграційних потоків Тропічної Африки. Так, більшість північноафриканських мігрантів залишає континент і приїздить до Європи, Близького Сходу та інших країн Азії, тоді як 70% мігрантів із Західної та Східної Африки залишаються на континенті.

Щороку територію Африки залишає 400 тис осіб. У 2022 р. Зареєстровано 330 тис фактів незаконної міграції до Європи, з них 30 тис припало на найбільш популярні для африканців маршрути через Коморські острови, Сеуту та Мелілью. Водночас частина африканців незаконно потрапляє до Європи перетинаючи Італію та Туреччину. Щорічна кількість незаконних мігрантів – 40-50 тис осіб, або 10% кількості легальних мігрантів з Африки до Європи. З регіону найчастіше мігрує висококваліфікований персонал, який не знаходить гідну роботу (відповідно до кваліфікації) у країні походження.

За період 2010-2020 рр. кількість внутрішніх мігрантів зросла на третину. У кожному із субрегіонів Африки сформувалися потужні центри притягнення мігрантів, на півдні континенту – ПАР (2,8 млн осіб), на заході –

Кот-д'Івуар (2,6 млн) та Нігерія (1,3 млн), сході – Уганда (1,7 млн), Судан (1,4 млн), Ефіопія (1 млн) та Кенія (1 млн), на півночі – Лівія (0,8 млн).

Громади мігрантів складають значну частину населення у приймаючих країнах (Кот-д'Івуар – 10% населення, ПАР – 5%, Уганда – 4%). З одного боку, це сприяє розвитку африканської інтеграції, зростанню грошових переказів між країнами континенту, формуванню попиту на створення внутрішньоафриканської транспортної інфраструктури, з іншого – міжнародним протиріччям, конкуренції за робочі місця, зростанню соціальної напруги.

Значна частина міграційних потоків всередині континенту обумовлена економічними причинами і має тимчасовий характер. 85% міграційних потоків між країнами Африки припадає на транскордонну («човникову») торгівлю та міграцію між державами-сусідами. Активна транскордонна торгівля обумовлена прозорістю більшості сухопутних кордонів на континенті.

Загальна кількість трудових ресурсів є найменшою у розрізі регіонів світу (третина загальної кількості населення). Невисока економічна активність населення в Африці пояснюється високою питомою вагою дітей у загальній чисельності населення і незначним залученням жінок до господарської діяльності. Переважна більшість економічно активного населення Африки зайнята у сільському господарстві або на дрібних підприємствах, у майстернях чи кустарних промислах (65%). У промисловості зайнято 20%, сфері послуг – 15%. На обробну промисловість – сектор з найбільш широкими можливостями щодо створення доданої вартості у процесі обробки сировинних матеріалів – припадає 6,5% робочих місць. 80% робочих місць – неформальний сектор. Негативним явищем є значний розрив між темпами зростання чисельності населення і щорічним приростом зайнятості. Цей розрив зумовлює зростання кількості безробітних у містах та районах з розвинутим сільськогосподарським виробництвом.

Рівень безробіття у країнах Африки (7,5%) перевищує середньосвітовий показник (4,3%). У 2021 р. лідерами за рівнем безробіття були Нігерія та ПАР – 33%, Ангола – 30%, Джибуті – 28%, Есватіні – 26%, Лесото і Ботсвана – 25%. Працевлаштовано 40% економічно активного населення, причому у 70% випадків має місце нестабільна зайнятість.

11.7. Особливості економічного розвитку регіону. Загальна характеристика господарства

Пандемія та зростання геополітичної напруженості зміцнили самостійність і глобальну роль Африки, хоча й уповільнили економічне зростання

більшості економік континенту, а також призвели до загострення політичної ситуації в окремих країнах.

Зростаюча роль Африки у світовій економіці не може ігноруватися на глобальному рівні, адже Африка не лише предмет, а й учасник обговорення. Державні та приватні компанії, фінансово-промислові групи, банки та ІТ-компанії відіграють вагомий роль в економіці континенту, а питома вага західних транснаціональних корпорацій у ВВП Африки повільно знижується.

За період з 2012 по 2021 рр. номінальний ВВП Африки збільшився на 263 млрд дол. і становив 2,7 трлн дол. Регіональними лідерами за швидкістю зростання ВВП були країни Західної та Східної Африки: 4,3% та 4,2% відповідно. Темпі зростання ВВП Північної Африки склали 3%. Помірні темпи зростання продемонстрували країни Південної та Центральної Африки (1,8% та 0,9% відповідно). 20 країн континенту подолали пандемію без рецесії, а посткризове відновлення світової економіки прискорило економічний розвиток країн-лідерів. За номінальним ВВП лідерами є: Нігерія (441 млрд дол.), ПАР (419 млрд дол.) та Єгипет (404 млрд дол.).

З 2012 по 2021 рр. галузева структура ВВП Африки не зазнала істотних змін: домінувала сфера послуг – 47%, промисловість забезпечувала 27%, сільське господарство – 17%.

Основу первинного сектору економіки Африки формують паливна, гірничодобувна промисловість та сільське господарство.

Серед галузей первинного сектору лідирує нафтогазова промисловість (60% вартості товарної продукції галузі). У 2022 р. видобуток нафти в регіоні склав 338 млн т. Найбільшими нафтовидобувними країнами є Алжир (65 млн т), Нігерія (59 млн т), Єгипет (30 млн т). Пік видобутку нафти припав на 2007 р. – 486,1 млн т. Більшість нафти, яка видобувається, експортується і лише 1/3 надходить на власні нафтопереробні заводи.

У 2022 р. видобуток природного газу склав 256 млрд м³, з них 40% припадає на Алжир. Великими газодобувними країнами є Єгипет та Нігерія. На відміну від нафти, обсяги видобутку газу в Африці збільшуються. Так, з 2012 по 2022 рр. виробництво газу зросло на 18,5%, або 40 млрд м³.

Природний газ споживається як усередині континенту, так і за його межами. Частина видобутого газу надходить до Європи системою газопроводів, які прокладені Середземним морем з Алжиру до Італії (через о. Сицилія), з Лівії до Італії, а також до Іспанії (через Гібралтарську протоку). Головними експортерами газу є Алжир, Єгипет, Нігерія. В межах Африки головним імпортером природного газу є ПАР (4,4 млрд м³ у 2022 р.). В Африці зосереджено 20% світових потужностей з виробництва скрапленого

газу. Головними постачальниками скрапленого газу є Алжир, Єгипет, Нігерія.

Вугільна промисловість розвинена у Південній та Південно-Східній Африці. У 2022 р. видобуто 241 млн т вугілля. Лідер з видобутку вугілля – ПАР (225 млн т або 93%). Також вугілля видобувається на території Зімбабве і Ботсвани. Воно використовується для задоволення місцевих потреб, в електроенергетиці та металургії.

Динамічно розвинутою галуззю гірничодобувної промисловості Африки є залізорудна. Найбільша кількість залізної руди видобувається в ПАР (77 млн т), а також Мавританії, Єгипті та Тунісі.

За видобутком та експортом марганцю провідні позиції утримують ПАР, Габон, Гана, Марокко, Мавританія. У Габоні розробляється найбільше у світі родовище марганцевих руд – Моанда (поклади 2,1 млн т). Африка забезпечує 40% світового виробництва хромітових руд. Головні райони їх видобутку сконцентровані в ПАР (80% видобутку континенту) та Зімбабве (16%).

В Африці розробляються родовища золота (95% світового видобутку), яке видобувають 33 країни. Лідером з видобутку є ПАР.

За обсягами видобутку алмазів перше місце у регіоні посідає Ботсвана (24 млн карат). Галузь набула розвитку в ПАР (9,9 млн), Анголі (8,4 млн), Намібії (2,4 млн), Зімбабве, Гані. Обробка каменів здійснюється в ПАР, Анголі та Намібії.

Африка посідає перше місце у світі за видобутком платини (80% світового видобутку) та паладію (40%). Платину та паладій видобувають у ПАР (72% і 2,2 млн унцій відповідно) та Зімбабве (8% і 440 тис унцій відповідно).

Африка забезпечує 70% світового видобутку кобальту. Його отримують із родовищ у ДРК, Мадагаскарі, Замбії та ПАР. У виробництві свинцю, цинку та олова Африка не відіграє помітної ролі. Країни – видобувники свинцю – Марокко (із Західною Сахарою), ДРК, Замбія, Намібія; цинку – Марокко, Намібія та ПАР; олова – ДРК, Нігерія та Руанда.

Африка є одним із головних районів з видобутку гірничо-хімічної сировини, а саме фосфоритів. Провідним районом видобутку фосфоритів є Приатлантичний пояс – Марокко (30% світового видобутку), Західна Сахара, Сенегал, Туніс, Єгипет. Фосфорити експортується до розвинених країн та Китаю для виробництва фосфорних добрив.

З інших видів нерудної мінеральної сировини Африці належить вагоме місце за видобутком азбесту, флюориту, графіту, бариту.

Сільське господарство – основа економіки більшості африканських країн, у якому зайнято 65% економічно активного населення. Загальна площа земель сільськогосподарського призначення 1 млрд га.

У 2021 р. обсяги виробництва сільськогосподарської продукції становили 17% ВВП Африки. Незважаючи на значущість сільського господарства для економіки країн Африки, аграрний сектор – галузь, яка розвивається найменш динамічно. Виробництво сільськогосподарської продукції у розрахунку на душу населення не зростає, оскільки приріст населення перевищує середньорічні темпи приросту сільськогосподарської продукції.

Рослинництво – провідна галузь сільського господарства (80% вартості аграрної продукції). У рослинництві виділяються два напрями: забезпечення внутрішнього ринку продовольством, а місцевої промисловості сировиною та вирощування експортних культур. За обсягами виробництва найважливіших видів сільськогосподарських культур лідирують Нігерія, Ефіопія та Єгипет.

Для внутрішніх потреб вирощують зернові, зернобобові, бульбоплоди, овочі та фрукти. Зернові займають 45% посівної площі, з них 50% – сорго і просо. Ці культури поширені в посушливих місцевостях (савани, зона Сахелю). У 2022 р. найбільшими виробниками сорго були Нігерія (6,8 млн т), Судан (5,2 млн т), Ефіопія (4,2 млн), Нігер (2,1 млн т), Буркіна-Фасо (2,0 млн), Малі, Чад, Камерун, Єгипет; проса – Нігер (3,7 млн т), Нігерія (1,9 млн т), Малі (1,8 млн т), Судан (1,7 млн т), Ефіопія (1,2 млн т), Сенегал (1,1 млн т). Майже увесь урожай сорго і просо споживається на внутрішньому ринку.

На межі саван та лісів переважають посіви кукурудзи. На регіон припадає 16-18% площі світу, яка відведена під кукурудзу. У 2022 р. було зібрано 90,8 млн т кукурудзи. Головні виробники кукурудзи – ПАР (14 млн т), Нігерія, Танзанія, Малі, Замбія.

Пшеницю вирощують у районах із субтропічним кліматом – у країнах Північної, Східної та Південної Африки (Єгипет – 9,7 млн т, Ефіопія – 7,0 млн, Алжир – 3,0 млн т, Марокко – 2,7 млн та ПАР 2,0 млн т). Власним виробництвом Африка не покриває потреби у пшениці, а тому її доводиться імпортувати.

Рис – головна продовольча культура в Африці, яка слугує джерелом засобів існування для більшої частини населення. Головними виробниками рису є Нігерія (8,3 млн т), Єгипет (4,8 млн т), Мадагаскар (4,4 млн т), Танзанія (2,7 млн т), Гвінея (2,5 млн т), Малі (2,4 млн т), Сьєрра-Леоне (2,0 млн т), Кот-д'Івуар (1,7 млн т), ДРК (1,6 млн т), Сенегал (1,4 млн т).

Для народів Тропічної та частково Субтропічної Африки головними продовольчими культурами є бульбоплоди (маніока, ямс, батат, таро та

картопля). Найбільші площі зайняті маниокою – 20% посівів світу. Маниоку вирощують у Нігерії, Гані, ДРК, Анголі, Камеруні, Уганді. Батат культивують в Північній (Єгипет і Судан) та Центральній Африці (Нігерія, Кот-д'Івуар), ямс – в Нігерії, Гані, Камеруні, таро – в Нігерії, Кот-д'Івуарі, Гані, картоплю – в Єгипті та ПАР.

У багатьох країнах регіону розвинені високотоварні овочівництво та садівництво. Вирощують томати, цибулю, салат, капусту та інші ранні овочі, частина з яких експортується до країн Європи. Садівництво в країнах Середземномор'я, а також у ПАР та Замбії орієнтоване на вирощування цитрусових; у Тропічній Африці – ананасів, манго, папайї та авокадо. Виноградарство та виноробство розвинене в країнах Магрибу та ПАР. Переважна більшість вин експортується.

У тропічних та субтропічних районах набули поширення плантації цукрової тростини. Спочатку цукрову тростину вирощували в Єгипті, пізніше – на островах біля західного узбережжя материка. Вглиб континенту цукрова тростина проникала повільно. Експортерами цукру є Кот-д'Івуар, Бенін, Того, Танзанія, Мадагаскар. На півночі Африки (Марокко, Єгипет, Алжир, Туніс), а також у ПАР вирощуються цукрові буряки.

З олійних культур поширений арахіс. В економіці деяких країн він має важливе значення (Сенегал, Нігер, Танзанія, Мозамбик, Уганда). Також в Африці вирощують кунжут (Судан, Нігерія, Ефіопія), рицину (Судан, Ефіопія, Ангола), гірчицю (Єгипет), олійну пальму (Нігерія, Кот-д'Івуар).

Експортно-орієнтоване рослинництво представлене вирощуванням какао, кави, чаю, арахісу, бавовнику. Африка є батьківщиною кави. У дикому вигляді перші кавові дерева були відомі на території Ефіопії, яка і сьогодні продовжує залишатися найбільшим виробником та експортером кави на континенті. У 2022 р. було зібрано 384 тис т (п'яте місце у світі).

Африка не є батьківщиною какао (батьківщина – Латинська Америка), але саме завдяки чорному континенту напій завоював світову популярність. Найбільший виробник какао – Кот-д'Івуар, на який припадає 30% світового виробництва какао (2,2 млн т). Великими виробниками какао є країни Західної Африки – Гана (822 тис т), Камерун (290 тис т), Нігерія (280 тис т).

Головними виробниками фініків є Єгипет, Алжир, Туніс; бавовнику – Єгипет, Ефіопія, Судан; тютюну – Нігерія, Зімбабве, Танзанія, ПАР; сизалю – Танзанія, Кенія, Уганда, Ангола та Мозамбик; гвоздики – Танзанія, ванілі – Мадагаскар; чаю – Кенія, Малаві, Уганда, Мозамбик.

Природні умови Африки сприяють розвитку тваринництва. Площа кормових угідь складає 800 млн га, або 26% території регіону. Господарське використання пасовищ відрізняється низькою інтенсивністю при великій

кількості худоби. Найбільше поголів'я худоби зосереджено у Північній Африці, найменше – у Південній. Наприклад, за поголів'ям великої рогатої худоби і буйволів перше місце посідає Ефіопія, свиней, овець та кіз – Нігерія, верблюдів – Сомалі, свійської птиці – ПАР.

На півночі Африки в пустельних та напівпустельних районах зберігається кочове та напівкочове тваринництво, зорієнтоване на природні кормові ресурси. Стійлове утримання худоби практикується у деяких країнах Півночі та Півдня Африки, на фермах європейського типу (ПАР, Алжир, Намібія). Продукти тваринництва цих країн експортуються – вовна, шкіра, баранина і яловичина. Шкіра складає значну частину експорту Нігеру, Буркіна-Фасо, Ефіопії, Ботсвани. Для власних потреб виробляється молоко, м'ясо, яйця та інша тваринницька продукція.

Узбережні води та внутрішні водойми багаті на рибу. У багатьох державах регіону рибальство розвивається з найдавніших часів, однак воно є малоінтенсивним і використовує незначну частину наявних можливостей, насамперед морські та океанічні акваторії.

У водах Атлантичного океану найбільш продуктивні рибпромислові райони знаходяться у Гвінейській затоці – районі, який прилягає до гирла р. Конго. Менш рибопродуктивна область, розташована біля узбережжя Південно-Західної Африки між 17° пд. ш. та мисом Доброї Надії. У Середземному морі налічується 550 видів риб, більшість з яких є об'єктами промислу. Незважаючи на велику видову різноманітність, рибальство тут має другорядне значення. В Індійському океані головні рибпромислові угіддя знаходяться біля берегів Сомалі, Танзанії, Сейшельських та Коморських островів, Мадагаскару та південного узбережжя ПАР. У Червоному морі рибальство розвинене слабо. Головні рибпромислові райони знаходяться біля берегів Еритреї, в Оманській затоці та Ормузькій протоці. Незначний рибний промисел ведуть Єгипет та Судан.

Окрім морського вилову риби розвинений річковий та озерний. Риба внутрішніх водойм споживається на внутрішньому ринку. Продукти морських та океанічних акваторій експортують за межі Африки. Провідними рибпромисловими державами є Марокко та ПАР.

Основу вторинного сектору економіки Африки формують галузі обробної промисловості.

Енергетика. Загальна встановлена потужність мережевого електроенергетичного сектору країн Африки оцінюється у 230 ГВт, з них на газ припадає 48%, вугілля – 23%, гідроенергетику – 17%, вітер – 3%, сонце – 2%, атомну енергетику – 0,9%, геотермальні та біогазові електростанції –

менше 1%. У 2021 р. сумарне виробництво електроенергії склало 897 кВт год.

В Тропічній Африці недостатній розвиток електромережевої інфраструктури обумовлює використання дизельних електрогенераторів та поширення ізольованих енергосистем/об'єктів генерації. З появою мережевої інфраструктури, магістральних ЛЕП найбільш динамічно розвиваються проекти у сфері газової та відновлюваної генерації.

За використанням енергоносіїв, в Африці можна виділити кілька географічних зон: Північна Африка – переважає газова енергетика; Західна – дизельна; Центральна та Східна – гідроенергетика; Південна – вугільна.

Перспективи розвитку електроенергетичного сектору Африки пов'язані зі зростанням ролі газової та відновлюваної енергетики.

Завдяки запасам руд металів у багатьох країнах Африки сформувалася чорна металургія. Проте, розвиток отримали лише первинні стадії виробництва. Заводи повного циклу знаходяться у ПАР, Єгипті, Алжирі, Тунісі, Зімбабве. За виробництвом стали лідирують Єгипет, ПАР та Алжир. У 2021 р. в Єгипті було вироблено 10,3 млн т сталі, ПАР – 5,0 млн т, Алжирі – 4,0 млн. т. Власного металу недостатньо, а його брак компенсується за рахунок імпорту.

Мідеплавильна промисловість сформувалась у мідному поясі ДРК, Замбії, Зімбабве та ПАР. Галузь характеризується високою територіальною та виробничою концентрацією – ДРК та Замбія забезпечують 90% виплавки чорнової міді регіону (2,2 млн т та 770 тис т відповідно).

Алюмінієва промисловість виникла у 1950-х роках. Питома вага Африки у виробництві глинозему – 2%, первинного алюмінію 4%. Заводи з виплавки алюмінію збудовані в Єгипті, Гані, Нігерії та ПАР.

Машинобудування та металообробка. У більшості країн Африки галузі, які пов'язані з обробкою металів перебувають на початковій стадії розвитку, окрім ПАР. Обладнання широкої номенклатури виготовляють у ПАР та Єгипті. Найбільшими центрами галузі є Йоганнесбург, Дурбан, Преторія у ПАР, Хелуан та Каїр у Єгипті, Алжир та Оран в Алжирі, Касабланка у Марокко.

Хімічна промисловість. Підприємства органічного синтезу тяжіють до районів видобутку вуглеводневої сировини. Так, у місті Олександрія (Єгипет) збудовано завод з випуску вінілхлориду, у Лівії випускають поліефірні синтетичні волокна, пластмаси, каустичну соду, в Алжирі – етилен, поліетилен, поліхлорвініл, метиловий спирт, синтетичні смоли, миючі засоби тощо. У країнах Північної Африки, ДРК та Кенії набула розвитку гумотехнічна

промисловість. Широкий спектр виробів хіміко-фармацевтичної промисловості забезпечують ПАР та Єгипет. Промисловість мінеральних добрив розвинена слабо, хоча номенклатура наявної сировини та її запаси величезні. Підприємства з виробництва фосфорних добрив знаходяться в Марокко (Касабланка), Алжирі (Алжир, Аннаба), Лівії (Занзур), Зімбабве (Хараре), Єгипті (Хелуан), Замбії, Мадагаскарі та інших країнах.

Найважливішими галузями обробної промисловості залишаються текстильна та харчова.

У структурі текстильної промисловості провідна роль належить бавовняній. За випуском бавовняних тканин перше місце посідає Єгипет. Бавовняні тканини виготовляють також в Кот-д'Івуарі, Нігерії, Судані, ПАР, Алжирі. Підприємства текстильної промисловості розміщуються у великих містах.

Динамічного розвитку набула харчова промисловість. Більшість видів продукції якої має експортну спрямованість – рослинні олії: пальмова (ДРК, Ангола), арахісова (Сенегал, Нігерія), оливкова (Туніс, Алжир, Марокко), цукор (Мадагаскар, Маврикій, Реюньон, Кенія, Уганда), какао (Гана, Кот-д'Івуар), кава (Кот-д'Івуар, ДРК, Ефіопія, Ангола), чай (Кенія) та ін.

У внутрішніх районах континенту збереглися традиційні ремесла: пошиття одягу, виготовлення взуття та найпростіших знарядь. Важливу роль відіграють різноманітні мистецькі промисли.

Важливою складовою третинного сектору економіки Африки є транспорт. За основними показниками його роботи Африка посідає останнє місце у світі. На неї припадає 4% світового вантажообігу та 3% пасажирообігу.

За рівнем транспортного обслуговування виділяються країни Магрибу, Єгипет, Південної Африки (ПАР, Намібія, Зімбабве) та деякі узбережні країни. Африка не має єдиної транспортної мережі, більшість районів роз'єднані і обслуговуються традиційними видами транспорту – в'ючним і гужовим.

Сучасна транспортна мережа сформувалася у колоніальний період і має певну закономірність: транспортні шляхи ведуть углиб материка, до родовищ корисних копалин та розміщуються вздовж узбережжя. Після здобуття незалежності, країни регіону почали перебудовувати транспортну систему. Транспорт було націоналізовано, а у деяких країнах розпочалося нове будівництво. У транспортному господарстві вагомі позиції іноземного та приватного капіталу.

Залізничний транспорт утримує першість у вантажо- та пасажироперевезеннях. Залізницями транспортується 50% вантажів і пасажирів.

Загальна довжина залізниць – 75 тис км або 6% світової довжини залізниць. Густота залізничної мережі – 5 км/1000 км² території. У 17 країнах Африки залізниці відсутні.

Єдиною системою залізниць пов'язані ДРК, Ангола, Замбія, Танзанія, Зімбабве, ПАР, Ботсвана, Намібія, а також країни Північної Африки: Марокко, Алжир та Туніс. Роз'єднана мережа залізниць у країнах Західної Африки. Між собою з'єднані лише Сенегал та Малі, Кот-д'Івуар та Буркіна-Фасо.

Залізнична мережа Африки характеризуються низьким рівнем розвитку: одноколійки, які визначаються слабкою пропускну здатністю, оскільки збудовані дуже давно.

За обсягом вантажообігу автомобільний транспорт поступається залізничному, але охоплює велику територію. Автомобільним транспортом перевозиться 20% вантажів Африки. Загальна довжина автомобільних шляхів 2,4 млн км. Основу автомобільних шляхів регіону складають трансконтинентальні магістралі: Магрибська, Транссахарська та Транссахельська. Магрибська пов'язує країни Північної Африки – від Марокко до Єгипту (Рабат – Каїр) і проходить уздовж узбережжя Середземного моря. Транссахарська магістраль бере початок у столиці Алжиру і завершується на узбережжі Гвінейської затоки в Лагосі (Нігерія). Іноді її називають Лагос – Алжир. Транссахельська магістраль з'єднує Дакар (Сенегал) із Нджаменою (Чад).

В регіоні активно розвивається трубопровідний транспорт, особливо на півночі Африки та в Нігерії. За вантажообігом (20%), він поступається залізничному та автомобільному. Трубопровідна мережа Африки представлена нафто-, газо- та продуктопроводами. Загальна довжина трубопроводів перевищує 100 тис км. Експортне значення мають трубопроводи Дар-ес-Салам – Ндола, Момбаса – Найробі, Дурбан – Йоганнесбург, Порт-Саїд – Хартум та міжконтинентальний газопровід Алжир – Туніс – Італія.

Широко використовується внутрішній водний транспорт. Довжина судноплавних шляхів складає 50 тис км. Використовуються басейни річок Конго (ДРК), Нілу (Єгипет і Судан) та Нігеру (Нігерія).

Морський транспорт забезпечує зовнішні вантажоперевезення. Вантажі транспортуються суднами іноземних компаній, які використовують прапор офшорних держав (наприклад, Ліберії прапор якої використовують 4 тис суден). Великий торговий флот мають Нігерія, Танзанія, Єгипет. Найбільшими морськими портами є Салданья-Бей, Річардс-Бей, Олександрія, Алжир, Касабланка, Дакар, Лагос, Кейптаун, Дурбан, Дар-ес-Салам.

Територією Єгипту прокладено Суецький канал завдовжки 160 км, який сполучає Червоне та Середземне моря. У 2015 р. було відкрито другу лінію каналу завдовжки 72 км, що дозволило вдвічі збільшити пропускну здатність каналу.

Авіатранспорт забезпечує більшу частину міжнародних та міжконтинентальних пасажирських перевезень. У регіоні налічується понад 3 тис авіапортів та злітно-посадкових смуг. Авіапорти Каїру, Йоганнесбургу, Дакару і Лагосу є найбільшими у світі. Міжнародні авіаперевезення, здебільшого, здійснюються іноземними авіакомпаніями.

Туристичний сектор є одним із складників сфери послуг регіону, який швидко розвивається. Туристи відвідують майже всі країни Африки. У 2022 р. Африку відвідало 45 млн туристів. На чотири країни континенту – Єгипет, Марокко, ПАР і Туніс припадає 56% туристичних прибуттів регіону. Туристи прибувають до Африки з метою полювання, помилуватися незайманими куточками дикої природи, ознайомитися з місцевою етнокультурою, у т. ч. об'єктами історико-культурної спадщини, інколи – з метою пляжного відпочинку.

11.8. Зовнішні зв'язки

У 2021 р. питома вага Африки у світовому експорті становила 2,5%, імпорту – 2,7%. Потенціал континенту у міжнародній торгівлі залишається нереалізованим.

Головними торговельними партнерами Африки є Китай (189 млрд дол.), Індія (69 млрд), США (59 млрд), ОАЕ (57 млрд), Франція (55 млрд), Іспанія (50 млрд), Німеччина (48 млрд), Італія (47 млрд), ПАР (39 млрд) та Нідерланди (34 млрд дол.), які забезпечують 55% товарообігу континенту.

У 2021 р. сумарний імпорт країн Африки склав 622 млрд дол. Найбільші імпортери: ПАР, Єгипет, Марокко, Нігерія, Алжир, Туніс, Гана, Кенія, Лівія та Ліберія. Африка імпортує нафтопродукти, легкові автомобілі, пшеницю, ліки, сиру нафту, телефони, рис, вантажні автомобілі, пальмову олію, нафтовий газ, автозапчастини, цукор, вакцини, озброєння та військову техніку.

Сумарний експорт склав 557 млрд дол. Найбільші експортери: ПАР, Нігерія, Єгипет, Алжир, Марокко, Ангола, Лівія, ДРК, Туніс, Гана. Країни Африки експортують сиру нафту, золото, природний газ, нафтопродукти, мідь, алмази, легкові автомобілі, какао-боби, вугілля, кабель.

Контрольні запитання

1. Назвіть позитивні та негативні риси географічного положення Африки.
2. Охарактеризуйте етапи формування політичної карти Африки.
3. Назвіть країни, які входять до складу регіону Африка та вкажіть їх форму правління та адміністративно-територіальний устрій.
4. Розкрийте особливості перебігу інтеграційних процесів. Дайте характеристику інтеграційних об'єднань Африки.
5. Охарактеризуйте своєрідність природних умов Африки: рельєф, клімат, ґрунтово-рослинний покрив.
6. Охарактеризуйте природні ресурси Африки.
7. Розкрийте особливості перебігу демографічних та міграційних процесів у регіоні.
8. Охарактеризуйте національний та мовний склад населення Африки.
9. Охарактеризуйте сучасний стан розвитку тваринництва у країнах Африки. Які продукти галузі експортуються на світовий ринок?
10. Назвіть найважливіші сільськогосподарські культури та райони їх вирощування.
11. Назвіть головні складові вторинного сектору економіки країн Африки та дайте їх коротку характеристику.
12. Назвіть головні види транспорту країн Африки та дайте їх коротку характеристику.

Розділ 12. РЕСПУБЛІКА ПІВДЕННА АФРИКА

12.1. Географічне положення, адміністративно-територіальний устрій

Країна знаходиться на півдні Африки. Її сусідами на північному сході є Есватіні та Мозамбік, на північному заході – Намібія, на півночі – Ботсвана та Зімбабве. На території країни знаходиться анклав – Королівство Лесото. Вихід до двох океанів – Індійського і Атлантичного, відіграє важливу роль в економічному розвитку країни. Уздовж узбережжя проходять морські шляхи з Європи до Південно-Східної Азії та Далекого Сходу. За площею території Республіка Південна Африка посідає 24 місце у світі. Площа території – 1,2 млн км².

Південна Африка – унітарна парламентська республіка. Адміністративний поділ країни – трирівневий: 9 провінцій, 52 округи, 226 місцевих муніципалітетів.

Протягом 1951-1994 рр. в країні існували бантустані – самоврядні області для проживання окремих народів. Поза бантустанами права темношкірого населення були обмежені. Чотири з них (Бопутатсвана, Транскей, Сіско, Венда) отримали незалежність (їх жителі були позбавлені громадянства Республіки Південна Африка), яку не визнала жодна держава світу, окрім Республіки Південна Африка.

Офіційною столицею є Преторія, проте фактично в країні відсутній єдиний адміністративний центр: органи виконавчої влади розташовані у Преторії, парламент – у Кейптауні, Верховний суд – у Блумфонтейні. Це пов'язано з тим, що Південна Африка була федеративною державою. При утворенні Південно-Африканського Союзу зі столицею у Кейптауні, а також колишніх Оранжевої вільної держави зі столицею у Блумфонтейні і Південно-Африканської Республіки зі столицею у Преторії, органи влади були розподілені за столицями держав, які увійшли до її складу.

12.2. Природні умови і ресурси

Територія країни характеризується великою різноманітністю природних умов, різноманітням ландшафтів, багатством земних надр.

За характером рельєфу поверхня країни нагадує амфітеатр. Половина території розміщена на висоті понад 1000 м, а 1/4 – нижче 500 м. У рельєфі східної частини виділяється Великий Уступ, який утворює Драконові гори. На

захід від нього знаходяться плато Вельд і Кап. У південній частині – крайові плато Кару; на крайньому півдні – Капські гори; на південному-заході – рівнини Калахарі.

Клімат переважно тропічний, на південь від 30° пд. ш. субтропічний. Середні температури січня +18...27°C, липня +7...10°C. У субтропіках середні температури зимових місяців складають +13°C, літніх – +21°C. На клімат внутрішніх районів впливає Великий Уступ, який обмежує проникнення вологих повітряних мас з Індійського океану. На узбережних низовинах і навітряних схилах Великого Уступу випадає 1000-2000 мм опадів; у внутрішніх районах і на південному-заході – 150 мм. На узбережжі Атлантичного океану клімат пустельний; середні зимові температури +11...15°C, літні +18...24°C, кількість опадів не більше 100 мм на рік.

Більшість постійних річок належать басейну Індійського океану, найбільша з них – Лімпопо. Басейну Атлантичного океану належить найбільша річка країни – Оранжева. Частина рівнин Калахарі – області внутрішнього стоку.

Найбільше природне прісноводне озеро – Сібайя (площа поверхні 77 км²). Воно знаходиться у провінції Квазулу-Натал і є частиною водно-болотного району Сент-Лусія, який у 1991 р. відповідно до Рамсарської конвенції визнано як «водно-болотяне угіддя міжнародного значення».

На східному узбережжі на північ від 30° пд. ш. поширена типова саванна на червоних і червоно-бурих ґрунтах, уздовж річок – галерейні ліси; на південь – субтропічні ліси і жорстколисті вічнозелені чагарники, на схилах гір збереглися ділянки мусонних лісів. На крайових плато Вельд представлена саванна на червоно-бурих ґрунтах, чагарникова саванна на чорних ґрунтах, степи на гірських сіро-коричневих ґрунтах. На рівнинах Калахарі – спустелена саванна, на південь від р. Оранжева – чагарникові напівпустелі і пустелі Кару.

Надра країни надзвичайно багаті різноманітними корисними копалинами. Країна володіє потужними покладами марганцевих руд (90%), платини (82%), хромітових руд (58%), золота (53%), ванадію (50%). Значними є запаси вугілля, уранових і залізних руд, сурми, свинцю, цинку, міді, нікелю, алмазів, азбесту. Кілька десятків потужних родовищ платиноїдів, пов'язані з Бушвельдським комплексом до якого приурочені поклади хромітів, ванадію, нікелю.

Найбільші родовища залізо-марганцевих руд локалізуються у провінціях Лімпопо і Північний Кейп. Головним районом зосередження запасів золота і уранових руд є район Вітватерсранд (провінція Гаутенг).

Промислові ресурси свинцю і цинку концентруються у провінціях Лімпопо і Північно-Західна; міді – Північний Кейп; сурми – Лімпопо. Основу сировинної бази алмазів складають родовища у провінціях Фрі-Стейт, Північний Кейп, Мпумаланга.

Найбільший кам'яновугільний басейн – Вітбанк у провінціях Квазулу-Натал і Мпумаланга (запаси 30 млрд т). Запаси нафти і природного газу незначні (15 млн бар і 6 млрд м³). Відомі родовища азбесту (Північний Кейп, Північний-Захід) фосфоритів, графіту, кам'яної солі, цементної сировини, різноманітних природних будівельних матеріалів.

Ліси охоплюють територію площею 92,4 тис км² або 7,6% і поширені на висотах до 2100 м над рівнем моря. Ліси фрагментовані, лісові масиви віддалені один від одного. 43% лісопокритої площі трансформовано.

Країна має потужний туристично-рекреаційний потенціал. Головні туристичні ресурси країни – унікальна флора і фауна, сафари, національні парки, винні ферми, багатомільйонні мегалополісі і численні туристично-рекреаційні об'єкти позитивно впливають на розвиток таких видів туризму як екскурсійний, екстремальний, спортивний, пляжний та діловий.

12.3. Населення

Республіка Південна Африка посідає шосте місце серед країн Африки (після Нігерії, Ефіопії, Єгипту, ДРК, Танзанії) та 24 у світі за чисельністю населення (у 2023 році в країні проживало 61,5 млн осіб).

Протягом 2021-2023 рр. темпи зростання чисельності населення фіксуються на рівні 1,08%, порівняно із максимумом 1983 р. (2,79%). Причиною є висока захворюваність населення на ВІЛ – інфекції (18,0% загальної чисельності населення) і як наслідок зростання рівня смертності, а також скорочення кількості білого населення.

Показники природного руху населення: народжуваність – 20,8‰, смертність – 12,3‰.

Незважаючи на уповільнення темпів зростання чисельності населення його вікова структура є досить сприятливою: питома вага осіб віком до 15 років – 28,5%, працездатне – 65,8%, пенсійне – 5,7%.

Середня густина населення – 51ос/км². Переважна більшість населення проживає у смузі узбережжя Індійського океану та у межах промислового Північного – Сходу.

Республіка Південна Африка – урбанізована країна, питома вага міського населення складає 66%. Висока ступінь урбанізації білого населення – 86%. У країні переважають міста людністю 2-10 тис осіб. Відповідно до

діючого законодавства, містами вважаються населені пункти, які мають місцеве міське самоврядування. Найбільшими містами країни – є Йоганнесбург (9,2 млн жителів), Кейптаун (4,4 млн), Дурбан (3,1 млн), Преторія (2,4 млн).

Свого роду феномен у масштабах не лише країни, а й усієї Африки – Йоганнесбург, найбільше місто країни, її фінансова і торговельна столиця. Населення Йоганнесбурга перевищує 9 млн осіб і неухильно зростає. Місто охоплює 1% території країни, де проживає 7% її населення. З 20 міст людністю понад 50 тис осіб, 10 утворюють агломерацію Вітватерсранду на чолі з Йоганнесбургом.

Населення країни неоднорідне за расовими, національними, мовними та релігійними ознаками. Строкате в етнічному відношенні населення, як результат складної історії формування країни, поділяється на 4 групи: чорношкірі, білі, мулати та азійці. Переважну більшість складають чорношкірі африканці – 81,4%, решта – білі (7,3%), мулати або кольорові (8,2%), вихідці з Азії (2,7%) та інші. Чорношкіре населення мешкає, здебільшого, у провінціях Лімпопо, Мпумаланга, Квазулу-Натал, Фрі-Стейт, північно-західній та східній частинах провінції Східний Кейп.

Азійці представлені, здебільшого, індійцями, нащадками робітників, завезених до країни у ХІХ ст. для роботи на цукрових плантаціях. Мулатами або «кольоровими» називають представників змішаних рас, які виникли від рабів східної та центральної Африки, аборигенів Африки, білих з домішкою малайців, індусів та інших азійців. Вони мешкають у провінціях Північний та Західний Кейп і у західній частині провінції Східний Кейп.

Біле населення складається з нащадків колоніальних іммігрантів: голландців, німців, французів та англійців. З точки зору культурних та мовних чинників їх поділяють на африканерів, колишніх бурів, а нині датч (у десятому поколінні) та англо-африканців – нащадків британських колоністів.

У країні окремими поселеннями мешкають найдавніші корінні жителі – готтентоти і бушмени, які зберегли унікальну екзотичну культуру та побут.

За найбільшу кількість державних мов (11) країну внесено до Книги рекордів Гіннеса. До переліку офіційних мов належать: африкаанс, англійська, ндебеле, коса, зулу, сепеді, сесото, тсвана, свазі, венда, тсонга. Найбільш поширеною є мова зулу (24,7%). Другою за кількістю користувачів є мова коса (15,6%). У той же час, більшість населення розмовляє англійською. Нащадки голландців та мулати користуються мовою африкаанс – суміш давньоголландської мови і місцевих діалектів.

На території країни проживають представники різноманітних релігій: християни – 81,2%, мусульмани – 1,7%, індуїсти – 1,1%, прихильники традиційних вірувань – 0,4% та нерелігійні – 14,9%.

Міграції населення є невід'ємною частиною демографічної історії країни. На початку XXI ст. у країні гостро постала проблема нелегальної міграції. Після скасування апартеїду і послаблення контролю на зовнішніх кордонах, до країни збільшився потік мігрантів, які шукають роботу у найбільш розвиненій країні. У 2022 р. зареєстровано 2,4 млн іноземців (3% загальної чисельності населення). Найбільша кількість іноземців походить із Зімбабве, Мозамбіку, Лесото, Малаві, Великої Британії, Ефіопії, Намібії, Індії, Нігерії.

Ключовими напрямками переміщення населення всередині країни залишається провінція Гаутенг, яка приймає понад 30% внутрішніх мігрантів, і Західний Кейп – 15%.

За загальною кількістю трудових ресурсів РПА посідає 29 місце у світі. До економічно активного населення належить 22,2 млн осіб або 40,1%. Його галузева структура зайнятості має такий вигляд: 4,6% зайнято у сільському господарстві, 23,5% – у промисловості, 71,9% – сфері послуг. Рівень безробіття вищий, ніж у більшості країн із середнім рівнем доходу (у 2023 р. – 32,8%). Питома вага безробітних відрізняється за етнорасовими групами: біле населення – 28%, чорношкіре – 40%. Чорношкіре населення має низький рівень освіти і кваліфікації, що ускладнює працевлаштування громадян навіть за наявності вільних робочих місць.

12.4. Характеристика складників економіки

За сумарним ВВП країна посідає 33 місце у світі з показником – 953 млрд дол. (2022 р).

Однією із провідних галузей промисловості є гірничодобувна. У Південній Африці видобувається 140 т золота, 275 т платини, 8 млн карат алмазів, 73 млн т залізної руди, по 16 млн т марганцевої та хромітової руди. За вартістю продукції гірничодобувної промисловості лідирують: Північний-Захід, Лімпопо, Мпумаланга та Північний Кейп.

В енергетиці простежується тенденція поступової диверсифікації її структури і споживання енергоресурсів. Головне внутрішнє джерело енергії – вугілля, видобуток якого зосереджений у провінціях Мпумаланга і Квазулу-Натал і складає 225 млн т. Вугілля середньої якості використовується для виробництва електроенергії, високої якості – експортується.

Видобутком нафти займається державна компанія «PetroSA», яка розробляє офшорні родовища «Oryx» і «Oribi» (західне і південне узбережжя). Обсяги видобутку складають 5 млн т.

Аграрний сектор є головним драйвером економічного зростання, який забезпечує 3,0% ВВП країни.

Головною сільськогосподарською культурою є кукурудза. Райони її вирощування – провінції Фрі-Стейт, Північний-Захід, Мпумаланга. Цукрова тростина є другою за вартістю виробництва сільськогосподарською культурою. Валові збори цукрової тростини складають 15,0 млн т. Райони вирощування – узбережна частина провінції Квазулу-Натал. Пшениця є третьою за вартістю виробництва і другою зерновою культурою, яку культивують у провінціях Фрі-Стейт, Північний-Захід, Мпумаланга.

Важливу роль відіграє садівництво. Головні райони вирощування листяних фруктів – провінції Західний та Східний Кейп. З огляду на кліматичні особливості Південної Африки, вирощування деяких видів субтропічних фруктів можливе лише в окремих районах країни. Найкращі умови для вирощування субтропічних фруктів склалися у провінціях Лімпопо, Мпумаланга і Квазулу-Натал. Головні регіони вирощування цитрусових – провінції Лімпопо, Східний та Західний Кейп, Мпумаланга і Квазулу-Натал. 60% валових зборів цитрусових складають апельсини виробництва яких, здебільшого, зорієнтоване на експорт.

Відомий південноафриканський чай "Ройбос" випускають фабрики однойменної компанії у районі м. Кейптаун. Частина чайної продукції експортується до Японії, Німеччини і Швейцарії.

Основа тваринництва – вівчарство вовняного напрямку. Райони його розвитку пов'язані з посушливими територіями Північного, Західного і Східного Кейпу і Фрі-Стейту. Загальне поголів'я овець – 24 млн голів.

М'ясо-молочне скотарство зосереджено у провінціях Фрі-Стейт, Гаутенг і Мпумаланга. У Північному та Східному Кейпі розвинений м'ясний напрям скотарства. Також розводять кіз, здебільшого ангорських – 75% загального поголів'я, вовна яких високо цінується на зовнішньому ринку (країна забезпечує 50% світового виробництва мохеру). Птахівництво і свинарство визначаються інтенсивним характером розвитку і представлені на фермах поблизу великих міст – Преторії, Йоганнесбурга, Дурбана, Пітермаріцбурга, Кейптауна і міста Порт-Елізабет.

Республіка Південна Африка характеризується найбільш розвиненим вторинним сектором економіки на континенті. Його складовими є металургійна, машинобудівна, хімічна, текстильна, харчова галузі.

Інфраструктура електромережевого господарства охоплює центральну і північно-східну частини країни, а також територію уздовж південного узбережжя. Монопольне положення в генерації, транспортуванні та розподілі електроенергії посідає державна енергетична компанія Eskom. У 2022 р. в країні вироблено 235 тВт • год електроенергії, з них на ТЕС – 85%, ГЕС – 10%, АЕС – 4%, на вітрових електростанціях – 1%.

Країна посідає лідируючі позиції за виробництвом чорних металів в регіоні. У 2022 р. обсяги виплавки сталі становили 4,4 млн т. 90% її виробництва припадає на Корпорацію з виробництва чавуну і сталі – ІСКОР, якій належать чотири металургійні комбінати повного циклу. Найбільші з них розміщені у містах Фандербейлпарке, Ньюкасл, Салданья-Бей.

Ресурсна база кольорової металургії обмежена. Найбільшого розвитку отримало виробництво міді, нікелю та алюмінію. Мідеплавильна та нікелева промисловості працюють на місцевих рудах, алюмінієва – на імпортній сировині.

Машинобудування – головна галузь обробної промисловості, а автомобільна є однією з найважливіших її складових. Транснаціональні компанії використовують Південну Африку для виробництва вихідних компонентів і складання автомобілів для місцевого і міжнародного ринків. Автоскладальні виробництва належать таким компаніям як БМВ, Форд, Фольксваген, Тойота, Даймлер-Крайслер. Автомобілебудування сконцентроване у провінціях Східний Кейп та Гаутенг. Центрами галузі є Порт-Елізабет, Кейптаун, Іст-Лондон, Дурбан, Йоганнесбург і Преторія. В країні збирають понад 40 моделей автомобілів і 150 їх модифікацій. У 2022 р. було вироблено 511 тис одиниць автомобілів.

Виробництво рухомого складу залізничного транспорту здійснює державна компанія «Transnet SOC» у містах Дурбан, Преторія, Блумфонтейн, Кейптаун.

Електроніка та електротехніка – молоді галузі обробної промисловості Південної Африки. Проте вони тримають першість за кількістю місцевих та іноземних компаній. Країна розширює виробництво аудіо- і відеотехніки, оргтехніки, лазерної техніки, теле- та радіо-комунікаційного устаткування, напівпровідникових приладів. Головні центри галузі – Преторія, Йоганнесбург, Порт-Елізабет.

Республіка Південна Африка спеціалізується на виробництві малотоннажних суден різного призначення, а також суден для обслуговування морських бурових платформ. Головний центр суднобудування – м. Дурбан.

Військова промисловість забезпечує помітний внесок в економіку країни. За ліцензіями, придбаними у компаній США, Європи, Ізраїлю та

інших країн, а також за вітчизняними розробками виготовляють літаки, гелікоптери, ракети, броневих автомобілі, танки, стрілецьке озброєння і військово-спорядження.

Хімічна промисловість – одна з провідних галузей економіки країни. На основі місцевих сировинних ресурсів виготовляють широкий асортимент продукції, яка користується попитом здебільшого на зовнішньому ринку: виробництво вибухових речовин для гірничодобувної промисловості, рідкого палива, аміаку, синтетичних смол, пластмас, синтетичного каучуку, шин. Південна Африка – найбільший в регіоні виробник фармацевтичної продукції. В галузі працюють філії таких міжнародних корпорацій, як "Байєр" та "Хехст". Центри галузі знаходяться у містах Кейптаун, Порт-Елізабет, Дурбан, Іст-Лондон, Річардс-Бей, Йоганнесбург, Сасолбург.

Текстильна промисловість представлена виробництвом бавовняних, вовняних, синтетичних тканин, а також ковдр, килимів та трикотажу. Країна входить до п'ятірки найбільших у світі виробників мохеру. Більшість підприємств галузі розташована у містах Іст-Лондон, Порт-Елізабет, Кейптаун, Преторія, Йоганнесбург, Дурбан. Провідною корпорацією галузі є "Текстайл Мілз". Внутрішні потреби у текстильних товарах власного виробництва країна задовольняє на 60%.

У харчовій промисловості функціонує три десятки корпорацій, які спеціалізуються на виробництві цукру, пива, натуральних фруктових соків, безалкогольних напоїв, м'ясних і молочних продуктів, овочів та фруктів, борошномельних, хлібобулочних і кондитерських виробів, морепродуктів. Половина підприємств галузі знаходяться у провінції Гаутенг. Виробництво вина зосереджено у провінціях Західний Кейп і частково Північний Кейп. За типом винограду, 68% виробництва припадає на білі вина, 32% – червоні. Білі вина використовуються як сировина для виробництва міцних напоїв, здебільшого, бренді.

Сфера послуг забезпечує 67,5% ВВП країни. Важливу роль у її структурі відіграють транспортні послуги, ефективність яких забезпечують різні види транспорту.

З-поміж африканських країн, Південна Африка виділяється розвиненою мережею внутрішніх транспортних комунікацій (головна компанія – «Transnet SOC», під її управлінням перебуває мережа залізничних шляхів, трубопроводи і головні морські порти). Провідну роль відіграють автомобільний і залізничний види транспорту. Загальна довжина автошляхів понад 747 тис км. Головні з них, пов'язують найбільші за людністю населені пункти країни та Південну Африку із сусідніми державами. Загальна довжина

залізниць – 21 тис км. Головні залізничні лінії: Йоганнесбург – Кейптаун, Преторія – Блумфонтейн, Йоганнесбург – Пітермаріцбург – Дурбан.

Інфраструктура авіаційного транспорту нараховує 144 авіапорти. Міжнародне значення мають авіапорти: ім. О. Р. Тамбо поблизу Йоганнесбурга, ім. короля Чакі поблизу м. Дурбан, Кейптауна і міста Порт-Елізабет. Провідною національною компанією-авіаперевізником є «South African Airways». Морський транспорт обслуговує зовнішньоторговельні зв'язки. Головні морські порти: Річардс-Бей, Салданья-Бей, Дурбан, Порт-Елізабет, Кейптаун.

Телекомунікаційний сектор Південної Африки є одним із найсучасніших на африканському континенті, як з точки зору використовуваних технологій, так і переліку послуг. Країна переживає період активного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) і відповідної інфраструктури. Активно реалізуються проекти з прокладання нових високошвидкісних підводних кабельних систем, триває будівництво нових телекомунікаційних вишок, дата-центрів, розширюється оптоволоконна мережа країни.

Важливу роль в економіці РПА відіграє туризм. У 2022 р. країну відвідали 15,2 млн туристів. Південна Африка – головний центр ділового туризму на континенті, з-поміж інших видів туризму розвинені гостьовий, культурно-пізнавальний, екологічний.

12.5. Зовнішні зв'язки

Південна Африка традиційно підтримувала і продовжує підтримувати тісні зовнішньоекономічні зв'язки з багатьма державами світу. Країна експортує золото, алмази, платину, машини і обладнання (обсяги експорту у 2023 р. становили 110,6 млрд дол). Імпортує устаткування, хімічні товари, нафтопродукти, продовольство (обсяги імпорту 107,1 млрд дол).

Головні зовнішньоторговельні партнери – Китай, ФРН, США, Японія, Індія. Багатство природних ресурсів перетворили Південну Африку на одного з головних економічних лідерів континенту. Країна є учасником таких об'єднань як ООН, СОТ, G20, БРІКС, МВФ, Співтовариства розвитку Півдня Африки, Африканського Союзу.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте сучасне географічне та геополітичне положення РПА.
2. Охарактеризуйте своєрідність природних умов РПА: рельєф, клімат, ґрунтово-рослинний покрив.

3. Охарактеризуйте природні ресурси РПА.
4. Розкрийте особливості перебігу демографічних і міграційних процесів у РПА.
5. Охарактеризуйте етнічний та лінгвістичний склад населення РПА; назвіть головні мовні сім'ї і групи та пануючі релігії.
6. Назвіть найважливіші сільськогосподарські культури та райони їх вирощування. Наведіть дані про обсяги їх виробництва.
7. Перерахуйте головні галузі тваринництва та охарактеризуйте їх географію.
8. Назвіть провідні галузі вторинного сектору економіки РПА та дайте їх коротку характеристику.
9. Назвіть головні види транспорту РПА та дайте їх коротку характеристику.
10. Охарактеризуйте географію та структуру зовнішньоекономічних зв'язків РПА.

Розділ 13. АВСТРАЛІЙСЬКИЙ СОЮЗ

13.1. Географічне положення. Історія формування державної території. Адміністративно-територіальний устрій

Австралійський Союз – держава в Південній півкулі площею 7,7 млн км². Австралія є шостою за площею державою світу після РФ, Канади, Китаю, США та Бразилії та охоплює 5% поверхні суходолу. Країну формують материк Австралія (з о. Тасманія) та інші узбережні острови. Під контролем Австралії знаходяться зовнішні території: Кокосові острови, о. Різдва, о-ви Ашмор та Картьє, територія островів Коралового моря, о. Херд та о-ви Макдональд, о. Норфолк та Австралійська антарктична територія.

Північне та східне узбережжя Австралії омивають Арафурське, Коралове, Тасманове, Тиморське моря; західне та південне – Індійський океан. Уздовж північно-східного узбережжя країни тягнеться Великий Бар'єрний риф.

Австралія простягається із заходу схід на 4000 км, з півночі на південь – на 3860 км. Довжина берегової лінії – 59,7 тис км.

Країнами-сусідами є Нова Зеландія, Індонезія, Папуа-Нова Гвінея та інші острівні держави Океанії. Австралійський Союз віддалений від розвинених країн Америки та Європи, великих ринків сировини та збуту продукції, але морські шляхи пов'язують її з ними, крім того Австралія відіграє важливу роль в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Перші люди заселили Австралію 60 тис років тому. Вони переправились через Торресову протоку і потрапили на о. Тасманія. До XVIII ст. аборигени Австралії проживали в умовах первісного ладу і не знали землеробства.

Перші звістки про австралійський континент до Європи привезли португальці у XVI ст., які переказали оповідання, почуті ними на Молуккських островах.

У 1606 р. голландський мореплавець Віллем Янсзон пройшов уздовж узбережжя півострова Кейп-Йорк; у 1642 р. Абель Тасман прибув до о. Тасманія; у 1688 р. береги континенту досліджував британський мореплавець Вільям Дампір; у 1770 р. британець Джеймс Кук дослідив східне узбережжя континенту. Впродовж 1801-1803 рр. англійський мореплавець Метью Фліндерс досліджував південні, східні та північні береги та запропонував назвати новий континент – Австралією.

26 січня 1788 р. – національний день Австралії, того дня була заснована перша колонія – м. Сідней. З кінця XVIII ст. Австралія перетворюється на

місце перебування британських правопорушників. Головним районом їх зосередження був Порт-Артур (о. Тасманія). У 1813 р. було зроблено першу спробу потрапити в центральні райони континенту – колоністи відкрили безмежні простори пасовищ внутрішньої частини. У 1824 р. засновано колонію Новий Південний Уельс, столицею якої стало м. Сідней. У 1825 р. була заснована колонія на о. Тасманія, а у 1829 р. з утворенням Західної Австралії територія країни була включена до складу британської корони. З часом, зі складу Нового Південного Уельсу виокремились нові колонії: у 1836 р. – Південна Австралія, 1851 р. – Вікторія, 1859 р. – Квінсленд. Північна територія вийшла зі складу Південної Австралії у 1911 р. Цього ж року австралійську столичну територію виокремлено зі штату Новий Південний Уельс для створення нової столиці Канберри (з 1901 до 1927 рр. столичні функції виконував Мельбурн).

Відкриття пасовищ і розвиток вівчарства спричинило приплив британського капіталу. У середині XIX ст. в штатах Вікторія та Новий Південний Уельс, а згодом й у Західній Австралії були відкриті поклади золота – розпочинається «золота лихоманка». Розвиток вівчарства та відкриття родовищ золота викликали потребу в робочій силі. Відбувається стрімке зростання чисельності населення. Так, у 1851 р. в Австралійському Союзі проживало 438 тис осіб, а у 1861 р. – 1,17 млн осіб.

У 1870-х роках на континенті існувало 6 окремих британських колоній, які протягом 1873 – 1883 рр. вели перемовини про утворення федерації. 1 січня 1901 р. проголошено федерацію 6 штатів – Австралійський Союз, яка дістала статус домініону. У 1931 р. відповідно до Вестмінстерського акту країна отримала незалежність від Великої Британії.

Австралійський Союз – парламентська монархія, королівство Співдружності. Державний лад Австралії визначений конституцією, яка була прийнята 1900 р. й набула чинності 1 січня 1901 року. Прийняття першого конституційного закону засвідчило об'єднання 6 колишніх британських колоній і створення єдиної союзної держави.

Австралію очолює монарх, з вересня 2022 р. – король Карл III. Монарха представляє генерал-губернатор (Девід Герлі), якого призначають на п'ятирічний термін за згодою австралійського парламенту. Формально генерал-губернатор наділений широкими повноваженнями, але його рішення мають бути контрасигновані урядом. Виконавча влада належить генерал-губернатору та уряду. Уряд очолює прем'єр-міністр – Ентоні Албанізі.

Законодавча влада належить двопалатному парламенту, до складу якого входять монарх, генерал-губернатор і дві палати: верхня – Сенат та нижня – Палата представників.

Законодавчу владу в штатах здійснюють місцеві парламенти, виконавчу – місцеві уряди. У кожному штаті є губернатор, який представляє монарха і формально очолює виконавчу гілку влади. Державне управління територіями здійснює федеральний уряд.

Територія Австралії поділяється на 6 штатів, 2 території (Північну і Джервіс Бей, яка розташована на південно-східному узбережжі Австралії. Тут розміщено базу військово-морського флоту та столичний торговельний порт. У 1915 р. територію площею 66,8 км² австралійський уряд придбав у штату Новий Південний Уельс, з метою надання столиці Австралії – м. Канберра можливості виходу до моря. До 1989 р. територія Джарвіс-Бей була частиною Австралійської столичної території) і столичну федеральну територію. Територія штатів поділена на графства та муніципалітети.

13.2. Природні умови і ресурси

Територія Австралійського Союзу характеризується великою різноманітністю природних умов, різноманіттям ландшафтів, багатством земних надр.

Австралія – найбільш рівнинний регіон і найнижчий з-поміж материків (середні висоти на половині території країни не перевищують 300 м). Найнижча точка – уріз води озера Ейр (-15 м); найвища – гора Косцюшко (2229 м).

Західну частину країни займає Західно-Австралійське плоскогір'я із середніми висотами 400-500 м. У Центральній частині знаходиться Центральна низовина з висотами до 100 м. Серце країни – великі пустелі: Велика Піщана, Гібсона, Велика пустеля Вікторія, Сімпсон. Східну частину країни займає Великий Вододільний хребет, розміщений уздовж узбережжя – низькі пагорби з вершинами до 1600 м над рівнем моря. Найвищі гірські масиви приурочені до південного сходу – Австралійські Альпи.

Кліматичні умови обумовлюються розташуванням значної частини території Австралії в тропічному поясі південної півкулі. Для країни характерні високі температури повітря: середні літні температури +20...+28 °С, середні зимові +12...+24 °С. 40% території країни отримує 50-250 мм опадів на рік, 10% – 1000-2000 мм (східне узбережжя). Північна частина країни до 20° пд. широти знаходиться у субекваторіальному кліматичному поясі, західна та центральна до 30° пд. широти – у тропічному. На півдні клімат субтропічний. Південна частина о. Тасманія розміщена у помірному кліматичному поясі. Крайня посушливість клімату Австралії ускладнює використання земель у сільському господарстві.

Австралійський Союз надзвичайно бідний на поверхневі води. Річкова мережа розвинута слабо, 60% території – безстічні області. Розподіл поверхневих вод територією країни нерівномірний, половина припадає на малозаселену північну частину, а на найважливіший сільськогосподарський район басейну Муррею – Дарлінгу – 14 %. У центральній частині країни наявні западини безстічних областей. Найбільше за площею озеро – Ейр. Загальна площа артезіанських басейнів 3 млн км² (40% площі країни).

В Австралії представлені всі типи ґрунтів, властиві тропічному, субекваторіальному та субтропічному природним поясам. У районі вологих тропічних лісів на півночі поширені червоні ґрунти, які змінюються червоно-бурими та коричневими ґрунтами у вологих саванах та сіро-коричневими у сухих саванах. В окраїнних районах Центральних рівнин поширені сіроземи, у напівпустельних областях – сіро-коричневі ґрунти.

Завдяки тривалій ізоляції флора країни відрізняється багатьма реліктовими формами подібними до африканських, південноазійських, південноамериканських та новозеландських. 3/4 видів вищих рослин країни – ендеміки. Типові види рослин Австралії – евкаліпти, які зустрічаються в усіх природних ландшафтах континенту (окрім кам'янистих пустель).

Головне багатство країни її природні ресурси, зокрема мінеральні.

Австралія посідає перше місце у світі за запасами уранових (34%), залізних (29%), свинцевих (38%), цинкових (29%) руд та золота (19%). В країні відомо 30 родовищ уранових руд, більшість з яких знаходиться в межах п-ова Арнем-Ленд (3/4 запасів урану країни). Ресурси залізної руди зосереджені в басейні Хамерслі (штат Західна Австралія). Поклади свинцю та цинку знаходяться у штатах Квінсленд, Новий Південний Уельс, Північна Територія, а золоторудні родовища – в Західній Австралії.

Країна посідає друге місце у світі за запасами бокситів (17%), бурого вугілля (24%) та нікелю (23%). 80% запасів бокситів зосереджено в районі м. Перт. Родовища бурого вугілля приурочені до штатів Новий Південний Уельс та Квінсленд. В Австралії відкрито 37 мідно-нікелевих родовищ, які утворюють Західно-Австралійську нікелеву провінцію.

Австралія третя у світі за покладами срібла (16%), які сконцентровані у штатах Західна Австралія, Північна територія і Новий Південний Уельс.

Країна посідає четверте місце у світі за покладами кам'яного вугілля (10%), ресурси якого знаходяться у штатах Новий Південний Уельс та Квінсленд.

Австралійський Союз посідає п'яте місце у світі за підтвердженими запасами марганцевих руд (13%) та алмазів (2%). Поклади марганцю

пов'язані з рудами родовища Грут-Айленд в затоці Карпентарія. Ресурси алмазів, здебільшого, зосереджені в межах Північної Території.

Крім того, в Австралії відомо понад 130 родовищ нафти та газу, 9 з яких належить до великих з промисловими запасами понад 50 млн т, 16 – до середніх (5-45 млн т). Ресурси нафти і газу зосереджені у двох басейнах – на західному узбережжі та у внутрішньоконтинентальному Східно-Австралійському.

Запаси мідних та олов'яних руд – 11% та 9% відповідно і зосереджені, здебільшого, в штатах Квінсленд та Тасманія.

Поклади азбесту знаходяться у штаті Західна Австралія.

Ліси займають 5% території країни. Головні лісові масиви сконцентровані на північному, східному, південно-західному узбережжі та о. Тасманія.

Загальна земельна площа складає 774 млн га, з них понад половина придатна для сільськогосподарських потреб та будівництва. Особливості клімату не дозволяють використовувати територію повністю. Системи зрошення охоплюють 2550 га, а посівні площі складають 6% території.

Протягом тривалого часу Австралійський Союз перебував в умовах ізоляції, що не завадило йому перетворитися на державу з великим туристичним потенціалом. Дика природа та сучасна інфраструктура – тандем, який приваблює туристів з усього світу. Незвичайні туристичні маршрути пов'язані з тим, що Австралія поєднує дику природу із сучасною розвиненою структурою розваг.

13.3. Населення

Австралія посідає 55 місце у світі за чисельністю населення (у 2023 р. в країні проживало 27,0 млн осіб). Протягом останніх років темпи зростання чисельності населення фіксуються на рівні 1,57%. Показники природного руху населення: народжуваність – 12,2‰, смертність – 6,8‰. Вікова структура населення відповідає стаціонарному типу: питома вага осіб віком до 15 років складає 18,2%, працездатне – 64,6%, пенсійне – 17,2%.

Середня густина населення Австралії – 3,5 особи/км². Більшість населення проживає у смузі узбережжя Тихого океану та у межах південно-східної частини штату Південна Австралія і південно-західної частини штату Західна Австралія.

Австралія – урбанізована країна, питома вага міського населення 86,6%. Міста в Австралії – поселення людністю понад 1 тис мешканців. Найбільші міста слугують адміністративними, промисловими та культурними центрами штатів і територій. Більшість невеликих містечок з

населенням до 10 тис мешканців виконують роль адміністративних та торгових центрів, центрів первинної переробки сільськогосподарської сировини у сільській місцевості.

Найбільші міста країни – Сідней (5,1 млн жителів), Мельбурн (5,2 млн), Брісбен (2,5 млн), Перт (2,1 млн), Аделаїда (1,4 млн).

Населення дуже неоднорідне за расовими, національними, мовними та релігійними ознаками і утворює єдину націю – австралійці. Однак виникла вона внаслідок міграції народів з різних країн світу. За переписом населення 2021 р. кількість відповідей про походження розподілилась наступним чином: 57,2% – європейці, 15,7% – мешканці Океанії, 17,4% – азійці, 3,2% – мешканці Північної Африки та Близького Сходу, 1,4% – народи Америки, 1,3% – народи країн Африки на південь від Сахари 3,8% – корінні жителі (австралійські аборигени та жителі островів).

В Австралії проживає 38 тис представників української діаспори. Перша українська громада була заснована у 1949 р. у Південній Австралії. Протягом кількох наступних років виникали громади і в інших штатах.

Офіційна мова країни – австралійська англійська. За даними перепису 2021 р., англійська була єдиною для 72% населення. Також використовуються китайська (3,9%), арабська (1,4%), в'єтнамська (1,3%) та панджабі (0,9%).

На момент першого контакту з європейцями в регіоні існувало понад 250 мов австралійських аборигенів. Перепис 2021 р. показав, що 77 тис корінних австралійців розмовляють 167 мовами. Такі мови як юмплаток, джамбаррпуйнгу і п'їтьянтъжара є найбільш вживаними.

Більшість австралійців сповідує християнство: 25,8% прихильники католицизму, 18,7% – англіканства. 24,2% мешканців заявили про невіру в Бога. Буддизму дотримуються 2,7% мешканців, ісламу – 2,4%, прихильники традиційних вірувань – 0,7%. Рівень релігійності в країні невисокий. Лише 7,5% громадян відвідує церкву хоча б раз на тиждень.

Імміграція до Австралії – головне джерело приросту населення країни. Австралія посідає восьме місце у світі за кількістю іммігрантів, які складають 30% населення. У 2022–2023 рр. до Австралії прибуло 213 тис мігрантів. Міграційний приріст склав 6,4%. Більшість прибулих – кваліфіковані мігранти.

За загальною кількістю трудових ресурсів Австралія посідає 46 місце у світі. Робоча сила складає 13,8 млн осіб. Галузева структура зайнятості має такий вигляд: 3,6% зайнято у сільському господарстві, 21,1% – промисловості, 75,3% – сфері послуг. Рівень безробіття у 2023 р. склав 3,7%.

13.4. Характеристика складників економіки

Упродовж багатьох років економіка Австралійського Союзу розвивалася швидкими темпами. Цьому сприяла здорова економічна політика уряду. Під час пандемії в країні спостерігалось скорочення темпів економічного розвитку. Урядом було вжито важливих заходів захисту, зокрема, закриті кордони та впроваджено цілеспрямовані обмеження, які досить ефективно стримували поширення вірусу. З 2021 р. в Австралії фіксується підвищення показника ВВП. У зв'язку з цим державна політика має бути зосереджена на створенні умов для чергового тривалого періоду економічного зростання.

Загальний ВВП у 2022 р. досяг 1,6 трлн дол, душовий – 60800. В економіці країни домінує сфера послуг, на яку припадає 71,2% ВВП, на сектор сільського господарства – 2,4%, промисловість – 26,4% ВВП.

Складниками первинного сектору економіки Австралійського Союзу є паливна, гірничодобувна промисловість та сільське господарство.

Винятково важливу роль в економіці країни відіграє вугільна промисловість. Країна посідає 4 місце у світі за видобутком вугілля (у 2022 р. видобуто 459 млн т), 81% якого видобувається відкритим способом. Головні райони видобутку – Квінсленд, Новий Південний Уельс. Значна кількість вугілля експортується до Індії, Японії та Китаю.

90% нафти видобувається на шельфі (західне узбережжя, південний-схід, внутрішньоконтинентальний Східно-Австралійський басейн). Експлуатація нафтових родовищ ведеться на відстані 25 – 80 км від узбережжя. Обсяги видобутку нафти знижуються (у 2022 р. добовий видобуток нафти склав 18 бар), а залежність від імпорту зростає. Головними постачальниками нафти до Австралії є Малайзія, ОАЕ, Індонезія.

У 2022 р. на території Австралійського Союзу було видобуто 162 млрд м³ природного газу. Країна посідає друге місце у світі за експортом скрапленого природного газу. Японія та КНР є головними його споживачами (47,5% та 28,7% відповідно).

Гірничодобувна промисловість є найважливішою експортно-орієнтованою галуззю. Австралія утримує першість з виробництва бокситів (30% світового видобутку), залізної руди (36%), літію (63%), рутилу (27%). Країна посідає друге місце за видобутком золота (10%), свинцю (11%), цирконію (25%), третє – кобальту (5%), алмазів (23%), марганцю (15%), урану (12%) та цинку (9%).

У 2022 р. видобуток залізної руди склав 949 млн т, з них 99% припадає на Західну Австралію. Країна посідає перше місце у світі за обсягами

експорту залізної руди (923 млн т). Головні її споживачі – Китай, Японія, ЄС, Південна Корея, Тайвань.

На території Австралії ведеться видобуток бокситів, цинку, свинцю та міді. У 2022 р. обсяги видобутку бокситів склали 106,4 млн т. Головні райони видобутку бокситів – Західна Австралія, Північна територія, Квінсленд; цинку, свинцю та міді – Квінсленд.

У минулому найважливішим мінеральним ресурсом країни було золото. Сьогодні Австралія посідає друге місце у світі за видобутком золота після Китаю (у 2021 р. видобуто 321 т). Понад 70% золота видобуває Західна Австралія, 11,5% – Новий Південний Уельс. Головні імпортери австралійського золота – Велика Британія, США, Сінгапур, Китай та Швейцарія.

Після відкриття родовищ алмазів на північному сході Західної Австралії у 1979 р., країна перетворилася на одного з головних його виробників. Алмази, які видобуваються, мають промислове значення. У 2022 р. Австралія видобула 14 млн карат алмазів.

Важливою складовою первинного сектору економіки є сільське господарство. В Австралії налічується 89400 господарств, які займаються сільськогосподарською діяльністю. Загальна площа фермерських господарств 384 млн га.

На сільське господарство припадає 55% земельного фонду країни (427 млн га). Структура сільськогосподарської діяльності в Австралії залежить від клімату, водних ресурсів, типу ґрунту та ринків збуту. Худобу випасають у більшості районів Австралії, тоді як землеробство і садівництво зосереджені на узбережжі.

Австралія має розвинені сільськогосподарський, рибний та лісовий сектори, які виробляють різноманітну продукцію рослинництва та тваринництва. За останні 20 років вартість продукції сільського господарства, рибальства та лісового господарства збільшилася на 59%.

Найважливішою галуззю тваринництва є вівчарство. Поголів'я овець нараховує 78 млн голів. Головні райони розвитку вівчарства – Новий Південний Уельс, Вікторія, Західна Австралія. Значна частина території країни використовується для розведення великої рогатої худоби. Загальне поголів'я ВРХ м'ясних порід – 28 млн голів. Молочні ферми сконцентровані на східному узбережжі Австралії. Інші галузі тваринництва не набули значного розвитку і орієнтовані на внутрішній ринок.

Вирощування зернових культур обмежене східними та південно-східними периферійними районами країни. Пшениця є головною зерновою культурою, яку культивують в районах, де кількість опадів 380–500 мм. Загальна площа посівів 12,6 млн га або 50% посівних площ. У 2022-2023 рр.

обсяги виробництва пшениці склали 39,0 млн т. Австралія є великим експортером пшениці. Її імпортують Індонезія, В'єтнам, Філіппіни, Індія.

Ячмінь посідає друге місце за обсягами виробництва після пшениці. У 2022-2023 рр. валові збори ячменю становили 14,1 млн т. За виробництвом ячменю лідирує Південна Австралія. З-поміж інших зернових культивують кукурудзу, сорго, з олійних – ріпак, на який припадає 75% загальних зборів олійних культур.

Рис вирощується на зрошуваних землях вздовж Муррею на півдні Нового Південного Уельсу (98% посівних площ). Вирощування цукрової тростини обмежене узбережними районами на сході Квінсленду та півночі Нового Південного Уельсу. На зрошуваних землях Нового Південного Уельсу культивують бавовник. У 2021 р. Австралією було вироблено 0,8 млн т бавовни-волокна. 95% загального виробництва бавовни Австралія експортує до країн Азії.

Більшість овочів призначених для споживання у свіжому вигляді, вирощуються невеликими приміськими господарствами. Овочі призначені для консервування та заморожування вирощуються в районах зрошення.

Виноград використовується у виноробстві та для споживання у сушеному та свіжому вигляді. Обсяги збору винограду складають 1,5 млн т. Австралійські вина відрізняються великою різноманітністю. Візитна картка Австралії – вино сорту Шираза. Головними винними штатами країни є Новий Південний Уельс, Південна Австралія, Західна Австралія, Вікторія, Тасманія, Квінсленд.

Рибальство приурочене до південної та східної частини континентального шельфу Австралії. Головні об'єкти вилову – устриці, тунці, лососі, креветки та гребінці.

Скорочується питома вага галузей вторинного сектору в економіці країни – знижуються обсяги виробництва машин, устаткування та металів, натомість зростає виробництво предметів масового споживання. Підприємства обробної промисловості зосереджені у штатах Вікторія, Квінсленд та Новий Південний Уельс.

В енергетичній системі Австралії відбулися значні зміни пов'язані з використанням відновлюваних джерел енергії. У 2022 р загальні обсяги виробництва електроенергії склали 273 млрд кВт·год. Питома вага відновлюваних джерел енергії зросла до 32%, у т.ч. на сонячну енергію припадає 14% виробництва електроенергії, вітрову – 11%, гідроенергію – 7%. Джерела енергії на основі викопного палива забезпечили 68% обсягу електроенергії, при цьому вугілля залишалось головним джерелом енергії (47%).

Чорна металургія має необмежені можливості розвитку. Цьому сприяють наявні високоякісні руди та значні запаси коксівного вугілля. Обсяги виплавки сталі у 2022 р. склали 5,7 млн т. Найбільшим підприємством з виробництва чорних металів є комбінат повного циклу у м. Порт-Кембла

Найдавнішою галуззю кольорової металургії є виробництво свинцю та цинку. Підприємства галузі функціонують у штатах Тасманія та Новий Південний Уельс.

Алюмінієва промисловість пов'язана з двома стадіями переробки – отримання глинозему та алюмінію. Австралія друга у світі за виробництвом глинозему та є головним його експортером. У 2022 р. було вироблено 20,3 млн т глинозему. В країні діє шість глиноземних заводів у штатах Квінсленд та Західна Австралія.

Країна посідає шосте місце у світі за виправкою алюмінію. У 2022 р. обсяги його виробництва склали 1,5 млн т. Головними споживачами австралійського алюмінію є Японія, Республіка Корея, Тайвань, Таїланд, США. Алюмінієві підприємства функціонують у містах Бел – Бей, Портленд, Гладстон, Ньюкасл.

Австралія посідає шосте місце у світі за виправкою міді (900 тис т). Головними її виробниками є компанії Glencore і BHP Billiton, на які припадає 95% виробництва. Виправка міді зосереджена у районах видобутку мідної руди або у портових містах. Головний центр мідеплавильної промисловості – Порт-Кембла. Мідь експортується до Китаю, Республіки Корея, Малайзії.

З машинобудівних галузей виділяється автомобілебудування. Перші автомобільні підприємства були збудовані у другій половині ХХ ст. компанією "Дженерал моторз" поблизу Аделаїди. Нині в Австралії домінують компанії Японії та США. Суднобудування – відносно нова галузь машинобудування. Найбільші суднобудівні заводи та верфі розміщені поблизу Сіднея та Мельбурна.

Головною галуззю хімічної промисловості Австралії є нафтохімія, підприємства якої зосереджені в передмісті Мельбурна. Австралія є виробником мінеральних добрив, суперфосфатів, сірчаної кислоти, отрутохімікатів, які застосовуються у сільськогосподарському виробництві, пластмас та синтетичних смол. У містах Порт-Пірі, Порт-Кембла, Ньюкасл виготовляють сірчану кислоту.

Харчова промисловість базується на використанні власної сировини і орієнтується на експорт. Підприємства галузі тяжіють до портових міст західного та східного узбережжя.

З галузей легкої промисловості найбільш розвинена текстильна. Її підприємства тяжіють до великих міст Австралії, зокрема Мельбурна та Сіднея.

Головними складниками третинного сектору економіки Австралійського Союзу є транспорт, фінансові, освітні та ІТ-послуги, велика роль належить туризму.

Морські перевезення мають важливе значення для транспортування вантажів. Столиці штатів розміщені на узбережжі і є вантажними морськими портами. За показниками загального вантажообігу лідирують Мельбурн, Сідней, Брісбен та Перт.

За останні 80 років довжина залізничної мережі помітно скоротилася, оскільки рух підтримувався лише на державних залізницях довжина яких 33,3 тис км. Приватні залізниці обслуговують гірничорудні райони та прилеглі до них поселення. Автомобільна мережа Австралії є нерівномірною. Достатньо добре забезпечені автошляхами східні, південно-східні та південно-західні райони країни. 40% автошляхів мають тверде покриття.

Головними напрямками автосполучення Австралійського Союзу є кільцева автодорога, яка оточує країну на периферії та субмеридіональна – Дарвін-Аделаїда. Загальна довжина автошляхів 873,6 тис км.

Розвиток повітряного транспорту забезпечує внутрішні та зовнішні зв'язки країни. В Австралії функціонує 428 ліцензованих місць для прийому та відправлення літаків – від великих міжнародних авіапортів до злітно-посадкових майданчиків, які обслуговують фермерські господарства.

Австралія є потужним фінансовим центром і відіграє важливу роль у світовій фінансовій системі. У країні функціонує розгалужена мережа комерційних банків, кредитних спілок, страхових та інвестиційних компаній. Ядром фінансової системи країни є Резервний банк Австралії, який виконує функції центрального банку країни. В країні функціонує 73 комерційні банки, з яких 31 – австралійський. Найбільша кількість фінансових установ та банків знаходиться в Сіднеї та Мельбурні.

Освітні послуги є одним із найважливіших джерел бюджетних надходжень в економіку країни. До найпрестижніших закладів вищої освіти країни належать Університет Сіднея, Нового Південного Уельсу, Мельбурнський та Квінслендський університети. Завдяки ефективній та інноваційній системі освіти, в Австралії навчаються іноземні студенти зі 120 країн світу. Особливість австралійської системи вищої освіти – розвинений сектор дистанційних програм: десять із кожних 100 австралійських студентів отримують знання, не виходячи з дому. Програми такого типу пропонують 30 університетів країни.

На ІТ-послуги припадає 10% ВВП країни. Особливо успішні австралійські ІТ-компанії у сферах створення систем електронної безпеки, «електронного уряду»; розробки комп'ютерних ігор, програмованих транспортних систем; надання консалтингових та освітніх послуг через Інтернет.

Із 1980-х рр. важливим напрямом розвитку економіки Австралії є туризм, який забезпечує 6% ВВП. Із початком пандемії COVID-19 Австралія на два роки закрила кордони для іноземних туристів. На початку 2022 р. обмеження було скасовано й потік туристів відновився за умови їх повної вакцинації. Найбільше туристів приїздить із Японії, США, Нової Зеландії, Індонезії, Малайзії, Німеччини.

13.5. Зовнішні зв'язки

Незважаючи на те, що Австралія знаходиться на значній відстані від більшості країн світу, економіка держави відрізняється високою інтегрованою у світові економічні процеси, зокрема у зовнішню торгівлю.

Країна експортує залізну руду, вугілля, вуглеводні, золото, алюміній (обсяги експорту у 2023 р. становили 369 млрд дол). Імпортує засоби наземного транспорту, нафту і нафтопродукти, машини і обладнання, фармацевтичні товари (обсяги імпорту 287 млрд дол).

Головні зовнішньоторговельні партнери – Китай, ФРН, США, Японія, Республіка Корея, Індія.

Австралія бере активну участь у роботі різних міжнародних об'єднань, зокрема є однією з країн – засновників ООН та входить до більшості спеціалізованих установ цієї організації. Австралія відіграє важливу роль у «Групі двадцяти» – форумі, створеному для ефективної співпраці держав з економічних та фінансових питань. Країна є членом Організації економічного співробітництва та розвитку та входить до складу Світової організації торгівлі. Є учасницею Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва, Азійського банку розвитку, саміту країн Східної Азії. Крім того, Австралія є діалоговим партнером та входить до складу регіонального форуму Асоціації держав Південно-Східної Азії, створеного для забезпечення миру та стабільності в регіоні. Австралія була ініціатором створення Австралійської групи – неофіційного форуму держав, які за допомогою експортного контролю прагнуть не допустити, щоб зовнішня торгівля сприяла розробці і виробництву хімічної та біологічної зброї.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте сучасне географічне положення Австралії.
2. Назвіть та охарактеризуйте етапи формування Австралійського Союзу.
3. Які особливості адміністративно-територіального устрою Австралії? Назвіть її адміністративні одиниці.
4. Охарактеризуйте своєрідність природних умов Австралії: рельєф, клімат, ґрунтово-рослинний покрив.
5. Охарактеризуйте природні ресурси Австралії.
6. Розкрийте особливості перебігу демографічних і міграційних процесів в Австралії.
7. Охарактеризуйте етнічний та лінгвістичний склад населення Австралії; назвіть головні мовні сім'ї і групи та пануючі релігії.
8. Назвіть найважливіші сільськогосподарські культури та райони їх вирощування. Наведіть дані про обсяги їх виробництва.
9. Перерахуйте головні галузі тваринництва та охарактеризуйте їх географію.
10. Назвіть провідні галузі вторинного сектору економіки Австралії та дайте їх коротку характеристику.
11. Розкрийте роль третинного сектору економіки Австралії.
12. Назвіть головні види транспорту Австралії та дайте їх коротку характеристику.
13. Охарактеризуйте географію та структуру зовнішньоекономічних зв'язків Австралії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Посібники, підручники, монографії

1. Безуглий В. В. Економічна і соціальна географія зарубіжних країн: навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2005. 704 с.
2. Безуглий В. В., Козинець С. В. Регіональна економічна і соціальна географія світу: навч. посіб. Вид. 2-ге, доп., перероб. К.: ВЦ «Академія», 2007. 688 с.
3. Економіка зарубіжних країн: конспект лекцій. / С. В. Нараєвський, К.Ю. Редько. К.: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 104 с.
4. Книш М.М. Регіональна економічна і соціальна географія світу (Латинська Америка та Карибські країни, Африка, Азія, Океанія) : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2022. 371 с.
5. Книш М.М. Суспільна географія країн, що розвиваються : проблеми теорії, методології та методики : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 274 с.
6. Кузик С. П., Книш М. М. Економічна і соціальна географія Америки : навч. посіб. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 1999. 300 с.
7. Кузик С., Котик Л., Ванда І. Регіональна економічна і соціальна географія світу (розвинені країни) : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 148 с.
8. Мандрик І.П. Регіональна економічна і соціальна географія: конспект лекцій. Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2021. 261 с.
9. Масляк П. О. Країнознавство : підручник. К.: Знання, 2007. 292 с.
10. Смаль І.В., Харченко О.М. Соціально-економічна географія світу. Регіони і країни: Європа: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2013. 499 с.
11. Стецький В. В., Котик Л. І. Регіональна економічна і соціальна географія світу (Центральна та Південно-Східна Європа, Східна Балтія): навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 100 с.
12. Цепенда М. М. Суверенні держави світу: суспільно-географічний довідник. Чернівці: ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2018. 226 с.
13. Чернова Г.В. Економічна і соціальна географія країн світу (Європа): навч. посібник. 2 вид., допов. Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., 2015. 180 с.
14. Юрківський В. М. Регіональна економічна і соціальна географія. Зарубіжні країни: підручник. К.: Либідь, 2000. 416 с.

Інтернет – ресурси

1. Австралія. URL: <http://www.geograf.com.ua/australia-profile>
2. Бразильський інститут географії і статистики: веб-сайт. URL: <https://www.ibge.gov.br/>
3. Географіка: географічний портал. URL : <http://geografica.net.ua/>
4. Географічна характеристика Бразилії. URL: <http://www.geograf.com.ua/brazil>
5. Географічна характеристика Італії. URL: <http://www.geograf.com.ua/italy>
6. Географічна характеристика Китаю. URL: <http://www.geograf.com.ua/china>
7. Географічна характеристика Німеччини. URL: <http://www.geograf.com.ua/germany>
8. Географічна характеристика Польщі. URL: <http://www.geograf.com.ua/poland>
9. Географічна характеристика США. URL: <http://www.geograf.com.ua/usa>
10. Географічна характеристика Швеції. URL: <http://www.geograf.com.ua/sweden>
11. Європейський Союз: веб-сайт. URL: https://european-union.europa.eu/index_uk
12. Південна Африка. URL: <http://www.geograf.com.ua/southafrica-profile>
13. Світова енергетична статистика. URL: <https://energystats.enerdata.net/>
14. Asia-Pacific Economic Cooperation: веб-сайт. URL: <https://www.apec.org/>
15. Australian Bureau of Statistics: веб-сайт. URL: <https://www.abs.gov.au/>
16. Council of Europe: веб-сайт. URL: <https://www.coe.int/web/portal/home>
17. Economic Community of West African States: веб-сайт. URL: <https://www.ecowas.int/>
18. Eurostat: веб-сайт. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>
19. Food and Agriculture Organization: веб-сайт. URL: <https://www.fao.org/statistics/en/>
20. International Aluminium Institute: веб-сайт. URL: <https://international-aluminium.org/statistics/primary-aluminium-production/>
21. International Atomic Energy Agency: веб-сайт. URL: <https://www.iaea.org/>

22. International Fertilizer Association: веб-сайт. URL: <https://www.fertilizer.org/>
23. International Grains Council: веб-сайт. URL: <https://www.world-grain.com/>
24. International Labour Organization: веб-сайт. URL: <https://www.ilo.org/>
25. International Organization of Motor Vehicle Manufacturers: веб-сайт. URL: <https://www.oica.net/category/sales-statistics/>
26. Istat: веб-сайт. URL: <https://www.istat.it/en/>
27. Shanghai Cooperation Organization: веб-сайт. URL: <https://eng.sectsco.org/>
28. Southern Common Market: веб-сайт. URL: <https://www.mercosur.int/en/>
29. The Atlas of Economic Complexity: веб-сайт. URL: <https://atlas.cid.harvard.edu/>
30. The East African Community: веб-сайт. URL: <https://www.eac.int/>
31. The International Organization for Migration: веб-сайт. URL: <https://www.iom.int/>
32. The World Factbook: веб – сайт. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>
33. World Steel Association: веб-сайт. URL: <https://worldsteel.org/media/press-releases/2022/>
34. World Tourism Organization: веб-сайт. URL: <https://www.unwto.org/>
World Trade Organization: веб-сайт. URL: <https://www.wto.org/>

Зміст

Передмова	3
Розділ 1. Європа	4
1.1. Географічне положення. Формування політичної карти регіону. Типологія країн.....	4
1.2. Інтеграційні процеси.....	8
1.3. Природні умови та ресурси	12
1.4. Населення	17
1.5. Характеристика складників економіки	19
1.6. Зовнішні зв'язки.....	30
<i>Контрольні запитання.....</i>	<i>31</i>
Розділ 2. Федеративна Республіка Німеччини.....	32
2.1. Географічне положення, адміністративно-територіальний устрій ..	32
2.2. Природні умови і ресурси	32
2.3. Населення	34
2.4. Особливості економічного розвитку та загальна характеристика складників економіки	36
2.5. Зовнішні зв'язки.....	42
<i>Контрольні запитання.....</i>	<i>42</i>
Розділ 3. Італія.....	44
3.1. Географічне положення, адміністративно-територіальний устрій ..	44
3.2. Природні умови і ресурси	44
3.3. Населення	47
3.4. Особливості економічного розвитку та загальна характеристика головних складників економіки.....	48
3.5. Зовнішні зв'язки.....	53
<i>Контрольні запитання.....</i>	<i>54</i>
Розділ 4. Швеція.....	55
4.1. Географічне положення, адміністративно-територіальний устрій ..	55
4.2. Природні умови і ресурси	55
4.3. Населення	57
4.4. Особливості економічного розвитку та загальна характеристика головних складників економіки.....	59
4.5. Зовнішні зв'язки.....	66
<i>Контрольні запитання.....</i>	<i>67</i>
Розділ 5. Польща	68
5.1. Географічне положення, адміністративно-територіальний устрій ..	68
5.2. Природні умови і ресурси	68

5.3. Населення	71
5.4. Особливості економічного розвитку та загальна характеристика складників економіки	72
5.5. Зовнішні зв'язки.....	78
<i>Контрольні запитання.....</i>	78
Розділ 6. Азія	80
6.1. Географічне положення. Формування політичної карти регіону. Типологія країн.....	80
6.2. Інтеграційні процеси.....	84
6.3. Природні умови та ресурси	85
6.4. Населення	88
6.5. Загальна характеристика господарства	89
<i>Контрольні запитання.....</i>	92
Розділ 7. Китайська Народна Республіка.....	93
7.1. Географічне положення, адміністративно-територіальний устрій ..	93
7.2. Природні умови і ресурси	94
7.3. Населення	97
7.4. Характеристика головних складників економіки.....	99
7.5. Зовнішні зв'язки.....	105
<i>Контрольні запитання.....</i>	106
Розділ 8. Сполучені Штати Америки.....	107
8.1. Географічне положення, адміністративно-територіальний устрій....	107
8.2. Природні умови та ресурси	107
8.3. Населення	113
8.4. Особливості економічної моделі. Загальна характеристика господарства	116
8.5. Зовнішні зв'язки.....	136
<i>Контрольні запитання.....</i>	136
Розділ 9. Латинська Америка	138
9.1. Географічне положення.....	138
9.2. Формування політичної карти регіону	138
9.3. Типологія країн	143
9.4. Інтеграційні процеси.....	144
9.5. Природні умови та ресурси	146
9.6. Населення	150
9.7. Особливості економічного розвитку регіону. Загальна характеристика господарства	152
9.8. Зовнішні зв'язки.....	162
<i>Контрольні запитання.....</i>	162

Розділ 10. Бразилія.....	164
10.1. Географічне положення, адміністративно-територіальний устрій ...	164
10.2. Природні умови і ресурси	164
10.3. Населення	167
10.4. Особливості економічного розвитку та характеристика складників економіки	169
10.5. Зовнішні зв'язки.....	173
<i>Контрольні запитання.....</i>	<i>174</i>
Розділ 11. Африка	175
11.1. Географічне положення.....	175
11.2. Коротка історія політико-економічного процесу на континенті	176
11.3. Типологія країн.....	178
11.4. Інтеграційні процеси.....	178
11.5. Природні умови та ресурси	182
11.6. Населення	186
11.7. Особливості економічного розвитку регіону. Загальна характеристика господарства	190
11.8. Зовнішні зв'язки.....	199
<i>Контрольні запитання.....</i>	<i>200</i>
Розділ 12. Республіка Південна Африка	201
12.1. Географічне положення, адміністративно-територіальний устрій..	201
12.2. Природні умови і ресурси	201
12.3. Населення	203
12.4. Характеристика складників економіки	205
12.5. Зовнішні зв'язки.....	209
<i>Контрольні запитання.....</i>	<i>209</i>
Розділ 13. Австралійський Союз.....	211
13.1. Географічне положення. Історія формування державної території. Адміністративно-територіальний устрій.....	211
13.2. Природні умови і ресурси	213
13.3. Населення	215
13.4. Характеристика складників економіки	217
13.5. Зовнішні зв'язки.....	222
<i>Контрольні запитання.....</i>	<i>223</i>
Список використаних джерел.....	224

Навчальне видання

О. О. Афоніна

РЕГІОНИ І КРАЇНИ СВІТУ

Навчальний посібник

Технічний редактор – І. П. Борис
Верстка, макетування – О. В. Борщ

Книга друкується в авторському редагуванні.

Підписано до друку 09.07.24 р.	Формат 60x84/16	Папір офсетний
Гарнітура Times	Обл.-вид. арк. 13,04	Електронне вид-ня
Замовлення № 102	Ум. друк. арк. 13,37	

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.

м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3^А

(04631) 7–19–72

E-mail: vidavn_ndu@ukr.net

www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.